

PROBLEMI

44

DANE ZAJC: LUPINE (785)

RUDI ŠELIGO: FEBRUAR (793)

BRACO ROTAR: NASELITEV (812)

SODOBNA ČESKA POEZIJA, prevedel Ivan Minatti (813)

VENO TAUFER: PROMETEJ ALI TEMA V ZENICI SONCA II (827)

T. S. ELIOT: UMOR V KATEDRALI, prevedel Veno Taufer (844)

DR. VOJAN RUS: POLITIKA IN MORALA V SOCIALIZMU

IN NAŠI DRUŽBI (856)

IVO URBANČIČ: MORALA JE NEMORALA (877)

SPOMENKA HRIBAR: SAMO-STOJNOST ČLOVEKA II (888)

DUŠAN PIRJEVEC: IZGUBLJENE ILUZIJE II (899)

LIKOVNA PRILOGA:

JANEZ PIRNAT: NOŠA, kamen — 200 cm — 1966; NOŠA, kamen —
250 cm — 1965; NOŠA, kamen — 250 cm — 1965;

MRTVA STRAŽA, kamen — 260 cm — 1966

NOVEMBER 1966

REVIJA ZA KULTURO IN DRUŽBENA VPRAŠANJA

PROBLEMI

revija za kulturo in družbena
vprašanja, november 1966
leto IV., št. 44

Ureja uredniški odbor: Božidar
Debenjak, Janez Dokler, Niko
Grafenauer, Tine Hribar (od-
govorni urednik), Vladimir
Kavčič (glavni urednik), Mar-
ko Kerševan, Pavel Kogej,
Milan Pintar, Marko Pogačnik,
Mitja Rotovnik, Savin Jogan,
Janez Sedej, Ivan Urbančič,
Franci Zagoričnik

Lektor: Janez Gradišnik

Uredništvo: Ljubljana, Bee-
thovnova 2. Telefon: 20-487.
Nenaročenih rokopisov ne vra-
čamo. Naročila pošiljajte na
CK ZMS, Ljubljana, Dalmati-
nova 4, telefon: 31 00 33, tekoči
račun: 503-8-28 z oznako: za
Probleme. Celoletna naročnina
24 N-dinarjev. Za študente in
dijake 18 N-dinarjev. Cena
posameznega izvoda 2,50 N-di-
narjev

Izdajata CK ZMS in UO ZŠJ
v Ljubljani. Tisk, izdelava kli-
šejev in vezava: Tiskarna »Jože
Moškrič« v Ljubljani

DANE ZAJC: LUPINE

1

*Odpotoval je na otok v sredozemlju,
da bi obiskal starca, ki je tako samosvoj,
da se je naselil na goli skali
in pognal korenine v svoja jetra.
Tako se hrani s samim sabo
in njegove misli se ne napajajo v lužah sveta.*

*In je popotoval več koledarskih listov.
Ne zaradi poti, ki so kratke,
ampak zaradi časa, ki ga je med svojimi prsti mečkal v kepo.*

*Nič se nam ne zgodi na popotovanjih.
Niti tako redkega ne,
kot je redka štiriperesna detelja.*

*Hotel je videti samopašnega starca,
da bi v blazinici, kjer ima samotar zapičene svoje misli,
poiskal čarobno šivanko,
s katero bi si brez bolečin prišil na jezik odgovor,
kakršnega je imel že dolgo zabubljenega
v beli pajčevini svojih možganov.*

*Ampak ko je prišel na otok, so mu povedali,
da se je starec odlepil od skale.
Da si je s peklenkim kamnom izžgal svoje korenine.
In da z njegovo glavo ni več dobro,
saj jo vsak dan odpira z drobno žago
in čisti s kraljičkovim peresom njeno lupino,
ker se boji, da se vanjo naseljujejo ose.*

To so mu pripovedovali v pivnici v hiši njegovega prenočišča.
Povedali so mu, da so ga pričakovali,
da so že dolgo opazovali na nebu pot njegove zvezde zaupnice.

V spanju so ga razgrabile tuje pokrajine in ga neizprosno vsrkavale.
Zjutraj ga je zbudila jata kavk, ki je letala od okna do okna,
pritiskala svoje brezobraze k šipam,
in metala v prepade njegovega zbujanja klice iz perja.

Spet se je zavedel, kako popotuje v krogu,
da pride zmeraj v usojene kraje,
ki ga s svojo tujo vsebino obkrožijo vsakokrat tesneje.

Nič ga ni čakalo na popotovanjih.
Tolažil se je, da se približuje glasovom, ki obtožujejo iz svojega
mrvljišča.

Tam mu bo z brailovimi črkami natiskana na kožo
nerazumljiva povezava vzrokov,
ki jo je moral odvreči na svojem kroženju.

2

Ne ve, kod hodi.
V prostoru, kjer sliši glasove tistih,
od katerih je ostal samo glas v njegovem ušesu.
Glas, ki zloguje besede njegovih misli.
Glasovi, ki mu kradejo nedomišljene predstave
in jih pačijo v svojih brezgrlih.

Ne ve, kaj zgublja.
Na postajah, kjer se zadržuje, dokler jih ne opustoši,
odmetava svoje lupine.
Ko se ozre še z zadnjim pogledom
s prvega plešastega holma,
vidi lupino, ki ga je zapustila
in vidi mrčes, ki si razpostavlja v njej svoj dom.
V mrtvem delu njega. Tako nič njegovem,
kot ni njegov tisti zgubljeni zob,
ki ga hrani v porah svoje obleke.

Ne ve, kje je.
Ko se mu je vsesalo v glavo, da je ubil,
je bil v goli beli sobi. V čisti osvetljavi trenutka
se je srečal in spoznal neznanca,
ki se hrani z izvirovom sokruce v svojih ustih.

Neutolažljivo utrujenega tujca.
Pred njegovim pogledom je zbežal k oknu.
Takrat je zagledal na drugi strani gluhe ulice v izumrli hiši
ženo, ki je pela besede iz stare pesmi.
Besede, ki jih je poznal iz lupine otroka,
besede, ki so govorile o zlu, tako nedosegljivem,
da ne more nikogar odrešiti.

Bilo je srečanje dveh neznancev,
ki bežita pred mislijo drug o drugem.
Katerih korenine, ki se ne poznajo,
napajajo pod zemljo vode iste prstene dojke.

Ne ve, kje je. Popotuje.
Ko bo dopotoval do stiske, ki bo obsežnejša od njega,
se bo spet prikazal neznanec. Iz prostora, ki se bo tesnil.
Potem bosta obležali na nedoločljivi točki poti dve lupini.
Zadnji od lupin.
Saj ju tisti, ki ne bo odhajal z nobenega plešastega holma,
ne bo videl.
Ker ne bo nobeden odhajal.

3

Ko so se razpostavili v oknih pokrajine skovirji večera,
je prišel do vrat.
Pokrit s prahom utrujenosti je iskal izgovor za to,
da bi lahko vstopil.
Nobenega ni mogel zažgati v ogenj molitve,
da bi jo zmolil pred novimi vrati,
da bi z njo iztrebil strah, ki ga je preraščal.

Zraven je skoz priprta vrata lovil besede o sebi.
Besede kot da bi kvačkal meglo.
Ugrabila ga je močvirna jesenska pokrajina,
zapredena v mrmranje dežja.
Zmeraj, ko je mislil, da je povezal zvoke nakovala in kladiva,
ga je za srce ugriznila kačja misel,
da je nekoč ubil.

Spomnil se je rok, ki jih je srečeval. S tako čistimi prsti,
kot so čisti prsti migetalk skoz zeleno steno vode.
Nekoč se je po igri trenutkov odlepil s tega prsta noht.
In pod njim je zasijala
stara strjena kri, ki se je prelivala

v mavričnih barvah pomorjenih žrtev.
Stegnil je proti vratom svoje roke,
ki se jim je sanjalo, da so ubijale,
in vrata so se odprla
in glasovi za njimi so utihnili.
Kakor sivina, ki jo je prelepil nov zid sivine.

Prostor je bil prazen.
In tih, kot da je davni veter pometel prah,
v katerega je razpadel zadnji glas,
zgubljen pod stropom.
Ko je sedel v njegovo sredino, so se za njim zaloputnila vrata
in skrila v svoja usta zadnji pramen svetlobe.
V nerazločnosti praznote je bil črna kepa,
ki se seseda vase.

Tako je ostal in čutil, kako nič več ne čuti.
Iz teme se je primikal nesnovni zid nebivanja.
Zid, ki je razdruževal njega in poti njegove preteklosti.
In tiste, ki jih bo še napravil.
Ko se je dotaknil njegovega čela,
od vsega še najbolj podoben niču,
se ga ni prestrašil, ne razveselil.
Čutil je, kako nič več ne čuti.
Kopica njegovega telesa bi bila mrtva.
V njej je živelo samo obžalovanje,
ker se ne more kot kos ledu raztopiti
in zginiti v špranji tal.

In tako je nad njim vstajala gora,
porojena iz virusa obžalovanja, ker čuti,
in mu žugala, da ga bo zasula s čebeljimi plazovi novega popotovanja.

4

Vsak nov dan ga napaja
z novim studencem strupa.

Njegove korenine pijejo in zmeraj bolj temnijo,
čeprav se listi, ki zastirajo njegovo glavo,
ne zavedajo, kakšna pijača jih napaja.

Nekoč, ko se bo zbudil in pogledal skozi sito svojega telesa,
ali ko bo obrisal prah s svoje kože,
ali ko bo odlepil ilovico z gležnja,
bo zagledal temno valovanje pijavk pod mlečnim steklom svojih žil.

Videl bo, kako sesajo njegovo kri,
kako jo podtalno in brez bolečin preustvarjajo
v zeleno kri ne njegovega sveta.

Zvito se bo zavlekel v svoje lupine,
in preden bojo noči pojedle na nebu ščip,
bo spotila njegova koža zadnjo kapljo strahu pred sabo.

Potem bo prišel do vrat in jih odprl,
Glasovi bojo planili nanj.
In ker bo hotel zadušiti njihovo zmešnjavo,
bo zgrabil prvega, najbolj ognjenega,
zgrabil ga bo za vrat in stiskal, dokler ne bo utihnil.
Potem bo zagrabil drugega.
Njegovo truplo bo vrgel k prvemu.
Preiskal bo vse kote in našel vse poskrite glasove,
izsledil jih bo po pritajenem dihanju.
Zaduhal po ostrem potu strahu,
in njegovi zeleni prsti bojo vsakemu spremenili v nič
mehurček sape v grlu.

Potem bo sedel v prostor in poslušal tišine,
ki bojo v nevidnih rekah valovile čezenj.
In ko bo želel, da bi se vrnil v preteklost,
bo v njegovih mislih rasel med zdaj in prej most,
ki bo imel v svojem najvišjem loku zijajočo rano.
In takrat bo mogoče pogledal svoje roke
in ga ne bo plašilo nič, kar so kdaj storile.

5

Preganjala ga je nedoločljiva slutnja,
da je vsevedno oko spregledalo tenko plast zemlje,
ki pokriva njegovo početje.
Da išče med razpokami kamenja,
ki je, tako dokončno slečeno, kot je slečen sam,
prestrašenega martinčka,
kateremu sope v trebuhu njegovo ogroženo upanje.

Nekoč je skoz priprte veke začutil,
kako se mu približuje tat.
Ne približuj se mi, je siknil, ker vem, kdo si.
In tat se je umaknil.
Ampak komaj ga je nehal zasledovati s svojo mislijo
po poti njegovega bega,

so ga spet zdramili njegovi neslišni gibi,
ki so se tihotapili okrog pokrajine njegovega telesa.
Korenine strahu so se razraščale v njegovem mesu.

Zato se je branil z glasom:

Pojdi iz mojega risa.

In ko je čutil, kako popuščajo prsti nevarnosti
na njegovem grlu, se je zakrohotal:

Pokrij se z lobanjo, da ne boš prihajal razoglav.

Njegov smeh se je še dolgo kotalil po razpoki,
v kateri je poginjal martinček upanja.

Včasih se tolaži, da ga išče oko, pripeto v srce veselja.

Da raziskuje mrtvo kamenje njegovega početja.

Naj gleda, si zloguje

in vzame iz pore svoje obleke posušeno martinčkovo kožo.

Položi jo na najvišji in nabolj suh kamen

med kamni, kjer se kregajo premagani zvoki njegovih korakov.

6

Ni ga preganjala preteklost.

Ni ga bilo strah luknjičavih tal sedanjosti.

In dokler je čutil potenje svoje kože, je vedel,
da je shranjen v varnem telesu trajanja.

Nekoč je pogledal skoz sprednje okno časa
in se zagledal na mrtvaškem odru.

V lepljivem mraku so se kopičili znani obrazi.

Ko so prinesli krsto zanj,

jim je naročil, naj pripeljejo pogrebnike.

In naj iz voska, ki ga je nabral

in iz papirja, ki ga je pridelal,

napravijo velike šelesteče rože.

In ko so ga z mravljinčjo gibčnostjo ubogali,
se je spomnil tistih, ki so pod zemljo bojevali
žilavi boj s smrtjo.

Ukazal je, naj ga položijo v krsto.

Kot da so dokončno neuporabne in tuje, so mu poravnali roke.

Preobuli so ga v copate.

Zmeraj je sovražil črno oglatost mrliških copat

in videl v njihovi papirnati neuporabnosti hinavščino,

zato je zasumil, da ga obrazi okrog njega goljufajo.

Pomislil je na tiste, ki so si v zadnjem boju, zgubljenem,
odgriznili svoje prste.

Da bi skušal mračne soigravce,

jim je ukazal, naj ga zabijejo.

Ko so zabijali krsto, jih je prosil,
da bi se rad poslovil od prijatelja.
Naj ga pokličejo, jim je ukazal.
Reči mu mora besedo, ki jo bo samo on razumel,
je mrmral,
ampak njegove besede se niso izmuznile med špranjami udarcev kladiva,
ki je zabijalo žeblje v vrata,
katerih ne bo nobeden več odprl.

7

Vzpenjal se je na goro brez imena.
Gorske poti so lahke. Z eno izbiro.
Če gremo po pravi poti, nas pripelje na glavo najvišje gore.
Če zaidemo, nas pot, steptana od zvodniških parkljev,
strmoglavi v prepad.

Sel je na goro zaradi zapovedi,
ki ni prišla od nikoder.
Mimo slapov, ki so padali kot otrple
steklene reke v soteske.
Zaradi zapovedi, ki ni prišla od nikoder,
je prenočeval v razmočenem listju.
V svojem spominu spi sključen na ozkih policah
v nočeh, ki jih prebada ošpičen dež.
Vsako jutro je povrgla žival noči sivega štirinožnega mladiča,
ki se mu je s slepim kruljenjem prikotalil pod noge.
Zaradi ukaza brez vzroka in namena
je moral vselej pokončati slepo žival.
Tako je gnus že zjutraj zvrhal posodo njegovih dni.

Potem se je prebudil iz obličja v obličje pred goro.
Pobral je od dežja zmeščano bisago svojega telesa
in videl, da ni več poti naprej.
Zastonj se je pognal v brezglavo iskanje po brezpotjih.
Ko je spoznal past, ki si jo je nastavil,
se je privalil predenj mladič, še zlužast od poroda
in se mu s kruljenjem pognal med noge,
kot da bi v svoji slepoti iskal pri njem varstva.

Moral ga je žrtvovati.
Poslušal je, kako se je za truplom valilo v prepad razmočeno kamenje,
kjer je splašilo gnojno vpitje gavranov.
In ko je poslušal, se je utrgala iz deževja mladičeva mati
in se s togoto brezimne zveri zagnala proti njemu.

Dosegla ga je in se spremenila v rdečelaso žensko.
S hrbta mu je odtrgala zaplato preperete obleke
in obrisala na koži njegove lakotnice ledeno ostrino noža.

Zdaj ga je zaslužnil nepričakovani del zapovedi.
Kot zlat obraz se mu je bližala njegova izpolnitev.
Zagledal se je v obličje gore, ki mu je bilo namenjeno
po zapovedi, ki ni prišla od nikoder,
ki ni bila zapovedana nikomur,
in začutil v sebi mehur, ki mu raznaša okostje.
Ko se je razpočil, predrt z ostrino maščevalnega noža,
je odletel iz njega rdeč brezsnoven kolobar
in obvisel v oblakih nad glavo gore.

8

Spremenil se je v misel, ki je mislila sebe,
ko je gledal svoje truplo, ki se je valilo v prepad,
ko je poslušal proženje kamenja
in krokotanje iz gnojnih grl gavranov.

Misel, ki se je mislila,
kako ga nesejo v krsti, kako ga spuščajo v grob.
Brvast rdeč kolobar misli, obešen nad ostro glavo gore,
ki je pozabil, od kod izvira,
brezčuten, ko zasipajo telo,
ki je bilo os njegovega veselja.

Bil je misel, ki je mislila sebe,
popolna sama v sebi, zaokrožena v brezsnovnem kolobarju.
Srečna v svoji prosojnosti.
V svoji netežnosti.

Odlepila se je od vrha gore
in zginila v širokih vratih neprostora.

Februar

Rudi Šeligo

Deček sedi zadaj. Pomaknil se je čisto do naslonjala, tako da je gornji del telesa videti pokončen, ves deček pa je upognjen v pravi kot; noge so v vodoravni legi zložno ena zraven druge na mehkem sedežu, samo gležnji z rjavimi zimskimi čevlji se s težo upogibajo navzdol. Roke je položil zraven sebe in obrnil dlani navzgor. Prsti se narahlo vihajo navzgor. Obraz je mehko izoblikovan, poteze tečejo plitvo in neizrazito, je skoraj potrpežljiv ali nemara osuplo potrpežljiv in skoraj nič radoveden. Včasih se zgane ena od obrvi in šine gor v čelo, potem pa se počasi spušča v naravno lego, ki jo ima, ko ni zgoraj ali ko ni čelo nagubančeno. Je resen in moško miren. Edino, kar ga dela neresnega in otročjega, sta dva polkrožna temno rdeča podaljška ust, ki sta na licih in zavijata navzgor, vendar se kmalu zožita in izgineta. Nemara sta ostala kot znamenje velikega kozarca in kakšnega soka, ki nima svetle barve.

Tako kot tečejo sive proge na rdečih preoblekah sedežev navpično navzdol, in tudi na preobleki zadnjega sedeža, kjer sedi kot ulit, tako tečejo vrste belih jelenov vodoravno po modrem puloverju, ki mu sili v brado in se mu, ko tako pogreznjeno sedi, dotika mehkih ušesnih mečic. Jeleni so vzdignili levo prednjo nogo in jo v kolenu in gležnju upognili. Zadnji dve sta v koraku, ena spredaj, druga malo za njo, korak ni dolg in napet, jeleni hodiyo, ne bežijo, jelenje glave so visoko nad trupom. Stirioglato oko jelena je kot modra točka na beli podlagi. Lopatasto rogovje je nad glavo in zdi se, da kljub masivni teži prav rogovje omogoča glavi njeno visoko odmaknjenost od trupa. Najvišji izrastek rogovja se zliva z desno nogo jelena v zgornji vrsti, bela barva teče brez presledka, zgornji jelen se po parklju desne noge pretaka v jelena v spodnji vrsti, drugi jelen v isti vrsti pa se s prsmi dotika prednjega, tako tečejo, vsi z levo nogo v zraku in z zadnjimi v razkoraku, sklenjeni krog in krog telesa dečka, ki sedi kot ulit v pravi kot zadnjega sedeža. Barva preoblek je rdeča. Deček upogne tilnik in gleda po sebi navzdol. Zganè roko, gre z njo pod pulover na trebuh in ga privzdigne. Čez čas položi roko spet zraven sebe na sedež in ne gleda več po sebi navzdol. Gleda predse in molči. Na obrazu se mu nič ne zgane.

Skozi okno pride roka z zavihanim rokavom. Prsti so skrčeni, roka je vsa v prstih, ki stiskajo robec. Ko se primakne njegovemu obrazu in se prsti narahlo razklenejo, da primejo in stisnejo nos, deček pihne. Potem prsti še bolj stisnejo nos, zdrsijo z robcem navzdol do ust, tam še enkrat stisnejo in zdrsnejo vstran in deček premakne glavo na drugo stran, roka pa se odmakne, stlači robec v dlan in pest in se spet počasi pomika ven kot kakšen žerjav.

Zunaj sije februar. So trenutki in celo celi časi, ko svetlobo razpolavlja, in ko jo razpolovi, seka vsako polovico posebej. Tako stojijo kosi različnih svetlob s svojimi ostrimi mejami eden ob drugem, kot da so različni kosi sveta nametani eden zraven drugega. Potem so tu še plasti zraka. Kakšna plast, pod pristrešjem na primer, je že globoko poletje, so pa tudi plasti iz ploščatega ledu. Veter, ki zdaj piha, zdaj pa spet ne, prihaja iz neugotovljive smeri, ker zdaj piha s hribov, zdaj iz doline, zdaj iz mesta, včasih pa se zdi, kot da ga zaganja iz tal navzgor v zrak, kot da nastaja v tleh in tam dobiva tudi sunke. Koža se ježi in zelo mogoče je, da bele človeške nitke pod kožo nihajo in se majejo kot kakšne šibe. Krpe snega so kot smetišče. Spominjajo še zmeraj na belo barvo snega, imajo pa ostre, črne robove, ki se cedijo in cedijo v mokro podlago.

Včasih stojita ena zraven druge samo dve svetlobi, dva različna vetra, samo dva kosa.

Hiša na nasprotni strani dvorišča se blešči v svetlobi. Okna jo odbijajo v zrak, tam znenada zgine, stene pa so, kot da je svetloba v njih ali za njimi, kot da je za njimi stomilijonska žarnica. Za hišo in tudi nad njo je nebo prekrito s temnimi, visečimi oblaki. Ta del dvorišča pa, kjer sedi deček, je v senci in tudi hiša zraven je neosvetljena. Je takšna, da ne gre skupaj z ono na drugi strani, je hiša iz drugačnega letnega časa. Svetloba se ne meša, ni koščkov. Vetra ni.

Iz hiše, ki je na oni strani, napoči glas orglic. Na robu okna se pokaže roka, ki se ga oprime. Potem se prikaže še druga roka in postavi na podboj lutko. Lutka drži roke navzgor in je punčka s pšeničnimi lasmi. Roka se je oprime čez život in orglic sploh ni več slišati. Zdaj se živa punčka nasloni zraven lutke, jo z eno roko še zmeraj stiska, z drugo si popravi lase s čela, potem pa z isto roko pomakne lutki roko navzdol k telesu. Deček je obrnjen tja. Skozi okno se prikaže druga roka, ki nima zavihanega rokava, in se počasi, kot da se obotavlja, približuje dečku in sedežu. Pred njegovim obrazom se za hip ustavi, potem pa mu gre rahlo po obrazu navzdol. Deček se odmakne, zgane samo ustnice in požre. Zdaj gleda natanko naprej, in ko roke ni več, še enkrat požre.

Ko zgane roko — mogoče brez pravega namena, mogoče pa zato, ker se je v kotu skoraj na silo upognjena utrudila — in jo položi v naročje s hrbotom dlani navzdol, mu obraz zaživi, obrvi šinejo navzgor in obe roki pohitita. V sedežu se ulekne, sproži noge malo naprej, jih napne in privzdigne telo, da je vsa teža na tilniku in mečih. Iz žepa potegne zamašek. Nese si ga tik pred oči in ga s prsti, ki se gibljejo kot kakšno natančno, a hkrati še malo negotovo orodje, suče pred sabo in gubanči čelo. Potem

ga prsti ene roke trdo zgrabijo, da se členki upognejo in nohti pobelijo, spodnjo ustnico vsrka med zobe, nekajkrat pomežikne in porine kazalec druge roke v luknjico zamaška. Potem kazalec zmeraj močnejše pritiska vanjo in ga suče, kot da jo hoče povečati. To dela tik pred očmi, napeto gleda v svoje početje, kot da priganja prst s tenkim ravno odrezanim nohtom, dokler se tu še bolj ne stemni in ne začne pihati tudi veter. Lahko ga sliši, kako se med vrati tare, kako si išče tok.

Vrata topo zadenejo ob podboje, na šipo se pritisne rdeč karirast predpasnik in se zmeraj bolj pritiska, nato pa se odmakne. Vrata se odprejo in ista roka z zavihanim rokavom, ki je enkrat že bila, položi na sedež zraven njega polivinilno vrečko. Nemara vidi v nji jabolko in še nekaj, kar je še posebej zavito v bel papir. Roke dene dol, obraz je v popolnoma vodoravni legi, samo malo bolj naprej se drži, na sedež zraven sebe ne pogleda. Zamašek stiska v pesti v naročju, roka z zavihanim rokavom mu pogladi lase, jih pomakne s čela bolj nazaj, za hip obmiruje na čelu, potem pa trepetaje zdrsi po njegovih lilih navzdol vse do prsi, tam se končno odtrga od njega in gre počasi ven. Deček je ne sledi. Nepremično sedi in gleda naprej, kot da roke ni. Ko je roka že zunaj, se zgane, preloži zamašek v drugo roko, ki je tudi vlažna, s prosto pa gre spet v žep in potegne ven zvito vrvico, ampak samo toliko, da se pokaže zunaj, potem jo stlači spet nazaj in tiplje nemara za čem drugim. Vrata se spet narahlo odprejo. V odprtino se skloni rdeč, nabrekel obraz in ga gleda malo vprašljivo, malo pomilovalno in nerazumevajoče hkrati. Ko še bolj zariplo zardi in se zverži, spusti veke na lica in pritisne snežno bel robec na usta in nos, in čeprav je robec zmečkan in stisnjen, se ostro odbija od rdečega obraza in črnih nakodranih las, ki ga obkrožajo. Ko ima robec že na bradi in ga roka tišči v brado in nekam navzgor hkrati, da se greben nosa krči in da se viseči mešički pod očmi gubajo, spet gleda v dečka skoraj osuplo in obupano s svojimi rjavimi in premočnimi očmi, iz katerih nezadržno vre. Deček se šele ta hip zažene iz svojega otrplega mirovanja in se z vsem telesom ozre v obraz med vrati. Nekaj trenutkov gleda vanj s popolnoma odprtimi očmi in se celo nagne malo naprej, potem se znenada vrže nazaj na naslonjalo in prične mrzlično iskati in brskati po žepih. Videti je, da je nekaj našel, vendar ne potegne nič ven. Pri tem se ozre na drugo stran, kjer je osvetljena hiša s čisto rumeno svetlobo brez kakršne koli primesi rdeče ali drugačne barve pred sivo črnino, ki je v zraku in na nebesu. Punčki sta še zmeraj na oknu in se tudi svetita. Ena od njiju mora imeti v rokah ogledalo, ker sedež in dečkov obraz preleti zajček. Obrne se spet na levo. Med vrati so zdaj trije obrazi in vsi trije imajo robec na ustih in gledajo vanj, deček pa se končno zastrmi v ploščo pred prednjim sedežem.

Leva stran se še bolj stemni, vrata se odprejo na stežaj in temno rjava gmota drsi počasi, pa vendarle tudi naglo navzdol in se spusti na sedež. Mož si popravi kapo in zakašlja. Deček vztrajno stiska roke v žepih in nepremično gleda v ploščo, ki ni ne na levi ne na desni, temveč pred njim. Mož na sedežu se razširi. Desno roko sproži v desno, leva prime za kljuko vrat, in ko še enkrat zakašlja, jih hoče potegniti k sebi, vendar se v zad-

njem trenutku pokaže tenka bela roka, ki je še ni bilo notri, zato mož ne potegne vrat, čeprav ostane z roko na kljuki. Roka je dolga, dlan je zožena v napete tenke prste, ko hiti mimo moža na zadnji sedež. Z bleščečimi konicami prstov se dotakne dečkovih lic in zdi se, kot da je deček osupnil, sklonil se je navzdol in jih pogledal. Ko jih je pogledal tako od blizu, se je roka rahlo umaknila, deček pa je hip nato šel z obrazom za njo in se skoraj naslonil nanjo. Prsti skoraj niso bili več prsti, zlili so se v dlan, ki mu gre po licu navzdol, se na bradi za hip ustavi, potem pa počasi potuje po drugem licu navzgor in čez čelo. Deček jo vseskozi sledi in se pritiska obnjo. Potem gleda tudi za njo, kako se umika skozi vrata ven. Ko se že odmika od njega, počasi in obotavljivo, kot da ima v sebi nekaj živega, deček vzdigne roke in se je z obema za hip dotakne. Mož še enkrat začkašlja in butne vrata k sebi. Skoraj istočasno zaropota tudi motor in deček se spet nasloni nazaj. Ko se pomikata nazaj, lahko vidi tri predpasnike, ki se skoraj negibni pred stopnicami. Zgane z ustnicami, z jezikom si oblizne kotička ust in požre slino.

Moževe roke so zdaj urne. Preklada ročico, daje si opraviti z gumbi spredaj na plošči, preprijemlje krmilo, se z njim suče na eno stran, potem pohiti spet dol k ročici, pa se spet vrne na krmilo in ga suče v drugo smer. Suknjič na moževem hrbtu se naglo guba in spreminja obliko, tilnik in glava sta kljub temu skoraj čisto negibna. Ko se pomikata nazaj, se deček ozre skozi zadnje okence, ko pa mož ustavi, že gleda naprej. Ko počasi spelje, da je slišati drobljenje kamečkov pod kolesi, mož reče: »No, pa greva.« Deček se še enkrat ozre k stopnicam, vendar takoj in sunkovito umakne pogled na ploščo pred sabo in gleda lučko, ki se prižiga in ugaša v enakomernih presledkih.

Vrsta otrok se približuje čisto po robu poti. Držijo se za roke in vrvi, ki teče od prvih dveh do zadnjega para. Ko se jima še bolj približata, se vrsta še bolj strne. Prva dva se ustavita in pogledata nazaj, druga dva se ustavita tik za prvima in pogledata nazaj, in tako gre potem do konca kot val. Tovarišica se sklanja nad vrsto in jo ureja, priganja jo še bolj h kraju. Posebno zadnji del je preveč na cesti, tovarišica steguje dolge roke in vrsta se zravnava. Deček na sedežu vstane, razpne oči čez cel obraz in se nasmehe. Mož za krmilom strogo reče: »To pa ne. Vstajal mi pa ne boš.« Deček ga ne pogleda, vendar takoj sede in se nagne skoraj do šipe in gleda v vrsto. Smehlja se, hkrati pa mu zraste na obrazu ostrí znak razposajenosti. Potem si dene dlani med kolena, jih stisne in se še zmeraj smehlja. Tri ženske z rutami in temno modrimi platnenimi plašči se na redki travi ob križišču ustavijo, naslonijo se na grablje in gledajo. Deček se zresni, obrv mu šine v čelo, in stisne zobe.

Ko ni več hiš, lahko za hip vidi pokrajino, ki je široka, pravzaprav razsežna ravnina, ki je videti vsa zasnežena, čeprav je sneg siv in črn in so vmes čistine, ki so že bolj črne, nekako votle in kot da so bolj blizu kot sneg in kupi okoli njih. Takšna pokrajina je na obeh straneh ceste in se širi daleč proč. Daleč proč ni videti nobene hiše ali hriba ali kozolca, ki bi presekala to široko pokrajino. Ko pa je že zelo daleč in še zmeraj ni videti nič takšnega, zaradi česar bi se začejala nova ali druga pokrajina,

se ta združi z meglico, ki je na nji, in tako se neha tudi ta široka pokrajina. Vendar vse to lahko vidi res samo za hip, kajti zelo hitro sta v gosti, vodeni megli. Deček je nemara kar presenečen, umakne se spet nazaj na naslonjalo, oči pa ne odmakne od megle pred moževim steklom. Mož premakne ročico, zunaj se pokažeta dva snopa luči in potem niti megle in njeni oblaki drsijo gor in dol po ploskvah luči. Mož mrmra, kot da je jezen, skoraj napeto besno, vendar je vse, kar reče, domala nerazumljivo. Deček zgane z ustnicami, ne gleda več v meglo spredaj, temveč v možev tilnik, kot da se opira nanj. Mogoče se zdaj tudi malo boji, ker mož še zmeraj grozeče godrnja, mogoče bi rad bil še manjši in priden. To je najbrž zaradi megle, ki se zgrinja nad vozilo, kot siva odeja, tako da ni videti drugega kot to notranjost vozila, in ta notranjost postaja zato vse bolj pričujoča, ozka, majhna in celo otipljiva. Nemara ga stiska in sili v pokornost. Leze v sedež in vase, kot da se topi, hkrati pa jekleno napeto gleda v možev suknjič, v šiv suknjiča, ki se v ravni črti spušča od tilnika navzdol, vendar se zdaj pa zdaj zviije, ko se mož premakne ali zagodrnja. Mož še bolj zmanjša hitrost. Deček se nagne naprej, z desno nogo se celo opre na prdenji sedež, vzdigne glavo in zlahka opazi, da ni nobene ploskve svetlobe več, da je vse spredaj, kot nekakšna kosmata sivkasta bela gmota, ki se vali in je samo tik pred njima obarvana za spoznanje rumeno. Mož plitvo zakašlja in si gre z dlanjo in posebno s prsti po bradi in okoli ust.

Ko mož še enkrat zakašlja in je deček skrčen v kot in bi nemara še zmeraj rad bil priden, se pred šipami zgane, prostor se razširi, kosmata sivina usahne, rob ceste se čez greben črnega snega razširi v polje in pokrajino, cesta se podaljša, luči se tudi podaljšajo, čeprav se ne bleščijo, saj še ni temno, po pločevinasti strehi pa zašklopota, ulije se po šipah, in lahko vidi, da dežuje. Spredaj pred šipo lahko vidi, kako po modri pločevini odskakujejo kapljice in se drobijo. Mož se nagne v desno in črni paličici pričneta brisati šipo in pogled lahko postane veliko bolj jasen in razločen. To šklopotanje, ta urna brisalca in to široko polje, ki je zunaj, pa čeprav ima temen zid za sabo, sprostijo zrak v prostoru, da ni več zbit kot v kakšni stiskalnici, in prostor v vozilu se razleze navzven in prostor od zunaj pride noter. Deček se presede, globoko in sproščeno zavzdihne in prekriža roke v naročju. Glavo nagne na stran, skoraj si jo položi na ramo in njegov tihi, resni, domala ploskoviti obraz je videti utrujen. Tudi malo zamiži. Mož si z levico privzdigne kapo in se popraska po glavi. »No, vidiš, pa sva zunaj. Zdaj bo šlo. Ali si zaspan?« reče, ko dene roko spet dol. Deček ne odgovori. Oči so spet rjavo odprte, vendar sedi nekam zavaljeno, kot da odprte oči ne gledajo, kot da se je v celoti prepustil utrujenosti. Nemara tudi nima več potrebe po tem, da bi bil pazljiv in priden. S prstom, z ravno ostrizenim nohtom na prstu kroži po oblogi stene pod šipo, in zmeraj, ko pride do nekakšne ostre vdolbine, ki je nemara šiv obloge, nohtek tenko počí, in potem kroži okrog in okrog, dokler ne pride spet do šiva. Ko zakroží zelo navzgor, skoraj čisto do šipe, se naglo ustavi in pozorno gleda. Nato spusti roko, se z njo oprime roba sedeža in se potegné prav do stene. Z licem gre previdno, kot da opreza, ali pa tako, kot da pričakuje, do šipe in se je mežikaje dotakne. Potem se spet odmakne in

gleda liso. Ko se spet približa, vzdigne prst in potegne po nji. Črta je jasna in zelo vidna, skoznjo se vidijo tudi stvari, ki hitijo mimo, prav lahko bi videl, kako nekaj hiti. Više nad črto prične krog, nad krogom so majhne, enakomerne črtice kot plot, v krogu naredi dve piki, dve črti, eno pokonci, drugo ležečo, pod krogom nekakšen trapez, pod njim dve kljuki. Pogleda malo bolj od daleč in reče: »Punčka.« Potem nariše zraven nje nov krog, ki je večji od punčkine glave in ki nima črtic samo po gornjem delu, temveč krog in krog, in reče: »Kolikokrat še spat?«

Zenada šklopotanje preneha, vendar je zelo mogoče, da sploh vedel ni, kdaj je jenjalo. Po prostoru počí ostra in predirna svetloba. Nič več ni, kar je bilo, in kmalu zdrsejo s šipe tudi risbe. S svetlobo je prišlo noter tudi nekakšno bobnenje. Kupi snega v pokajini okrog ceste se zdaj prvič pokažejo kot bleščeča belina. Mož premika ročice spredaj in odpre okence. Čeprav je sneg zelo bel in se po njem in z njega na vse strani širi močna bela in rumena svetloba, so smreke za njim, smreke na koncu ravne pokrajine, ki zdaj ni tako razsežna in dolga, temne in zaradi vsega tega mogoče še bolj pričujoče kot svetli sneg na ravni pokrajini. Nad smrekami in hkrati blizu ceste je sinje nebo. Mož reče: »No, vidiš, pa sva zunaj.« Deček se ozira, mir je do malega zginil z njegovega obraza in zdi se, da so ga same drobne begajoče oči. Nemara se je nemir prenesel tudi navzdol v telo. Najprej skrči noge in jih položi na sedež, skrivenči obraz in se nagne naprej. Z roko si gre čez čelo in sunkovito sune noge spet dol. Potem se nasloni na komolec in pogleda ven. Kakor hitro se zravnja, ponovi isto lego, samo na drugo stran. Komolec spodmakne in se uleže na sedež, zraven pa za hip spet zapre oči. Vendar je kmalu spet pokonci. Roko položi na šipo, z brado pa se nasloni na naslonjalo prednjega sedeža, tako da se z nosom dotika širokega moževega hrbta. Potem se z rokami odžene od sedeža in se skoraj uleže na naslonjač. Oči se mu motno svetijo, ko tako obmiruje, diha hitro in roke so domala z geometrijsko natančnostjo položene zraven. Mož si medtem prižge cigareto, odvrže kapo na sedež poleg sebe in reče: »Ali nimaš nobenega robca?« Deček odpira in zapira oči in razen globokega in hkrati naglega dihanja ni videti na njem nobenega giba in nobene napetosti, ki bi napovedovala, da se bo zdaj zdaj premaknil. Miruje, kot da je brez moči. Mož še enkrat, to pot malo glasneje in odločneje reče: »Ali nimaš nobenega robca?« Deček se tudi zdaj ne zravnja v sedežu, še zmeraj tako napol leži in mrtvo seže v žep in nese robec pred nos. Oči in lic pa si sploh ne obriše, ko robec že spusti na tla zraven sedeža, čez katerega visi zdaj tudi roka.

Ven prične gledati šele, ko se pričneta spuščati. Zanaša ga zdaj v kot, zdaj v polivinilno vrečko, zato se najbrž oprime roba sedeža, z drugo roko pa se nasloni na steno pod šipo. Spredaj se spet in spet odpira razgled in pokrajina, ki ni cesta niti ni takoj zraven nje, temveč je visoko nad njo. Nebo je daleč in visoko. Hribi, ki so pričujoči v tej pokrajini, so tudi daleč. So kot sklenjen siv zid. Imajo oster in črn rob v zračnem prostoru, v katerem se je zgubilo sonce. Pod to črno, ostro valovito črto je siva gmota nagubančanih hribov, ki navzdol proti vzočju zmeraj bolj temni. Nad robom, se pravi že v zraku, tik nad njim, je ostra rumena barva, ki potem

v zmeraj večji oddaljenosti od roba postaja prosojna, dokler se ne stakne s pasom zelene. Potem tudi zelena postaja zmeraj bolj prosojna in redka, postane tudi malo rumenkasta, dokler obe ne zgineta in je samo še modra ploskev. Zvezde ni nobene. Obraz ima spet zbran in miren. Ostri temni rob hribov se zlomi. Pas rumene barve se po razorih sivega hribovja razlije navzdol kot kakšna scefrana rumena cunjã. Zelene in modre sploh ni več. Namesto njiju pride škrlatna, ta pokrije še tista pobočja hribov, ki so skozi rumeno še zmeraj ostala. Potem se čez škrlatno razpnejo ostre črne črte, ki so ravne kot deske, škrlatna pa se zoži in zgosti v nekakšno pahljačo in zavrti kot vetrnica, hkrati pa se težko skalovlje vzdigne v zrak kot voda, ki vre.

Nemara mora pogledati že zato, ker ga v hrbet nekaj tišči. Pravzaprav mu ostro tiščanje v hrbet najprej zgane nekaj mišic po vsem telesu, potem mu tudi odpre oči. Najprej je najbrž tako, da čuti ostre robove pod hrbtom in kot da z zaprtimi očmi gleda te ostre robove in drugo vse neznano, in najbrž se nič ne sprašuje in ni radoveden. Leži na hrbtu, roke so zleknjene zraven njega, noge pa so malo skrčene s koleni navzgor. Čez čas, ko je nemara že dovolj dolgo gledal z očmi pod vekami in dovolj dolgo čutil ostre reči pod hrbtom, na mah odpre oči, ne poskuša najprej počasi, ne spušča samo malo svetlobe noter skozi za črto odprte oči, temveč jih koj odpre na stežaj, da sta lahko koj v njih dva ostrá vrhova temnih smrek in modro, snažno, že malo zabrisano nebo, ki je nad njima. Obraz ni osupel. Z zbranim obrazom na tleh in s široko odprtimi rjavimi očmi nekaj hipov tako gleda navzgor in mogoče za ta čas celo pozabi na tisto pod hrbtom, kar ga je morda prisililo, da je pogledal. Potem sede. Koj pogleda ležišče za sabo, kjer sta dva storža in zveržen oster kamen. Zraven, se pravi više, kjer je bil z glavo, je temno zelen mah, ampak vseeno gre z roko, ki je prosta, ki se ne naslanja ob tla, na glavo, na teme, tam se otipava vse do tilnika. Ko gleda spet predse, lahko vidi svoje hlače, ki so na levi strani razparane skoraj od žepa do čevljev. Z roko gre zraven in potem z njo potuje zelo obotavljivo po nogi navzdol, roka celo malo vztrepeta, ko prime tkanino, ki je mehka in cunjasta kot kakšna rjava zastava. Potem kos hlač, ki ga drži med prsti, silovito zgrabi in sune obraz naprej. Obraz je napeto izbočen, nemirno štrli kot kakšna korenina v skalah ali kot žaga. Lica silijo naprej, nos se je skrčil in tako vrvežav sili pred lica, ki so zmeraj bolj zaripla, ustnice pa se premikajo in odpirajo. Požene se navzgor, kot da bo bliskovito stekel, vendar trmasto obstane na mestu. Čeprav stoji, je zelo nemiren, ves se premika in kot da hiti in hiti. Mirovanje in gibanje se ovijata eno okoli drugega in se lomita. Ozira se po prostoru okoli sebe, z očmi zadeva ob debela smrek, ob grmovje tik pred sabo, ob strmi breg, ki je tudi tik pred njim in se šele pri grmu zravnava v jaso, na kateri stoji, in mogoče sploh ne ve, kam bi stekel. Zasuče se proč od strmine, v nasprotno smer, kjer lahko ugleda temo. Na ti strani je jase brž konec, je deblo ob debelu, gozd se pod jaso prične spuščati, skoraj tako, kot se na oni strani strmina vzpenja, samo da je gozd temen, strmina pa je gmajnasta. Po dolgem jase ne more videti, ker raste pred njim velik leskov grm.

Na nobeni veji grma, na nobeni veji smreke ni snega. Veje smrek in veje grmov so mokre, težke in črne. Nepremakljivo štrlijo v zrak, ki ni več svetel in dneven. Po tleh so kupi in krpe snega, pod smrekami in pod grmičjem ga ni. Nad velikim leskovim grmom, ki ga je deček že gledal, na začetku strmine, je ploščata skala kot stopnica. Na nji je veliko snega in voda kaplja z nje v previs. Sneg se topi, zrak postaja zmeraj bolj mračen in je februar.

Molče, z ostrimi in širokimi očmi, ki so podobne preplahu, in z vzdignjenimi rokami se zažene v leskove šibe. Ko ga oplazijo po nogah, po telesu in obrazu, spusti roke. Prime veje na obrazu in jih odrine, zraven tega pa se tudi sam odrine proč in zakrili z rokami. Zažene se na levo proti gozdu, vendar še prej, preden ga doseže, spremeni smer in steče mimo leske po jasi. Zdaj, ko pred njim ni več velikega grma, ki mu je zastiral pogled, lahko vidi jaso v vsej njeni dolžini, pa tudi vse stvari in reči, ki so na nji. Visoko vzdigne roke, koža se mu naježi in skrči, tako da ustnice za spoznanje odstopijo od zob in se gornja zaviha proti nosu, ko kot vkopan obstane. Potem usta še bolj odpre in ko v njih ni videfi zob, temveč samo temno votlino, in ko napne oči, da kroglasto izstopijo, zakriči in steče. Med tekom še zmeraj kriči v kratkih, presekanih sunkih. Mogoče se je ob kolesu, ki je ležalo na ozki zaplati snega, spotaknil, mogoče sploh ni vedel, kaj dela, mogoče je kratko malo obnemogel. Vrgel se je nanj s trebuhom, tako da so mu noge, glava in roke obvisile z njega, in še zmeraj kričal v sunkih, ki jih je rezala kratka butajoča sapa. Vmes drgeta, telo pa usiha in pada, kot da lovi sapo. Ko spet vzdigne glavo, da lahko vidi, ponovno otrpne, obmiruje, kot da niti ne diha. Čez hip spet zakriči, odskoči s kolesa, in ko že stoji, spuščene in napete dlani viha navzgor, kot da se ga brani in boji. Ampak v isti sapi se že negotovo in s telesom, ki se napeja in hkrati opreza, pomika naprej, tako da je videti, kot da se približuje in hkrati beži v nasprotno smer. Trese se in obraz se spači, ko z muko, in ne preveč glasno in ne kričavo iztisne iz sebe: »Gospod, gospod...!« Vsak gib, drža telesa in tudi glas kažejo, da z velikim naporom zadržuje nekaj, nekaj drugega, kar bi se brez tega napora nemara že zdavnaj zgodilo in bi se mogoče tudi moralo zgoditi. In mogoče je, da je tisto drugo, ki je morda divje, nerazumno in celo besno, že popolnoma v njem in tudi deluje, samo zunaj se ne pokaže. Zraven tega je v njegovem glasu in napetih, protislovnih gibih — od katerih je sleherni takšen, da bi bil lahko čisto drugačen in celo nasproten — vse tisto, zaradi česar je zelo mogoče, da že vse ve. Suknjiča se dotakne samo z dvema prstoma. Nalahko potegne za žep in skoraj tiho pokliče: »Gospod... Mamica moja!« Potem gre z roko, ki je še zmeraj stisnjena v dva prsta, više in se dotakne rokava in povleče z roko malo močneje. Ko začuti, da roka drsi navzdol, se za spoznanje odmakne. Nemirno gleda, kako se poveša. Zdaj lahko vidi veliko več, če sploh more še kaj videti in če mu je to še treba.

Z glasom, ki se je spustil iz njega kot nekaj dolgo zadrževanega in je bil skoraj kot krik in vzdih hkrati, in ki ni dopuščal nobenega dvoma v svojih tetivah, ki ni bil samo izraz strahu in tudi ne samo slutnje in

osuplosti, se zasuče in zbeži. Prvi koraki so zelo težki in okorni, skoraj takšen je, kot da se opoteka in kot da bo zdaj zdaj padel. Potem postanejo koraki prožnejši in hitrejši. Teče hitreje in kar nekako nad tlemi, vendar ne tako, kot da bi bil lažji ali da bi dobil krila. Tek je zelo trden in kar nekam bojevit. Tudi ni tak, kot da bi bil na begu. Kot da bi naglo tekkel, z določenim ciljem in hotenjem, da mora čimprej nekam priti, teče čez vso jaso. Najprej ob njenem desnem robu, kjer se začenja dosti temnejši gozd, potem pa v neprostornem hodniku, kjer je zeleni mah, zavije malo više, ob leskovem grmu zavije navzgor, in ko pride do gornjega roba jase, kjer se pričinja vzpetina, teče vzporedno z njo, dokler pri kolesu ne zavije spet dol in se znajde na robu gozda in spet teče vzporedno z njim. Od časa do časa spusti iz sebe tisti kratki, a težki glas, ki je podoben obupu in kriku. Vendar ne zelo glasno. To je nemara slišati čudno, ko tako hitro teče, saj bi se ta glas bolj prilégal in najbrž ne bi bil čuden, če bi stal pri miru in kaj gledal. Za sabo ima že nekaj krogov. Končno se ustavi ob deblo zmeraj zelene smreke na robu gozda, ki se položno spušča z jase, vendar manj položno, kot se je poprej. Z roko se nasloni ob deblo in popolnoma mirno, prav nič zadihano prične jokati. Joka, kot da nekaj dela, in gleda navzdol v gozd. Čez čas preneha, si z rokavom obriše obraz, negotovo preseka jaso in steče na ono stran, kjer se začenja vzpetina. V vznožju se zaplete v težki sneg in leskove šibe, ki so pod njim, in pade. Domala v istem trenutku se spet pobere in zažene navzgor. Sneg, ki se na pogled popolnoma trdno drži podlage, postane kot voda in pesek, kot puh ali nekaj takšnega, kar je zelo vidno, pa vseeno ne moreš stopiti gor. Ko se noga dotakne motno bele površine februarkega snega, ga nalepem ni več, noga in z njo vse telo gre na trdo dno skupaj s to belo črno kašo. Dno pa je spodaj, kjer se strmina šele pričinja. Tako pade z rokami in z obrazom naprej, roke obstanejo tam, kjer je bil hip poprej celo že z nogami. Vzboči telo, vsa teža se opre na kolena in roke. Potem prične grabiti sneg in skuša s koleni naprej. Posreči se mu zgrabiti za korenino, ki sprva skoraj nevidno štrli iz kašaste brozge, in se potegne malo više. Pri tem spet in spet prihaja iz njega tisti glas, kratek in popolnoma drugačen od tega početja, ki je zdaj tudi malo nepremišljeno, celo splašeno in zelo nemirno. Glas pa je kratek, nič ne zahteva, ni ne globoko prestrašen ne obupan — kot da nima nobene zveze s tem, kar se godi z njim in kar počne. Včasih se tako sliši kakšen ptič v gozdu, ki spušča iz sebe glas, tak, da ga samo slišiš in ne veš, kaj naj bi pomenil. Potegne se do kosa kopnega, pred sabo vidi spet sneg, ni pa nobenega štrclja, da bi se zanj prijel in si pomagal naprej. Malo bolj na desni lahko opazi polico, ploščat kamen, ki štrli iz vzpetine kot stopnica. Pokrita je s snegom, lahko celo vidi, kako debela odeja je na nji. Stegne roko in niha z njo po zraku, vendar je ne doseže. Potem se postavi na kolenih pokonci, vzdigne glavo visoko v strmino in kriči: »Gospod! Gospoooood!« Nekaj trenutkov potem nemara posluša: glavo ima še zmeraj visoko vzdignjeno, tako kot gre gor strmina, in se ne gane, dokler se mu obraz ne napne in prične zmeraj bolj zardevati. Skoraj onemoglo se spet spusti z rokami, tako da mu glava nemočno zaniha med rameni. Potem zajoka. Ne kriči, ni zelo glasen, ven-

dar mu solze tečejo iz oči naravnost na tla, na lica sploh ne pridejo, iz ust pa se potegne navzdol lepljiva slina, ki kot svetla žica ves čas joka ostane kot povezava s tlemi in z rdečimi skremženimi usti. Ko se pretrga, ko iz oči ne kaplja več na razmočeno zemljo, si potegne z rokavom čez obraz, in ne da bi se sploh kam ozrl, ne da bi se poprej pripravil ali zbral, prične divje naglo poševno lesti proti polici. Mendra s koleni in steguje roko. Ko se ji vendarle toliko približa, da se je oprime za rob in sneg, se s stopalom ene noge opre ob tla, drugo pa potegne k sebi in postavi koleno na oster rob. Ko hoče še z drugo gor, mu spodrsne, da se zakotali navzdol. Spodaj se pobere in kriči: »Gospod! Pridite, gospod!« »Mamica moja,« zastoka in zbeži čez jaso proti gozdu.

Najprej se zdi, kot da bo stekel navzdol v gozd, ker teče že skoraj na robu še zmeraj naglo, vendar se potem že pri prvi smreki ustavi kot vkopan in se mora celo oprijeti širokega debla, da ga ne zanese navzdol. Potem niti ne pogleda dol, ob smreki se presmuka na drugo stran in v rahlem loku steče mimo leskovega grma v ozek hodnik z mahom, storži in plastjo iglic po tleh. Na mestu, kjer je ležal že poprej, se vrže na tla in zarine obraz v mah. Tako obleži z mahom v obrazu, ki nima več profila in izraza, ki je razžvečen od mokrote, spak in krvi, ki buta vanj, in nemara niti ne čuti mahu in tenkih stebel v širokih, mokrih ustih in na obrazu. Nemara tudi ne čuti strožev pod trebuhom.

Čez čas, ko joka sploh ni več slišati, temveč ko samo hlipa, kot da vse to, kar je podpiralo jok, zdaj izginja iz njega, si gre počasi in obotavljivo z dlanjo čez zadnjico. Na sredi malo postoji, kot da tipa, tudi hlipanje poneha in je sploh videti tak, kot da je pazljivo in preudarno pri tem opravilu, potem pa prav tako brez naglice povesi dlan na zemljo. Dolgo in sunkovito lovi sapo, potem spet zajoka. Vendar v tem joku ni nobene neučakanosti in nasilnosti, pravzaprav ni nobene razbijaške moči, ki obraz in telo mrcvari v vrvežavo gmoto, čutiti je nekaj milega, težko žalostnega in skoraj vdanega, nekaj takšnega, kar s svojo obliko in glasom ne napoveduje nobenega upora ali zahteve po spremembi. Ko zlagoma poneha tudi to, ko dlan s hrbtom obleži ob boku in ne gre več gor, postane nekam napeto miren. Samo glavo v mahu narahlo premika in odpira in zapira usta. Nemara zdaj čuti stebelca v ustih in bele tenke rožice, ki so morda mahov cvet ali kakšne druge rožice, ki so se čez mah razrastle kot bršljan čez zid.

Ta hodnik omejuje na eni strani zid leskovega grma, ki je velik in gost, na drugi strani pa je goščava, zrasla z grmičjem, ki se prepleta med ostrimi skalami in manjšimi kamni. Visi poševno navzdol in nemara sploh ni prehodna. Na gornjem koncu hodnika je strmina, ki teče po celem ogrnjem robu jase, na spodnjem pa je gozd, ki je temen in se spušča. Tla v hodniku so mehka in celo prožna zaradi debelih plasti iglic in listja in veliko bolj suha, kot je sploh vsa ta pokrajina in zemlja v februarju. Veter težko prodre v hodnik, saj je s temi stvarmi, ki ga obdajajo, kot odrezan od sveta. Na nebu, visoko v zraku, označujeta gozd samo dva koničasta in črna vrhova smrek, ki rasteta na začetku gozda. Vse drugo, kar je v gozdu in kar je gozd, ni označeno visoko v zraku, ker se spušča

v globino. Med vrhovoma je zadnji krajec medenega meseca. Sij, ki mu je za podlago, je okrogel in mlečno rumen. Razvlečeni, kilavi oblaki se z vetrom med koničastima vrhovoma in zadnjim krajcem pomikajo zdaj sem zdaj tja. Vrhova sta ostro temna, nebo je mračno, dneva ni na njem — noč brez vetra je tudi v hodniku.

Potem rahlo vzboči tilnik, privzdigne telo in za spoznanje spodviije glavo. Vsa teža telesa je na kolenih in na čelu. Z očmi še zmeraj tako, kot da gledajo in ne vidijo, vendar zmeraj bolj tako, kot da vidijo, gleda iglice in storže pod trebuhom. Gleda jih tudi zmeraj bolj pazljivo. Ta pazljivost bi bila celo nepretrgana in domala nemotljiva, ko ne bi vmes prihajali zdihljaji hlipanja, ki prihajajo in odhajajo v enakomernih presledkih kot kakšno nihalo, in ki zmeraj stresejo in zamajejo sicer zatrdno pričujočnost storžev in debele plasti iglic in zgnitega listja. Potem se za pogledom zgane roka in gre počasi k storžu pri kolenu. Prime ga z dvema prstoma in ga nese tesno med trebuhom in tlemi do drugega storža, ki leži tik pod njegovo brado, položi ga čezenj kot klado; tako da tanjši konec štrli v zrak in meri vanj. Roka se potem tipaje splazi ven in mirno obleži ob boku. Deček za zdaj ne naredi nič drugega. Miruje. Gleda v konico storža, ki je tako natanko uperjena vanj. Težko nihalo kroži zmeraj počasneje, zmeraj več časa poteče od takrat, ko je tu, do časa, ko se spet vrne. Vendar se pogreza globlje. Bolj globoko in bolj počasi. Čez čas z enim očesom zamiži, tako da mora videti samo konico storža, vse za konico pa nemara zginе. Potem ko oko spet odpre, nemara vidi celega, vidi, kako je položen počez čez drugega. Potem se trudi, da bi zaprl drugo oko, vendar se mu spet zapre isto. Ko poskuša znova, se zapreta obe. Ampak čeprav zelo verjetno tega sploh ni hotel, ju ne odpre pri priči, temveč tako obmiruje nekaj časa, kot da mu je tako tudi prav ali kot da počiva. Medtem se vrne nihalo, ki gre zelo globoko, tako da ga vsega pretrese, in ko se zelo oddalji, odpre oči narahlo in počasi. Ko spet gleda z obema, se ponovno trudi, da bi zaprl drugo in nemara videl, kaj je s storžem. Pomaga si z obrazom. Pomaga si z licem, ki ga skrči in povleče navzgor, da se usta ukrivijo in da se združi z obrvijo in skoraj z nagubanim čelom. Storž je zdaj obrnjen po strani, teče mimo očesa, ki zadrto miži, celo mimo njegove glave lahko vidi storževo cev skoraj v vsej dolžini in nemara tudi to, kako se hrapavo, s sicer ne preveč štrlečimi luskami širi v svoj odebeljeni zadek. Storž v tem letnem času nikakor ni presušen, pa tudi poprej, poleti in jeseni se ni zelo posušil, saj luske ne štrlijo daleč narazen kot kakšen do kraja razpet cvet, temveč toliko, da so samo za spoznanje odstopile druga od druge. Tudi ni temno rjav, svetlješi je, ni pa moker ali svež, kot da bi bil pravkar padel z zmeraj sveže smreke. Svež, svetel storž je po navadi ves smolast. Smola se mu cedi izza lusk, zleplja jih. Posebno veliko smole je na tistem koncu, ki se je držal veje, ko je še rasel. Iz tega storža je smola odtekla ali pa se je nemara kar v njem posušila, ko je preteklo že toliko suhih in mokrih dni, odkar je padel s smreke. — Roka ob boku se spet zgane, in ko pridrsi do naprave pod brado, počasi, brez naglice premika storž, da pride natanko v odprto oko, tako da je v očesu samo konica. Tako se nemara gledata. Ko tudi drugo oko spet odpre, se

kar malo odmakne. Storževa cev ni ne v očesu ne naperjena mimo glave, hkrati gre v obe smeri. Nemara ga je prvi hip to presenetilo, vendar je zdaj obraz, ki ima obe očesi odprti in ki je že zbran v svoje običajne oblike, tak, kot da je ravnodušen.

Zdaj že dolgo ni bilo nihala nazaj. Ko je vendarle prišlo, je potisnilo dečkov obraz spet v mah. Poskakujejoče, kot da gre s palico po plotu, je lovil sapo, potem je najprej s čelom, potem pa počasi tudi z očmi, lici, nosom, usti in brado zdrsel vanj kot v kakšno blazino. Telesa, ki so ga spodaj podpirala kolena, tudi zdaj ni spustil. Zrak, ki ga je vsesalo nihalo, je spuščal v mah, ki se je takoj segrel.

Ko se mah na licih in ustih shladi, spet spodvije glavo, se upre na čelo in gleda svojo storževno napravo pod brado. Z roko gre po še en storž pri kolenih, ga položi tudi čez ležečega, vendar tako, da je debelejši konec pri bradi, konica pa gleda v trebuh. Potem ga malo popravi, tako da pride tik zraven prvega, da se navzkrižno stikata. Obraz mu pri tem kar malo zažari — kot nekakšna nova plast se nekaj položi čez prejšnje. Naglo se stegne še za enim storžem in ga položi po strani čez prejšnja. »Šotor,« je rekel in se z rokama odgnal od tal, tako da je na kolenih obstal in od zgoraj videl svojo napravo. »Šotor,« si reče in si oblizne gornjo ustnico in mokro kroto nad njo. Pri tem se že ozira po tleh, prime majhen kržljav storž, ga spet spusti in se ozira malo bolj proč. Na levi, na tisti strani, kjer se pričinja goščava, je cel kupček iglic, na njem pa trije močni neprepereli storži. Steguje se h kupčku. Na poti do njega sta dva kamna in med njima kot nekakšna soteska. Na dnu leži nekaj črnega, tenkega in dolgega. Ko je z roko pravzaprav že čez, in hkrati še zmeraj gleda v kamna in to črno stvar, se vrne mednju. Ko zgrabi to stvar, se mu med prsti kar zlomi, lahko vidi, da je znotraj veliko bolj svetla, belo rumenkasta je. Spet si oblizne ustnico, spusti zlomljeno paličico na tla in se stegne za storžem na kupčku iglic. Še zmeraj na kolenih se z rokama opre na tla. Onstran kupa je bel cvet in more ga videti šele zdaj, ko se je nagnil sem. »Teloh,« si reče in ga odščipne čisto pri tleh. Nese ga k storžem ob kolenih in se vrača po storže na kupu iglic.

Vrhova smrek zdaj pa zdaj zašumita. Najprej brez glasu zanihajo veje, potem se ves vrh zamaje sem in tja, in ko veje še zmeraj nihajo gor in dol, se zapodi navzdol šum, ki je sicer kratek, vendar mu takoj sledi nov. Nebo nad vrhovoma je negibno in modro. Nobena stvar se ne pomika po njem in tudi noben glas ne prihaja z njega. Med njim in vrhovoma sveti sonce, da se zelene iglice včasih kar zalesketajo. Na telohu so kaplje. Lahko da jih je pustil dež ali rosa. Ko se vrhova nagneta daleč vstran, zasveti sonce prav na teloh in storže. Kaplja na belem listku je kot mavrično ogledalo. Mravlja, ki leze po stebelcu, ima široko zaobljeno telo, ki se lesketa kot kaplja na telohu. Včasih potegne veter tudi skozi leskov grm.

V dečku ni več nihala. Roke preudarno in mirno iščejo. Obraz je, kot da je tih in ploskovit. Četrtega nasloni s strani na prejšnje tri in na spodnjega. Zdaj se štiri konice križajo in štrlijo vsaksebi, v štiri različne smeri. Ko gleda navzdol in obraz ne pripoveduje nič drugega kot to, da

gleda in vidi, se še zmeraj na kolenih nagne vnic, tako da sede na pete. Z roko seže v žep in izvleče zamašek. Prisloni ga zraven in spet gleda. Mogoče je zamašek premajhen, mogoče ni napravil tistega, kar je hotel. Spet se skloni in ga z dvema oglatima prstoma, ki sta na zamašku kot klešče, porine v prostor med storži. Potem seže še enkrat v žep in iz njega zlagoma vleče rdečo, v trikotnik urezano cunjico, ki bi lahko bila robec ali zastavica. Njena ostro rdeča barva se zdaj, ko jo je pred sabo popolnoma razprostrl, zelo jasno razlega med temi nekričičimi sivkasto rjavimi in sivkasto zelenimi barvami februarskega gozda. Prime jo na dveh koncih in ovije okrog štrlečih storžev, tako da so zdaj čisto pokriti, in samo vsaksebi štrleče konice gledajo ven. Oba konca zaviha in zatakne navznoter. »Šotor,« si reče in se zvška nasmehne. Cel oči se mu nasmehnejo in se svetlo zasvetijo, kot da ga vse to veseli ali kratkočasi. Nasloni se z rokami ob tla, tako da je med njim in tlem šotor kot nekaj pritlikavega. Gleda navzdol in prikimava v svojo napravo, ki je zaradi rdečila tako vidna, vendar še zmeraj veliko manjša in neznatnejša. Nasmiha se in prikimava. Potem si jo z istim nasmeškom ogleduje tudi s strani. Potem jo obkroži z roko narahlo krog in krog in mimogrede popravi šotorsko krilo, ki na enem koncu kar zaplapola, ker se ga je pretesno dotaknil, nemara. Vsa naprava pa je očitno zelo krhka in negotova, saj ni z ničemer speta ali zbita. Že malo resnejši dotik s prstom, posebno v zgornjem koncu, bi jo sesul v pet ležečih storžev, trikotna cunjica pa bi zmečkana ležala med njimi. Potem zamiži in spet pogleda. Zdaj se ne smehlja več. Napravi nekaj zelo nemirnih gibov in se ozre proč od šotora in skoraj navzgor v zrak, proti gozdu, ki je zmeraj bolj večeren, saj je že skoraj noč, debela se že skoraj stikajo ali se prelivajo skozi temni in nešumni zrak, grmi so zrasli s tlemi, lahko je videti samo najbolj grobe obrise stvari, ki so v pokrajini, posameznih stvari skorajda ni več, temveč je bolj tako, kot da je vse eno in temno. Tudi mrak je kot stvar, kot nekaj oprijemljivega, saj ni prav nobenega vetra in nobene svetlobe, ki bi prodirala skozenj. Še enkrat pogleda navzdol v šotor in še enkrat navzgor, potem pa zastoka in vstane.

Najprej korači počasi in obotavljivo, potem zmeraj hitreje, dokler ne steče po dolgem po jasi, in ko teče, tudi teče zmeraj hitreje. Pred kolesom se ustavi, nihalo se globoko pogrezne vanj, in z vzdignjeno glavo mukoma lovi sapo. Nato se skremži in zajoka: »Mamica moja . . . Pridite, noč je!« Potem zakriči in zbegano steče po jasi nazaj, odkoder je prišel. Gleda navzdol v šotor, menca z nogami in se v presledkih ozira navzdol proti gozdu. Ko se hoče skloniti, kot da bo nekaj pobral ali prijel, ponovno zajoka, zdaj predirljivo in kričé, in steče k deblu smreke, pod katero se širi gozd. Z mokrim in rdečim obrazom in vsem telesom se nasloni nanjo, pri tem je ena roka še zmeraj kot nemočna ob telesu, druga pa gre trepetaje okoli debla in tam obstane. Tako ob smreki hlipa in še zmeraj kliče, vendar manj glasno. Čez čas si gre z roko na sedalo in tipa. Pri tem jok skorajda preneha, kot da prisluškuje ali potrebuje mir. Vendar potem, ko tudi z drugo roko objame smreko, spet zahlipa in celo zmeraj bolj proseče in milo joka, ko gleda ob deblu navzdol. Znenada zakriči, se odrine od debla

in naredi nekaj togih korakov navzdol v gozd, kjer se stvari še komaj razločujejo. Pri tem mu obraz drgeta, jok ne prihaja več na dan, samo zdaj pa zdaj še zamolklo in stisnjeno zastoka. Oči odpira na široko in steguje roke pred sabo, kot da tipa v zrak ali kot da se brani. Potem se sunkovito ustavi, roke še bolj stegne naprej in raztrgano reče: »A če Peter ni ujel volka?«

In ko to reče, se v hipu zasuče, zbeži nazaj k deblu, trdo se ga oprime z rokami kot s kakšnimi kleščami, da se prstki kar pobelijo, ko se zarivajo v skorjo. Tako stisnjen zakriči k smreki, potem mirno in vdano joka, gozd pa se vztrajno upogiba navzdol in iz njega ni slišati nobenega glasu. Ni vetra, da bi smreke zašumele, ni nobenih stopinj, nobenega živalskega glasu. Nemara čaka, da bo kaj slišal. Gleda v gosti mrak, ki je kot vreča. Potem zaobide deblo in gleda navzdol z druge strani in se prav tako trdo drži debela kot prej. Ko pogled iz globočine gozda zmeraj bolj krajša in ga približuje tlem, kjer stoji, pozorno obstane in se celo skloni bolj naprej. Potem spusti deblo, naredi tri ali štiri korake in počepne. Pobere mehko polivinilsko vrečko, jo nekaj časa ogleduje, potem pa vzame iz nje jabolko, ga prav tako nekaj časa pozorno ogleduje, potem pa ugrizne vanj. Potem ga položi zraven sebe na tla in spet seže v vrečko, iz nje potegne kos kruha. Kot poprej jabolko tudi kruh nese v usta, razklené čeljusti in ga porine mednje, pri tem pa pozorno gleda navzdol. Nekaj časa ga tako drži v ustih, ne da bi ugriznil, potem ga potegne spet ven in vstane, oči pa so še zmeraj skoraj nepremakljivo globoko v gozdu. Zdaj z rokami drobi kruh, da drobtinice padajo po tleh. Ozre se navzdol h kruhu in rokam, vendar spet skoraj nezmotljivo gleda v gozd. Prične se oprezno pomikati navzdol, prsti pa zmeraj bolj mrzlično drobijo in mečkajo kruh, tako da po tleh padajo že celi koščki. Spušča se in spušča, obraz je zelo napet in ves zbit v oči, ki gledajo, in ni ne joka ne nihala. Spet reče: »A če Peter ni ujel volka?« In nekaj časa trepeti na mestu, kjer je rekel, in mendra z nogami, ne da bi se premaknil naprej ali nazaj, potem pa naposled le zbeži nazaj gor k deblu, se ga oprime z eno roko, z drugo pa še kar naprej drobi kruh. Reče: »Bil bi priden,« in spet težko, enakomerno zajoka.

Ko si obriše obraz z rokavom, že spet gleda navzdol po gozdu. Zdi se tudi, kot da, sicer oprt ob deblo, niha sem in tja, nagiba se navzdol v trdo temo in spet nazaj z izklesanim oprejujočim obrazom, ki je zaripel in zbran in skorajda kot ogenj med temi temnimi stvarmi.

Čas teče. Lahko bi ga videl v zraku. Domala je tak kot kakšna gorasta skala, ki neslišno in celo narahlo kroži med drevesi in drugimi stvarmi, pa čeprav je večja kot vsa ta pokrajina, večja kot jasa in še večja in nemara kar veliko večja kot ta naša zemlja. Pa vendarle se pomika med tako neznatnimi rečmi, kot je drevo, grm ali deček. Deček gleda navzgor ob deblu, se mu primika in oddaljuje, kot da bi hotel najti praznino med vejami, skozi katero bi nemara kaj videl. Zgoraj v smrekah zašumi. Potem pridejo kaplje. Lahko zasliši, kako udarjajo ob tla, ob veje in po oddaljeni pločevini. Udarjajo topo in brez odmeva. Deček mežikaje gleda navzgor in po zverženem obrazu se mu riše nekaj takšnega kot nova skrb. Ko se spet skloni, ni nobene zariplosti v obrazu, kar nekam upadel je in bled.

Nemočno se nasloni na deblo, kolena mu klecajo, vendar se z naporom spet zravna, upogne tilnik, se skloni daleč naprej in bruha, po ledenih licih mu lijejo debele solze. Ko si malo opomore, se opoteče navzdol v gozd, vendar že po nekaj korakih spotikaje se in opletajoč z rokami zavije bolj poševno, na desno, tako da malo pod robom gozda hodí skoraj vzporedno z jaso. Ko se zdi, da bo tako brodil in brodil, se vračal in odhajal, nenedoma obstane in se napeto zagleda v tla pred sabo, tam se kljub že trdi temi nekaj lesketa. Zdaj spet ves zbran, se nagiba naprej, da bi nemara bolje videl, in celo steguje roko, kot da hoče prijeti. Ko je že čisto blizu, odsekano obstane in zakriči: »Ogledalo.« Zbeži navpično navzgor, tam se kaže jasa vendarle kot nekaj svetlejšega od gozda, in potem po nji vse do svojega hodnika za velikim leskovim grmom. Tam se scela, pa vendar tako, kot da je mimogrede pazil, da ne bi podrl svoje naprave, vrže poleg šotora na tla.

Kaplje postajajo zmeraj bolj debele in težke. Čeprav grm nima velikih listov, je vendarle tako, da se zdaj pa zdaj upogne kakšna neprevelika in nepredebela veja, potem pa ko se kaplja razleze ali steče dol, odskoči nazaj gor in še nekaj časa niha v zmeraj ožjih nihljajih, dokler se v nočnem zraku ne umiri. Glasu pa še zmeraj ni nobenega, kot tudi ni vetra, da bi kaj premikal ali šumel. Tako nepremakljivo in temno je, da bi deček morda kljub vsemu rad slišal kakšen dolg ali kratek glas, visok ali nizek, čeprav bi le-ta prihajal iz gozda. Telo med velikim leskovim grmom in šotorom se pomiri, kot da potrebuje mir v sebi, da bi lahko slišalo, če bi kaj prišlo. Morda pa so to samo kaplje. Kaplje so, kot da ni dež. V začetku, ko so prišle, niso bile tako debele in ne tako redke. Bile so kot začetek poletnega deleža, ko se primeri, da prične po veliki poletni vročini dneva na večer redko in težko deževati in tako traja nekaj minut, potem pa se usuje ploha, gosta kot zavesa. Vse to pride včasih zelo znenada. Potem ljudje gledajo gor in tečejo, pa so vseeno mokri, ker se usipa tako nagosto, da je dovolj, če jih ujame samo nekaj korakov pred hišo ali kakšno drugo streho. Tudi zdaj je pričelo tako, vendar ni prešlo v poletno ploho, temveč so bile kaplje zmeraj težje in bolj redke. Ne padajo na vsako ped zemlje. Ne padajo naglo ena za drugo. Padajo na napeti hrbet. Morda čuti njihove tope udarce in jim prisluškuje. Pulover počasi vpija vsako posebej. V začetku je bilo vidno, da vsaka pusti na puloverju in potu jelenov temno pego, veliko skoraj za otroško dlan. Tako ni bilo treba veliko časa, da je bil pulover videti dosti temnejši. Ker se je kaplja, ki je padla na napeti hrbet, širila v pravilnem krogu, in ker je bila neka meja, do katere se je širila, so med mokrimi krogi, ki so se sicer stikali, ostajali majhni kosi svetlejšega kopnega na modri poti sklenjene verige jelenov. To je prav narobe od tistega, kar je na tleh. Tam, kjer ni bilo snega, so bila tla motno črna. Vendar so že po kratkem času te kopnine zginile, saj kaplje ne padajo zmeraj na isto točko, čeprav ni nobenega vetra. — Morda pa ni zaradi kapelj tako nepremičen. Čez čas vstane, vzdigne roke, jih v zapestju upogne, tako da so dlani obrnjene navzgor, za njimi vzdigne obraz in oči, ki jih malo zastirajo obrvi in nagubančeno čelo, in gleda gor. Nobena kaplja ne pade na dlani in nobena nanj, še zmeraj pa jih lahko

sliši, kako udarjajo ob tla, v kupe snega, veje in smreke. Spusti roke in zastoka. Potem se skloni in splazi pod grm. Ko se prepleta z vejami, jih odrinja in širi, še zmeraj stoka. Ob koreninah, ko je že ves mogočni grm nad njim, se še bolj sključi, stisne vase in se napol nasloni, na pol sede na splet vej. Potem si ogleduje ta visoki grm nad sabo, kako je širok in velik. Potem se spet skloni in prične spuščati sluzasto slino na tla. Ko se kar ne odlepi in ne odlepi od ustnic, jo prime s prstoma in odtrga. Vendar se spet ozira navzgor v grm, ne gleda česa določenega, temveč kar nekam nemirno bega z očmi.

Čez čas bitje ob tla preneha. Preneha isti hip, ko v smrekah zašumi. In ko ta piš preneha kot spodrezan, je strašansko tiho in zdi se tudi, da se je še bolj stemnilo, da je rob noči še bolj tu. Deček je morda že ujel ritem spreminjajoče se pokrajine in zato nemara že ve, da je v tej globoki tišini nekakšen uvod za nekaj novega. Prime mogočno vejo tik pri zemlji, jo odmakne in zdaj lahko nemoteno pogleda ven.

Bele krpice se bleščijo in plapolajo po zraku. Prav lahko jih je videti na temni podlagi gozda. Nosi jih v poševnih črtah. Nosi jih z desne strani v grm in gmajno onstran rdečega šotorarja. Sneži počasi in nagosto. Črte so tako poševne, da so bliže vodoravnim kot navpičnim. So pa bele. Ko zadenejo ob vejo ali ko padejo na tla, tla niso bela in veja ni bela, veja je bolj mokra in tla tudi. Se bolj potisne vejo proč in se skloni malo bolj naprej in gleda. Čez čas reče: »Sneg je.« Potem se spet skloni in stegne ven prosto roko, z dlanjo obrnjeno navzgor, in tako čaka. Potem si dlan približa čisto k očem in pozorno gleda. Roka pa je mokra, lahko vidi, kako stojijo na nji kapljice kot kakšni kupčki. Ko roko obriše ob pulover, spet odrine vejo in celo na pol vstane, z eno roko se nasloni na vejo, z drugo pa se stegne še bolj naprej in gleda na dlan, kako padajo snežinke nanjo. Ko preteče več časa kot prvič, jo naglo potegne k sebi in pogleda. Dlan je vsa mokra, kapljice ne stojijo več vsaka zase, zlile so se. Divje otrese roko in udari z njo ob tla. Potem spet pljune, strese z glavo in zacepeta. Nato se spet sključi v kolena in obmiruje. Gleda navzdol v razkorak hlač, iz katerega mu curlja voda.

Ko nekaj časa tako gleda in se potem potiplje po stegnu, se zažene skozi veje ven. Vzdigne si roke nad glavo in zakriči. Potem teče proti gozdu, vendar se pri prvih smrekah obrne in steče čez jaso k vzpetini, pa ne poskuša več nanjo, marveč se nekaj časa obotavlja, kot da ne ve kam, in med jokom mrmra nekaj nerazumljivega. Ko se že zdi, da bo stekel na levo stran jase, kjer ni leskovega grma in rdečega šotorarja, spet obstane in se negotovo in nemirno premika na mestu, potem pa še enkrat pogleda tja in se odločno napoti. Ko pride do kolesa, na novo zahlipa in, kot da je prestrašen, zbeži navzdol proti gozdu. Zdaj se tudi ne ustavi, ne dotakne se debla, temveč samo zakliče: »Mamica, mamica,« in še hitreje zbeži v hodnik med leskovim grmom in gmajnastim pobočjem. Pot, po kateri teče, ni niti za spoznanje bolj bela, čeprav je belih poševnih črt še zmeraj veliko na črni podlagi februarske noči.

Pred šotorom se ustavi, pokrije obraz z dlanmi in milo zajoka. Jok je zdaj tak, kot da kliče. Čez čas spusti roke, zakriči in se težko vrže na

kolena in potem tudi na roke. Rdeči šotor je tik pod njim. Ko prične gledati kako teče slina iz ust na vrh šotora in kako vsenaokrog padajo solze kot nekakšne bombe, zlagoma preneha, navzdol pa še zmeraj gleda. Potem vzdigne desno roko, palec ukrivi v nekakšen kavelj in gre z njim k dnu šotora, tam ga stlači med storže in pregrinjalo in ga potem pomika vse do vrha. Pri tem se šotor malo zamaje in en storž zdrsne proč. Deček umakne roko, se spet z obema nasloni na tla in vnovič zahlipa. Hkrati s tem novim valom pa udari z obema rokama po šotoru, da se storži sesujejo, rdeče pregrinjalo med njimi je zmečkano in brez oblike. Ne da bi gledal, kaj je napravil, se s čelom nasloni na to podrtijo in obmiruje. Bele poševne črte grejo še zmeraj po temnem zraku, celo več jih je. Zgoraj med dvema smrekama, ki sta toliko narazen, da je videti modro in svetlo nebo, sveti sonce. Na ošiljenih vrhah se zibljeta in jekleno bleščita dve dolgi vrani.

Najprej se vzboči hrbet, potem pa previdno vzdigne tudi obraz s storžev, ki ga napeto in mirno obrne proti gozdu. Čez nekaj trenutkov obrne tja uho in zdi se kot da posluša. Potem se prične po vseh štirih pomakniti tja in glave ne upogne, ampak je še zmeraj visoko nad telesom in pozorno vzdignjena kot prej, ko se je zdelo, da posluša. Na prvem kupu snega se mu roke uderejo globoko v sneg, in ko jih vleče ven, se kolena udirajo v kašasto brozgo. Po kratkem hodniku kopnega se za hip ustavi pred novim kupom, potem pa naglo, domala steče čez. Ustavi se z licem pred prvo smreko in še zmeraj napeto vzdiguje zaripli obraz, nopenja oči in ušesa. Na ti strani smreke se še zmeraj blešči ogledalo. Ko pogled skrajša in ga nemara zagleda, se zdrzne, še bolj sključi vase, smrklja ne potegne vase, ne zastoka, zdi se tudi, kot da ne diha, potem pa se prične oprezno, še zmeraj po vseh štirih ritensko umikati. Ustavi ga kup mokrega snega. Tu se pomakne bolj v levo in naglo spet odraca k robu gozda bolj na levi strani, tako da je med prostorom, kjer je poprej gledal in nopenjal ušesa, deblo visoke smreke in še nekaj prostora. S tega mesta ogledala ne more videti. V gozdu, ki je videti samo kot temna in globoka ploskev, ni slišati nobenih glasov. Ne počti nobena vejica. Ni slišati nobenih šumov ptičjih kril in tudi nobenega ptičjega glasu. Niti ni mogoče zaslišati stopinj. Vendar pa napeto gleda navzdol. Ko še malo bolj vzdigne obraz, iz teme globoko spodaj napoči svetloba, ki je v začetku združena v nekakšno rumeno kroglico, potem pa se širi in hkrati pojema, dokler se tako široka in medla kar ne izgubi v nečem temnem, kar so lahko tudi tla ali pa drevo ali skala ali nekaj takšnega nepredirnega. Oboje pa se maje — tako kroglasta svetloba kot tudi senca, ki je pred njo. Zdaj lahko sliši tudi šum, neko topo udarjanje ob tla, kar lahko pomeni stopinje. V dečka se globoko pogrezne nihalo, ko se vzdigne na kolena in zajame sapo, tako da šele čez čas in nemočno reče: »Tukaj sem, pridite gor!« Ker se svetloba maje in hkrati tudi premika, lahko ugotovi, da ne gre proč od jase in od roba gozda ne gor, ampak malo poševno od leve proti desni, tako da gre mimo, in se hkrati približuje. Čez čas pa se luč ne pomika več od leve proti desni, vendar ne miruje. Še več. Prične nemirno krožiti gor in dol, spodaj malo postoji in se spet vrača gor, tam se strese in zamaje,

potem za hip izgine za nečem trdnim in se spet pokaže. Vse to na istem mestu. Slišati je neke nejasne šume in kot nekakšno sopenje. Potem gre luč čisto dol in trdno spodaj obstoji, kot da je zdaj na tleh. Šumi in sopenje pa se v valovih bližajo in odmikajo. Potem se v soju svetlobe, tik na njenem robu na desni strani, prikaže roka, ki se trdo upre v tla, za njo in zraven nje se potem spusti nekaj težkega in velikega, morda lahko razloči še eno roko, ki se ob prvi vzpenja od spodaj navzgor, in nekaj svetlega kot nekakšno blago, ki sikne skozi nočni zrak in rob medle svetlobe, dokler se roka, ki je oprta ob tla, ne skrči in se ne prikažejo široka ramena in butnejo ob tisto temno na tleh in pride sem gor na rob gozda globok in vlažen vzdih in za njim krik, ki potem na dolgo zamira in se z manjšo močjo spet vrača. Gornji še zmeraj tišči v tla, stiska in gnete, roka izgine in se spet opre ob tla in gor prihajajo pridušeni glasovi, ki so močnejši, ko gornji spet butne dol. Deček se vzpne ob deblu navzgor, nohte zariva v hrapavo deblo in je ves odrevenel in naježen. Čez čas iz roba svetlobe na tleh vse izgine, tako da se deček že nagne naprej, vendar se še isti hip in zdaj prav v svetlobi prikažejo dolge noge in potem roke in v njih svetlo krilo, ki ga roke vlečejo navzdol, popravljajo gube, potem pa še enkrat privzdignejo, noge se pri tem malo razširijo, nato pa grejo spet skup in krilo dol. Luč se vzdigne in zamaje. Prične se pomikati naprej v desno, deček pa zakriči: »Tukaj sem. Pridite pome!« Luč se še zmeraj pomika naprej in narahlo niha v ozkih polkrogih. Deček spet zakriči, potem pa se požene v gozd. Po nekaj korakih pa se zasuče in steče nazaj gor na rob jase in potem teče po robu na desno, kot se pomika luč, in kriči. Pozneje se ustavi, preneha kričati, nasloni se na smreko in obupano joka.

Gozd je zdaj miren, luči ni mogoče več videti, ni nobenega glasu. Pozneje se počasi in opotekajoč napoti v hodnik med leskovim grmom in gmajno.

Nekdaj svetli lasje so zdaj ne glede na noč zelo temni in se lepijo v pramenih po lobanji in čelu. Med prameni, ki so kot narezano črno blago, so svetle črte kože, ki je tudi mokra in rdečkasta. Krajši laski za temenom se z mokroto združujejo v koničaste kupčke. Po njih drsi in kaplja voda, ki ni ne mrzla ne topla, na tilnik in po njem za ovratnik. Obraz je rdeč in črnkast, nos združuje oboje v višnjevo barvo. Rdeča zaripla barva se s svojo silo, ki buta in ne miruje in je vsa v zunanji plasti kože lic, dotika z vročo mokroto obraza in ledenim sluzom otrplih rok. Prsti so pobeljeni. Zarivajo se v očesne jamice in tiščijo zrkla navzdol v čeljusti. Zapestji podpirata ličnici. Pulover je veliko temnejši, jeleni manj vidni, vendar še zmeraj z eno vzdignjeno nogo sklenjeno ubirajo pot okoli trupa. Ves pulover je debelejši, težji in bolj tog, ne valovi skupaj z gibi telesa, temveč postaja zmeraj bolj kot oklep. Hlače so kot iz lesa. Visoki čevli so kot goba razmehčani in noga v njih je kot v kakšni brozgasti luknji. Če se malo zgame ali tako čepe zamaje, lezejo iz usnja kapljice.

Izpod storžev izvleče trikotno zastavico. Razpne si jo tik pred oči, se ji z obrazom še bolj približa, se spet odmakne, zastavico pa zmečka v pest. Nekaj časa jo tako stiska, kot da ne ve kaj, potem jo spet razgrne in si jo pritisne na oči in čelo. Z rokama, ki jo trdo razpenjata, gre do ušes in

vzdiguje glavo visoko v zrak, kot da gleda skoznjo. Potem jo spusti na tla in prične pregibati, tako da postane čisto majčken trikotnik. Tega nekaj časa gleda, potem pa ga spet razprostre in položi kot ponjavo čez raztresene storže. Nato prične grabiti po tleh razmočene iglice, grude prsti, kamenčke in druge stvari, ki so na tleh, in ko se mu pri nogah nabere kupček, ga zgrabi s pestjo in počasi vzdigne navpično navzgor. V višini kolen ostro zavije vodoravno in počasi kot kakšen žerjav nad zastavico. Nad njo počasi razklepa pest, da iglice in prst padajo nanjo. Ko tako raznosi ves kupček, prične grabiti novega. Tako zasipava zastavico in storže pod njo in včasih z ustnicami oponaša brnenje motorja. Ko vse zasuje, si najprej ogleduje ta kup, pod katerim ni nič vidnega, potem pa zgoraj s prstom zavrti luknjo. Nagne se čisto naprej in pljune vanjo. Potem se spet zravna, z rokavom obriše obraz in razgrebe zemljo na vse strani, da se spet pokažejo storži in zastavica.

Zdaj spet nabira storže in dela šotor. Vendar je videti, da bo ta večji, ker je prve storže postavil v večjem krogu in zdaj polaga nanje nove in nove. Za storži mora segati vse bolj proč in tako se odpravi zdaj malo proti gmajni zdaj proti gozdu in jih prinese celo naročje. Potem nabira tudi vejice, strohnele koščke lesa in druge podobne reči. Ko je drugič čisto na robu gmajne, se pozorno ozre v malo daljšo in črnkasto vejo, ki je tudi močnejša od teh, ki jih je nabiral doslej. Najprej položi nanjo dlan, vendar jo koj umakne. Potem počepne k nji in jo gleda. Potem se jo dotakne s prstom in reče: »Gladka je in se sveti.« Nato gre z drugo roko zraven in reče: »Mokra je,« in se skloni čisto navzdol, da bi videl, nemara. Vse je pri miru, gozd je kot globoka ploskev in vse stvari so tako pasivne, da je tako, kot da ni zraka. Še enkrat se je dotakne in čisto otrpne. Reče: »Živa je,« se odmakne in zakriči: »Kača je!« in zbeži proti gozdu. Tam se spet ustavi in steče proti vzpetini na drugi strani, vendar ne poskuša nanjo, temveč steče na desno, vzdolž jase, in ko je pri kolesu, za hip postane, kot da se hoče vrniti, potem pa ga vendarle prestopi in steče k razbitini, ki se še zmeraj modro in kovinsko svetlika, domala v slepi naglici najde vrata ali neko drugo odprtino, se zmuzne noter, zakliče: »Gospod, gospod!« ga prime za mrtvo lepljivo roko, se po nji potegne gor in se ga oklene okoli vratu.

BRACO ROTAR: NASELITEV

Gostovanje

obseden od tega morja lepljivega
nepotrebna prtljaga zaradi neučakanosti
ko se je treba posloviti je prepozno
tri kamenčke vržem se okence odpre prepozno
zaradi vetra ali ne gospod izgon iz raja
naprej ponosno že zaradi videza je treba
pojemo večglasno tri štiri
do pet seveda ne prideš več
zaprimo o pesem pesmi svoja vrata
naprej se ne spomnim več
dogodka zaradi morebitne katastrofe
ne govorite mi o psih
ne prenesem več besede ujete med krila
ne prenesem več znanega šuma speče hiše
ne prenesem več tega vonja
ko so fantje proti vasi šli
polomija sredi poti je staknil nahod
o pesem pesmi
saavitri položi mi roko na glavo
podobno izgubljeni krogli za balinanje
zdaj ni o tem več nobenega dvoma
nekaj vmes med jajcem in kokošjo
lokalizirajte požar dokler je še mogoče
mrk in otožen je bil večer
včasih rečeš miza da bi hotel prijeti
nedosegljiva ljubezen polni ude
ko zjutraj odhajaš tja kjer bi že zdavnaj moral biti

Oznanjenje

glej vrišč in krik oh bitva vroča
žilavega konja jemo pravijo nad vse prijazno
in mi napihnemo hišo do onemoglosti
noseče ženske rade vpijejo
banket banket hočemo banket
drugi hočejo kruha
alfred hoče trinajsto plačo in sosedovo
ženo hoče alfred hočemo kaj hočemo
in ta svet ostudni postavlja proti nam
svoje sladkosti osladne prijatelji dragi
tuje skrivnosti svetlih noči in severnih morij
nerazločni glasovi grgrajočih mlak
obvladujejo njihova tuja mesta koprena iz različnih
tekočin se razlije in odplavi navlako kamor sodi
potem bo imel otrok lep glas in spretno roko
položi roko na njegovo koleno
bes džaur še krik iz valov neznansko smešen
povečan s kobacanjem in nosljajočim glasom
zato bodimo previdni
hoja di hoja
mora leži nad to dolino skalnato

Streli

odpovej se
odpovej se odpovedi
zadnji kamen na poti v jeruzalem se ti izmakne
odpovej se
naproti teče deklica z rožami
korito odrešenik ne povrne se več
ni mogoče, niti pomisliti ni mogoče
večji ropot zadaj moti jasnost pogleda
nasproti vam in nasproti nam
stoji breg
o bog tja gor v nebo štrli
tista podrtija posledica neustreznega dedovega početja
ampak kaj moremo
nasproti vam in nasproti nam odpovej se
mogoče je to tako imenovano prekletstvo jeseni

Proces

od rojstva do rojstva most betežen stoji   nositi križ
gospodov dan
njegova prisotnost potrebna zaradi zveličanja   imeti križ
duše pojo da odmeva od bližnjih bregov   duše božje
polastil se ga je pograbil ga je
tatinsko roko je polagal nanj   to ni isto
zato je odložil breme pravočasno
še poslovil se ni ko je odhajal vzdolž potoka
tja proti mestu zaprtemu
nihče ni padel po stopnicah
skrivnost napetosti
stvar je videti naravna dokler je ne preizkusiš
to ni nobena kukavca mojga srca ljubica
nepričakovano zapletanje je krivo
zato me od tod gotovo nihče ne pričakuje
cvetje ni posebno sveže
neodločen postajam preden poteče
zadnja možnost mirnega odhoda

Lunapark I

le roi pas posible
stoj na miru in se več ne gani
nad vse vznemirljivo je danes petje kosov
in otožne barve napolnjene dvorane
on ne me voit pas
češnje in sadje nasploh je danes zelo drago
pohabite žival brez bolečine položite semkaj glavo
drobna laž natararica z rdečimi rokami
umazane srajce navzočih motijo skladnost večera
zgodba poteka le na koncu se ustavi
razpočena podoba krajine z drevesom
zares grda razpoka ob strani
neutrudno žre molj globoko znotraj
svojega sveta se skriva
skrivnost načeta siva mrena je
prepredla prozorne dele aparata
polet negotov v teh okoliščinah

s težavo urejeno razmerje med njima
o jeremija razbij do konca svoje kraje zanikrne
kraljestvo božje kraljestvo božje
razleze se živalskost tvojega mesa
kriči zjutraj svetloba
zastrta podoba pred njo se skriva
natrgana vrv ne zadrži te več
razlitega olja poslednjega sledi
najdeš na steni sveže pobeljeni
povsod prisesane plaščate živali prežijo
tvojega rojstva konec se tu pričinja

Lunapark II

kdo je ta ki prihaja iz pustinje
sklenil je govoriti čeprav ne za dolgo
in vendar moraš tu iskati možnost
odhoda v tople (ali druge) kraje
razkriti tisto mučno noč
tam te je spočela tvoja mati
tam te je rodila tvoja porodnica
vsega sluzastega so te zavrgli
petje in vriskanje je slišati daleč
ti pes moj brat moj prijatelj panter na polju
kako si bil drzen
razrešitev vprašanja ni zanje ugodna
dolgočasno migetanje zraka
brezspolno prebujanje stvari tako je
kot smo vedeli v začetku
son armure est cabossée
qu'ornait force pierrierries
MUZA DAJ UBERI STRUNE
TELE HARFE RAZGLAŠENE
DA BOM GANIL CELO NUNE
IN SE BOLJ KREPOSTNE ŽENE
nepotrebna gneča ob praznikih
žvižgajoča telesa s težavo zamašena
razkrita žival udomačena
ni res da jo vidiš lizati sprednje ude
plovba je bila dolga in pristan varen

prodaja se cipa kar na ulici
poceni je zanjo še vedno predrago
za uslugo prosjači vso kasárno
vsakdanja raba počenih glasov
beseda dovolj glasna v tem okolju
ti vrne v pasji gobec pljune pravočasno
začarano je tisto jutro megleno
ko srečaš gospo mercoury
poklekne predte prosi odpuščanja
odtrga del obleke jo odvržeš
zadeneš tovor si na ramo
in odideš
kot navadno brez besede in brez hrane

SODOBNA ČEŠKA POEZIJA

Ludmila Kroužilová

Žejni arhangel

Žejno mesto na otočku teme
ploha zastarane besede
besede Vrni se mi
besede Zakaj se ne razumeva
besede Boš odpustil
arhangel otroštva
s krili žal po usmrtitvi
vse doslej z nami

Prostovoljec
v prepotnih uniformah
minulih dni

si
in žalosten norec nad prgiščem izkopane gline
Nebo vojne je nebo današnje
le da tega ne razumeš
in iščeš po pokopališčih
rekvizite astre z vencev izpran stok
in ne vidiš da je smrt preprosta
kot če skriješ nohte v dlani
Nisi in ne boš moja

Po dolgem mostu na katerem ne plešejo
ovce gredo

Moja mati v ovčini je šla čez prepovedano deželo
in danes po letih obrasla z zelenim listjem
danes se sprašuje

Je to tvoj glas si ti moja kri
hčerka?

In jaz se sprašujem

Se res poznavam?

Večnost izdaja zabodena v lopatice

Ko pojdejo mimo se zbudijo ko pojdejo mimo ovce bele
in medtem bo trava rasla
umrl bo moj nikoli rojeni sin
z njim umrem tudi jaz
medtem ko tvojega devišтва nezavarovane granate
ne vzame življenje bolečina in kri
na nobeni fronti
Nedotaknjena boš v triumfu živela naprej
za steklene vitrine in radovedni otroški strah
Ko pojdejo mimo čakaj ko pojdejo mimo

Potapljač močvirskega dna
in tokov ki gredo k namišljenemu morju
spuščaš po vodah sonca utopljeno mucko
ne prede in krempljev ne pokaže
kaj z njo

In roke ovdovele po ženi in zemlji
v potopljenih kmečkih dvorih
postajajo v krog

Reci soncu Helios
v kamnitih oltarjih žrtvuj vizije kresu
mačice dušice spremljevalci tvojih dni
in zunaj naj zavija tolpa
sestradanih volkov
s človeškim licem
okoli tvojega praga

Toplo
imaš in hrane
in oni obsedeni od stekline in vročice v dlaki
blazni ker so spoznali
ogenj in lakoto
se bodo pobrali naprej
se bodo pobrali naprej?

In spet mesto na otočku teme
Vrni se mi vrni
Tokrat sva sama
Tihotapec jok brat otroštva
samo še v nas
in še ta uročen

Žejni arhangel
vse doslej z nami

Ritmično prestavljanje nog

... Me bodo ustrelili na hipodromu? Ze kujejo plane?
Gregory Corso, Moč

Tako je z nami:
komaj malce odrasemo,
komaj se v nas zgubi spomin
na dihanje v maternici,
nas popadejo za nogo,
zavihte nad glavo
(obstaja zaukazano število krogov,
ki jih je treba opisati? ... toda zagotovo
obstaja spomin nanje,
na tisto točko, s katere smo odleteli
po neusmiljeni tangenti),
in letimo, opazujoč z grozo
zemljo, ki se oblači v travo,
levitev kač, nerazumljive
lišaje starosti
in nekaj milega ob poljubu
in sapa tako rahlo, da osupne
misel, saj je le golo gibanje zraka ...
ko bomo zgrmeli
v žlindrasto brazgotino
matere zemlje.
Pričenja se
ritmično prestavljanje nog.
Prično se potočki znoja.
Hlipanje, hlastanje za zrakom.

Kličesh me. Toda telefon je zahrbtn.

Kdo me zasleduje?
Kdo je pred mano? Kdo je za mano?
Kdo poleg mene? Nad mano? Pod mano?
Tečem dobro? Toda ta zavist!
Kdo rjove? Kdo ne rjove? Kdo molči?
Molči potuhnjeno? Sačutno? Lahkoverno?
Naj raje ne molči. Naj rjove.
Čigavo je to sopenje? Čigava ta sapa?
Vonjiva sapa, sapa po ambri,
smrdeča sapa, čigava je?
In neprenehno ti koraki, to odmetavanje
oblačkov prahu izpod pet.

*Cigav prah me peče v očeh, ščiplje v nos,
kamni dušnike?
Koga peče v očeh moj prah?
Kdo je zastokal? Cigava roka stiska lakotnico?*

*Nikomur nisem ničesar dolžan.
Toda svojemu srcu in podobnim
vse.*

*Nekdo rojen v moji krvi
razbija po meni s kladivom,
isti z drugim obrazom mi uglašuje
concerto grosso na harfo
doslej živcev.*

*Nekdo rojen v moji krvi,
ta padar,
ta strupar!*

*In nekdo iz mene
mi obvezuje noge.
Tega poznam: dela po občutku,
sprehaja se po soteskah mišic,
odkoder nevidno stiska dih.*

*Nekje je
jezero mrliških strupov,
ki napaja reke.*

*Zdajle nekdo pri meni zvoni.
In jaz vem, da ni mlekar.
In jaz vem, da ni poštar.
Hišnik to ni. Ne prijatelj.
In jaz vem, kdo je.*

*Je kdo tu?
Ki ne beži. Ki vdeva naboje.
Ki meri. Meri kdo?*

Nekdo meri.

*Nekdo je pravkar dojedel kruhek,
dopil, s hrbtom roke si otrl usta,
nekoga prijetno hladi v dlani
natančno izdelana puškina cev,
neusmiljeno oko me lovi
v sredino mušice.
Mu ne drhtijo prsti? Ni kratkoviden?*

Dobro vidim.
Tam je.
Ni tam. Drugod je. Pred mano.
Je za menoj?
Bo to v hrbet?
V sredo čela?
Nad oko? V oko? V prsi?
Bom padel sredi koraka?

Ne kličite ključavničarja.
Če ne razbijete ključavnice, boste lahko odprli
z mojim lastnim ključem.
Nikar z odpiraçem.

Je sam? Nikoli ni sam.
Jih je več? Mnogo jih je.
Posvetujejo se. Sepetajo. Prerekajo se.
(Se domenijo? Se ne domenijo?
Vselej se domenijo.)
Že davno so name
pokazali s prstom

Padel bom sredi koraka.

Pademo vedno
v smeri teka.

Na obraz.

Miroslav Florian

Drevo

Ob jarku
se je zarežalo v nas kot klatež
Leta že hodim mimo
te krivenčaste skrušene postave
grenkega trepetajočega listja
in nikoli nisem opazil da je veselo
prebrisano in neuničljivo veselo
Šele danes pozno ponoči iz poskakujočega avtobusa
ko ga je nenadoma obžaril z žarometi
ob nepričakovanem trenutku.

Atelje

Golobi te z mehko linijo
oblikujejo,
ljubica,
edino golobi
so ti kos.

Vsak dan delajo
po mojem naročilu,
toda meni se ne mudi
kot brbljajoči besedi,
a ti imaš vselej čas —

in portale belí
odvržena sadra.

Jiří Kolař

Nič brez vznesenih besed

Najprej so nas jih naučili napihovati kakor črevo ali balone,
potem so nam rekli,
da so skledice za igro s peskom v parkih,
z blatom na bregovih rek in s snegom pozimi,

kasneje so ukazali
nositi v njih čitanke, črnilnike in risalne deske.

Ko smo odrasli šoli

smo jih prekrstili v torbe za orodje in navadili smo se jih uporabljati
za denarnice.

Pritekla je kri.

In danes —

so pozabili, da so dih, pesek, blato, sneg, črnilo, les,

orodje, denar in kri pustili tako neminljive znake,

da lahko čistost,

ki naj jo vdahnemo svojim besedam,

sprejmejo,

kot sprejme pijanec, ki ga zdrami udarec po glavi, kozarec svežega mleka.

Pouk

Vstopa drevo, se priklanja, reče:

Jaz sem drevo.

Kane črna solza neba in pravi:

Sem ptič.

Bliža se

po nitki pajčevine

nekaj kot ljubezen

in reče:

Sem tišina.

Tedaj pa se razšopiri za mizo

narodnodemokratski

konj v telovniku

in ponavlja,

medtem ko striže z ušesi na vse strani,

ponavlja in ponavlja:

Jaz sem motor zgodovine

in

mi vsi

ljubimo

napredek in pogum

in

srd bojnikov.

In izpod vrat razreda

se v tankem curku

pocedi kri.

Zakaj začenja se

pokol nedolžnih otročičev.

Eduard Petiška

Pismo

Vem, sleherno noč spi s teboj

vlažna zver tesnobe

in te liže s trpkim jezikom teme.

Ležiš, ko da te je ubila vojna vsakdanjosti

in čez spuščeno veko
spet beže mali umori
brez morilcev, samo s pobitimi.
Vem, skozi stene sveta pronica
tvoj krik osamelega volka, ki v strahu zavija
na beli, pusti planjavi, obkoljen s sabo.

In ko se pogreza noč v sen in se prebuja dan,
otipaš rjuho, zver tesnobe je preč,
oblečeš zrak, pomešan s kavo in z milnico,
in naglo stopiš v nov list koledarja
kot težek voz, ki drobi mlado travo.

Zaman se sklicuješ na svoje breme,
vsaka cesta in pot te postavi
na laž.

Ponoči te bo sleherna mlada travica močila
s trpkim jezikom.

Jan Skácel

Stihi, posvečeni spominu I. Babela

In bil sem nemara kdaj tudi mali David
in prebiraječ strune
igral z roko svojo
pred blaznim in mogočnim kraljem Savlom.

Rjasto hrepenenje je hodilo za mano.
Po zvezdah sem se potikal, nočeh,
po tujih vrtovih.
In bila je resnica takrat
slana kot jamica pod pazduho.
Za njo so brodili mladeniči z goslimi
na ono stran reke.

In neprespan sem se vračal zarana
s petelinjim perjem porasel.
Z las sem modro ilovico otresal,
roke so dišale po mirti.

O, bil sem mali David
in prebirajoč strune
igral z roko svojo
pred balznim in mogočnim kraljem Savlom.
Savel pa je imel kopje v roki svoji.

Tako pač kot vedno, tudi takrat je bila resnica
majhna, slana jamica.

Igral sem in pot je oblival
mojih sedem reber.
Imel je kopje v roki.
Lahko bi me bil pribil k steni.

Prevedel Ivan Minatti

Prometej ali tema v zenici sonca

Veno Taufer

(Nadaljevanje in konec)

III

ŽUPANSTVO

ATENA:

O kako lepe rože! Nadvse
vam pristoji košarica, polna isker!

HERA:

Kako ste rahločutni, Atena,
in bistri: izvolite — vsakemu
znamenje nocojšnje slavnosti.
Ponudi Ateni in potem še drugim po en cvet.

ATENA:

Kakor osvežujoče hladen vonj
prihaja iz tega tolmunčka lepote!
Veste, rože sicer s svojimi tlečimi
vonjavami trpinčijo moje telo...

HEFAJST:

...ker so prebahav in grob okrasek
na tolikšnem skladju odnosov.

ATENA:

O... le ker je ta venček besed
spletel znanstvenik...

HEFAJST:

...ki ga polaga, spoznavajoč
da odnosom daje življenje
lepota — temu spomeniku večnosti
ponižno časteč k znožju.

HERA:

Hefajstu

Kot bi nam skoz gumbnico
na prsih pokukal iz srca
eden od plamenčkov, ki v njem
gorijo v plemeniti skromnosti skriti!

Ateni

Inženir Hefajst, veste,
je izumil ognjeno pripravo, ki —
kako duhovito, pomislite — skrita
v snežno beli omarici, kar tako
okusno poudari snažnost hiše,
ohranja toploti svežost in barvo,
a jo pri tem odreši težkega vonja.

ATENA:

Kolikšna pozornost do minljivega
trenutka, o, inženir Hefajst, da bi v njem
ohranili večnost, ki se je skrila vanj!

HEFAJST:

Vaša pohvala odpira vrata razumevanju...

ATENA:

...kakršnega mi hitronogi čas
do tega hipa še ni utegnil nakloniti.

HERA:

Zevsu pripenja rožo

To opravilo sem namenila Pandori,
ker so rože z gredice njenega dekliškega
sanjarjenja, in tudi tvojemu srcu
bi bila ljuba ta prisrčna hvaležnost
otroka na tak večer, ampak ni je...

ZEVS:

Tiste plahutajoče sence, ki tam
zdolaj na trgu plešejo okoli
ognja, so že začele stiskati okoli
mojega srca obroč skrbi. Ljudje so
zadnji čas osorni do reda in kakšnega
nespodobnega meščana bi utegnila
dražiti prosojnost njene beline.

HERA:

Ohrani blagost do njene otroške
pokornosti, katero je ogenj zdaj
obsijal že skoraj do barve ženskosti.
Mogoče jo je inženir Prometej povabil,
da si ogleda s severnega stolpa cvetke
plamenov v vrtu našega mesta. Inženir
mora priti na slavnost vsak hip.

ZEVŠ:	
To bi bila primernejša družba ...	109
ATENA:	110
Spomnili ste me, da sem v časniku	110
brala spis, ki me žalosti.	110
HERA:	111
Ah, to je bil že spet kak nesrečnik	111
premalo spoštljiv do ognja?	111
Joj, kako se zna za nehvaležnost	111
kruto maščevati!	111
ATENA:	111
Ah, da. Vendar mislila sem spis	111
o ognjeni sreči.	111
ZEVŠ:	112
Piscu sem priporočil samo	112
svetle, vedre barve.	112
ATENA:	112
<i>Hefajstu</i>	112
Kaj ni tudi vas razžalostil?	112
HEFAJST:	113
Čas, ta strogi stražnik, mi brani	113
stopiti iz hiše stroke in le kdaj	113
pa kdaj dovoli, da pokukam v športne	113
spise. Vas je užalil stil,	113
ki kazi časnikarske spise?	113
ATENA:	113
Oh, Prometeja je hvalil, vaš trud	113
pa razsejal med številke!	113
ZEVŠ:	114
Lepa Atena, politika je zvarek	114
matematike in poezije.	114
HERA:	114
Inženir Hefajst nam je dal	114
toliko lepih stvari!	114
ZEVŠ:	115
Kar govore številke,	115
ki so zrna za kruh.	115
Če pa se bo kak meščan	115
pritoževal zaradi peke in vage,	115
mu članek nedvoumno ...	115
<i>Prihiti Kratos</i>	116
KRATOS:	116
Inženir Prometej gori!	116
ZEVŠ:	116
...Brali smo ...	116

KRATOS:
Gospod župan! Na trgu! V ognju!
Premolk
Bil sem v zunanjem krogu, glave in roke
so sence pomnožile v divji ples.
Iz vrtinca je brizgnil krik,
ki zanj ne bi mogel reči — je kriknil
človek v jezi ali zakričal nekdo v grozi...
Prometej je utonil v zubljih...

HERA:
Joj!

KRATOS:
Potem je tema buljila v kres molče...

ZEVS:
Kdo je kriknil? Kaj je kriknil?

KRATOS:
Ne!... Namreč krik... ampak-ne, ki je tako
naglo prebodel streho teme, da mu nisem
dohitel obličja Nekaj jih je kričalo,
da Prometej tepta ogenj!...

Premolk
ZEVS:
Norost!... Kako — tepta?...

HEFAJST:
Nerazumno poročilo...

KRATOS:
Pri kresu se je ruval s Heraklejem...

ZEVS:
Vendar!... Sta se prepirala? Zakaj?

KRATOS:
Heraklej je hotel zažgati mesto.

ZEVS:
Mesto!? Bledeš, človek?

HEFAJST:
Je zblaznel?

KRATOS:
Sam sem slišal.
Ta vrtinec je bil potegnil Prometeja.

ZEVS:
Kje je zdaj?

KRATOS:
Na trgu.
Ujet v krog svetlobe.

ZEVS:
Kaj počne?

HEFAJST:
Kam se je nameril?

KRATOS:
Nemo je odvrnil glavo. Strmi v temo.

ATENA:
Kaj vidi tam?

KRATOS:
Ozrl sem se za njegovim pogledom:
samo iskre padajo čez zid teme.

ZEVS:
Pripelji ga na županstvo.

HERA:
Postoj, si videl kje moja
hčerko, Pandoro?

KRATOS:
V soju kresa je bilo videti,
kakor da ji iskricice kapljajo
izpod vek... S Heraklejem, gospod župan,
je nameravala oditi v temo... Vendar
ona ni hotela zažgati mesta.

ZEVS:
Iz mesta?

HERA:
Otrok moj!

KRATOS:
Nihče ni maral z njima v noč.
Govorila sta o začetku v temi...

ZEVS:
Pripeljite Herakleja. S stražo!
Kratos gre.
Zločin nad mestom
terja najstrožjo kazen.

HERA:
Prizanesi radovednemu
cvetnemu popku otroškega pogleda!

ZEVS:
Herakleja, sramotni madež mesta,
naj doleti sramotna kazen: kar vsem
pomeni najsrečnejši dar reda,
naj bo njemu pečat zločinskega izdajstva:
žgan bo z ognjem!
Vsi se zgrozijo

HEFAJST:
Gospod župan ... Ogenj... ni smrt!

ZEVS:
Odrekate pravičnost kazni?

HEFAJST:
Rad bi samo povedal... da je ogenj
nov odnos življenja.

ZEVS:

Živ bo ponesel sramotno znamenje
v svet. Na čelu ga bo do smrti
trpinčila žgoča misel upora
zoper življenje.

HEFAJST:

Prometej je namenil ogenj
le plemenitemu početju,
ciljem ljubezni...

ZEVS:

... to je potrdil tudi sam
z žrtvijo svojega življenja!
Tako je v vzvišenem obredu
zanikovanja smrti daroval
ogenj mestu in življenju.
Slišali ste: kaj je pahnilo
inženirja Prometeja v ogenj?

HEFAJST:

Ne vem... bi... mislim...
Zločinec naj bo obešen.
Ogenj pa mora ostati čist
za čiste namene.

ZEVS:

Se tako boje vaše misli pogledati
čez plot sebičnosti, Hefajst,
da ne morete dojeti Prometejevega življenja?
Kaj ni s svojim dejanjem zadržal
roke zločinca, da ni segla po življenju?

HEFAJST:

Slepa igra nesrečnega naključja...

ZEVS:

Zapirate oči pred zločinom, ki je hotel
zlorabiti njega, Prometeja, in uničiti
življenja, ki jim jih je ta z najplemenitejšo
ljubeznijo namenil v sreči?... Ideal
se je utelesil v plapolajočo resnico!...
O, ne mi — Prometej bo iz plamenov
položil Herakleju prst na čelo,
da ga zaznamuje z znamenjem sramote!
Premolk

HEFAJST:

Sovražim Prometeja...

ZEVS:

Hefajst, nisem slišal, zatopljen
v premišljevanje o veličini smrti,
ki stopa skozi vrata ljubezni v še

silnejše življenje, kako se slabič
zviija pred svojo vèstjo.

HEFAJST:

Jaz živim samo za alkimijo ognja, gospod župan ...

ZEVS:

... ki vam jo je rešil Prometej
pred uničenjem. Herakleji je naklepal
dvojni zločin: nad njo in z njo nad vami.

HEFAJST:

Moja skrb so odnosi med plameni ...
Odnos med ognjem in meščani
je stvar županstva.

ZEVS:

Skrb za ogenj je vaša stvar,
inženir Hefajst. Bi radi, da vam
ogenj izpuli iz rok, kdor se spomni
in za kar mu šine v glavo?

HEFAJST:

Moja skrb je, da priskrbim čimveč ognja.

ZEVS:

Najbrž želite, da ostane
vaša skrb še vnaprej?

HEFAJST:

Ni moja krivda, če sproži
noga norca plaz nesreče ...

ZEVS:

Vam je izročil ogenj v upravljanje
in z opozorilom ... Ogenj je namenil
nam vsem, mestu, a vas, meščan,
je z ognjeno formulo posvetil
v skrivnost njegovega odnosa
v življenju ... Hočete živeti,
inženir Hefajst, in vse žive
opozoriti zdaj in opominjati
vnaprej, da je ogenj življenje?

HEFAJST:

Vendar, gospod župan ...

*Pride Kratos, za njim pripelje Hiron Herakleja;
Pandora jim sledi.*

KRATOS:

Ni mi bilo treba daleč ponj.
Hiron ga je gnal semkaj.

HIRON:

Ta je hotel zažgati naše hiše!
Vse mesto, ki smo ga postavili
s tolikšnim trdom ...

Molk

Če mu ni všeč to mesto,
naj bi šel, kdo bi mu branil,
srečno... Ta pa je bil nevoščljiv
toplote še nebogljениm otrokom!...

Molk

Ubijavec je!

KRATOS:

V vesolju zgubljen prašek,
ki zavida soncu njegovo pot!

ZEVS:

Ljudstvo ti sodi, Heraklej.

HERAKLEJ:

Prav, obesite me.

ZEVS:

Kaj nisi hotel iz mesta? V temo?

HERAKLEJ:

Naj stopim skozi bližnja vrata ničā.

ZEVS:

Ne, kar pojdi na ono stran
obzidja tega mesta in naprej.

Še ogenj ti damo na pot.

HERAKLEJ:

Prav: skoz naslednja vrata.

Vendar kaj naj nič počne z ničem?

HEFAJST:

Ogenj ni nič!

HERAKLEJ:

Nič ničā. Vseeno je.

ZEVS:

Počakaj, Hefajst.

Herakleju

Prej si vendar hotel v temo?

HERAKLEJ:

V gozdu dneva in v puščavi noči
ledeni molk. Vseeno je.

Povsod je mraz. V gozdu odmeva
in se množi med osamljenimi debli.

V puščavi neslišno odteka med zrnca
teme v brebrežno samoto. Vseeno je.

PANDORA:

Ne boš sam...

HERA:

Pandora!

Zevs ustavi Hero z znamenjem, naj molči

HERAKLEJ:

Zakaj naj bi gledal,
kako mi obraz vse bolj mrzlo

odseva v tvojih očeh?
In ti prisluškovala,
kako besede gluho padajo
na tla ob stekleni steni
mojega pogleda? Dveh naju bi bilo
dvojno strah mraza.

PANDORA:

Kaj naj z ljubeznijo, ki pljuska
v mojem telesu kakor v prepolni
čahi, da boleče začutim val
na njenem robu, kadar pade
na gladino in jo vznemiri
tvoje ime? Heraklejš, s tabo grem.

HERAKLEJ:

Ne! ... Pandora, sanjaj ljubezen,
kot si jo do zdaj, in hrani jo
s toploto svojega telesa. Ne hodi
z mano: vse bolj boš ljubila svoje sanje
in vse bolj ti bom mrzek in tuj.

PANDORA:

Zakaj se bojš ptičjih jat časa?
Zaradi peruti minut in ur,
ki sedajo na veje ljubezni,
rastoče iz mene k tebi, bodo te veje
še bolj resnične. Zakaj ne verjameš,
Heraklejš, da bodo vzdržale to sivo
težo perja?

HERAKLEJ:

Prometejš je nadvse ljubil ljubezen ...
da jo je vzljubil in ljubil
samo še sebe.

HEFAJST:

Morivec!

ZEVS:

Hefajstu

Naj si njuni koraki svobodno izberejo
pot do vrat, ki jih čas za nami
nepreklicno zapahne.

PANDORA:

Z ognjem bova začela pot ...

HERAKLEJ:

... da bi še bolj čutila mraz.

PANDORA:

Hotel si k začetku ...

HERAKLEJ:

Ogenjš je začetek mraza.

PANDORA:

Resnica ljubezni je,
ki gori za vsakogar!

HERAKLEJ:

Naj gori v tebi! ... Pandora ... Nikar,
da si ne želim, da bi se grel
ob tvojem ognju! Moj pepel
bi ga zadušil ... Vseeno je.
Kaj naj nič z ničem.

HEFAJST:

Pa še kako si, čeprav ničvrednež!
Zaslužiš, da začutiš ogenj
in kako pred njim si ničev!

HERAKLEJ:

Česa ste se prestrašili, Hefajst?

ZEVS:

Dovolj!

Kratosu in Hironu

Odpeljita ga!

Na trgu mu z ognjem vžgita na čelo
sramotno znamenje izdajstva.

KRATOS:

Kdor nesramno v oči
pogleda sonce, naj oslepi.

Kratos in Hiron odpeljeta Herakleja

ZEVS:

Poznam ljudi: v trdi temi
se bo kot kužen pes odplazil
k mestnemu obzidju. Pojdiva,
inženir Hefajst. Z balkona županstva
si oglejva, kako bo izvršena
pravična sodba zdolaj na mestnem
trgu. Zbranim zbeganim meščanom
bo to kakor lahka večerna sapica,
ki zdrami misli na dom in druga
resnična čustva.

Heri

Pomeni se z njo
kakor mati, s strogostjo,
ki odpušča.

Zevs in Hefajst gresta; molk

HERA:

Kako si mogla ... o hčerka ... pozabiti,
da sva ti z očetom odprla vrata
v svet v hipu, ko je bil samo
rožnato obsijan od želje, da bi živela

nasmejana kot otrok, ki prebira s prstki
po strunah svetlobe!

ATENA:

Materinska ljubezen, o ta pesem
lepote preprostega cveta: bele marjetice.

PANDORA:

Prosim ... pusti mi trenutek,
ko še nista mislila, kako bi
z mojimi otroškimi igrami in smehom
okrasila kote svoje hiše.

HERA:

Nehvaležni otrok! Se ne spomniš
niti enega pogleda svojega očeta,
ko se mu je ustavil na tvojem smehu,
kot si počije ptica na trepetajoči
veji prosojnega pomladnega zelenja,
upehana od skrbi za zarod, utrujena
od bremen za gnezdo? ... In kako so moje
oči pile žive barve te podobe in pridajale
njih sveži, živi lesk sleherni stvari,
ki z nami je prebivala, da bi živela
kot znamenje našega doma?

PANDORA:

Znamenje, ki sem ga spoznala
po sledovih tvojih solz.

HERA:

Sem te rodila s solzami,
da mi zdaj v naročju
ostanejo samo solze? ...

Molk; s tega je slišati Heraklejev krik; molk

HERA:

Če bi odšla z njim, Pandora,
bi še bolj trpela ...

ATENA:

Zgodilo se je in bo prešlo.
Vse potone v reko časa,
ki hladi in odnaša ...

Pandora molči

HERA:

Če bi odšla skoz vrata, ki jih zapahne
sramota, te ne bi skrilo nobeno oblačilo.
Ljudje bi te hoteli gledati golo.
Sproti bi strgali s tebe sleherni oblačilo
in krogarji nesreče, ki bi krožili nad vama,
bi kljuvali v živo, belo meso ...

ATENA:

Slepi rokav reke časa

nevidno pronica v blato
in vse bolj se pokriva
z nagnusno skorjo pen in trohnože.

Pandora molči

HERA:

Kmalu že ne bi več ločila znamenj
svoje sramote od znamenja, ki je zdaj
usojeno Herakleju.

PANDORA:

Tudi jaz sem zaznamovana.

HERA:

Praske obrekovanja zarase čas... Ne skrbi.

PANDORA:

Zaznamovana znotraj. V sebi.

HERA:

Pandora! Kaj hočeš reči?

PANDORA:

Da me ni sram znamenja,
ki mi ga je ta hip
vžgal ogenj.

*Z ene strani se vrneta Kratos in Hiron s Heraklejem, z
druge Zevs in Hefajst. Molk; Pandora stopi proti Hera-
kleju.*

ZEVS:

Pandora! Dim usmiljenja v senc
mrtveca kmalu zaudarja po gnilobi.

HERA:

Ne samo goščavje nesrečnih dni,
še on te bo tepel!

ATENA:

O, čutiti vsaj za hip te ude žive!...

ZEVS:

Kam se obrača hčerka od tebe?

PANDORA:

Ti udarci bodo majali vrata ljubezni,
ki jih zapahne mrzli veter besed.

ZEVS:

Pandora!... Strah pred mrazom
te bo hitro, še na tej strani
obzidja, čeprav morda prepozno,
spomnil doma. Prignal te bo nazaj
med te stene, ki jih v prijazni luči
neutrudno preslikava ogenj tudi zate!

PANDORA:

Ni naju strah.

HERAKLEJ:

Zato ostaneva v mestu. Pojdiva.

ZEVŠ:

Ha! Začutil je ogenj in tema
mu je v rano že nasula soli mraza!
Vidite, kako ga je zdaj strah
stopiti na ono stran obzidja,
ob katerem še svit ognja zbledi,
vztrepeta in se ustavi?... Pojdi!
Pojdi zdaj in naj te zglodajo
mravlje noči! Do kosti naj grizejo
ledene, črne mravlje!

PANDORA:

Ne moreš me pregnati iz tega
mesta. Rodila sem se v njem.

HERAKLEJ:

Zidal sem ga z ljubeznijo
do zvezd in s sovraštvom do teme.
V tem mestu sem si postavil dom.
Pandori

Tam, kjer se križa ulica ribičev
z ulico zelenjadarjev. Tja greva.

ZEVŠ:

Pa se zadušita v strahu
pred zublji sramote!...
Sodbi ne uideš, Heraklej!

HERAKLEJ:

Vaš strah ni moja sramota.
Mislite, da ste me žgali z vašim
ognjem? Vaš strah me je oplazil:
ogenj na trgu gorí iz sebe
in se spet vrača vase.

ZEVŠ:

In ti hočeš z njim, Pandora,
ki se hinavsko spreneveda,
da ni cvilil kot podgana
pred čeljustmi mraza? Si slišala?
Kako ti je prav zdaj odrekel
srečo ljubezni, ki je vzplapolala
slehnemu človeku v tem mestu?

HERAKLEJ:

Ne odrekam ognju življenja.
Saj se je v bolečini moje telo
hotelo umakniti njegovemu žgočemu telesu.

ZEVŠ:

Pahnniti te hoče v sovraštvo
do ljubezni!

PANDORA:

Kako naj sovražim samo sebe, oče?

ZEVS:

Morivko bo naredil iz tebe!...
Še ti boš umorila Prometeja!

HEFAJST:

Župan! Pomirite se... Pustite ju,
Zevs. Priznal je, da je ogenj
materija in izkusil, da ji je
Prometej dal moč ljubezni.
Sama ga bo še naprej kaznovala,
kadarkoli bo, sam mimo reda
odnosov ljubezni segel po njej.

HERAKLEJ:

Opravičuješ svoj strah, Hefajst?
Zmeraj znova te bo strah
praznih, a opečenih dlani!...
Ne bom pozabil Prometejevih osmojenih
rok, ki je vanje hotel stisniti
ves žar legende.

HEFAJST:

Pozabljaš, da ognja ne bi bilo,
ko ne bi bilo nekoga, ki pozna
skrivnost njegovega odnosa...

HERAKLEJ:

Vaš je le strah! Ne, tudi moj ni
ogenj... Ni se me dotaknil ne
s sovraštvom ne z ljubeznijo...
Na trgu gori sam s svojo legendo
in preprosto jè

HEFAJST:

Kar se ti seveda zdi dovolj
preprosto, da tudi ostane ?

HERAKLEJ:

Z nami smrten mogoče že pojenjuje.
Mraz je ostrejši z nočnim vetrom
in mogoče... ostane iskra v nekom
skrita pod pepelom sovraštva.
Zakaj s sovraštvom in ljubeznijo
smo nekoč prebredli sivo reko jutra!

HEFAJST:

Zmedeno govoriš, vendar kaj nameravaš?

HERAKLEJ:

Skrbeti za ogenj na mestnem trgu.

HEFAJST:

No... Torej je kazen zalegla
in je vse v redu. Ognjeni prst
ti je vcepil spoštovanje in ljubezen.

ZEVs:

Pandori

Ostani v domu, kjer gori jo
plameni z nesebično ljubeznijo
in prijaznim smislom.

PANDORA:

Kaj ne slišiš, oče,
da bo ogenj ugasnil?

HERAKLEJ:

Pandori

Ko bi si sleherni vžgal
njegovo znamenje. Pojdiva v mesto.
Slehnemu reciva, naj se očisti.
strahu pred mrazom in pred ognjem!

PANDORA:

Zevsu

Ko bi pogledi popili ogenj
bi moje oči zledenele!

HERAKLEJ:

Ko bi si sleherni v tem mestu
vžgal znamenje sovraštva do teme
in ljubezni do luči... Da bi spet
začutili v sebi žar sreče!
Mogoče še ni prepozno?

HEFAJST:

Vijolice nesmisla! Kdo je že videl
toploto v vonju!

ZEVs:

Srečni bodo, ko vaju bodo
vrgli v ogenj!...
Heraklej in Pandora odideta
Pandora!...

Prekleti!

Tisočkrat prekleti ogenj!...

Premolk

Tako... Prst k prstu... primeš...,
in... Zebe me... Kaj se trkljajo
vaši pogledi tako hrupno vame?

HEFAJST:

Utrujeni ste, župan Zevs.

ZEVs:

Plašč noči se je napojil z vlago
in že čutim njegovo težo.

HIRON:

Joj, prijazna obličja plamenov
na trgu se že mračijo pred nevarnostjo!

KRATOS:

Kolesja svetovja se vrtijo slepo,
vendar zanesljivo: najboljša pot
je pot opravkov, sicer zobovja zdrobijo...
Hiron in Kratos odhitita

ZEVS:

Heri

Jezera truda sva znosila v prgišču...
Kaj nisva trpela dovolj ostrih
muk zaradi topih kotov reda v hiši,
da se ona ne bi udarila in zavekala
nama v strah pred njeno bolečino?...
Spat grem, čeprav v glavi že slišim
doneče korake sanj.

HERA:

Vogal odeje je že odgrnjen
in kaže prijazno belino... O,
že misel na pogled, ki bo v polnočni
skrbi zastonj oprezoval za grički
in dolinicami telesa pod odejo
njene postelje, preganja upanje
na spanec... Pripravila ti bom
uspavalni prašek.

Hera gre

ZEVS:

Ogenj je vaša skrb, inženir Hefajst
poskrbite torej zanj... Mislite na to,
da je ogenj zdaj neprecenljivi
in nenadomestljivi del reda v tem mestu,
ki brez ognja že ne bi znalo
več najti v meglah nesreč, zlobe,
nevošljivosti in vseh oblakov nespameti
poti k sreči... Red napredka je do trošnega
telesa včasih tudi krut. In včasih
nepotrpežljiv. Utrujen sem.

HEFAJST:

Red slehernega nekaj velja.
Želim vam lahko noč, župan Zevs.
Zevs gre. Premolk.

ATENA:

Na sprehod bi šla... rada bi videla
kres na mestnem trgu...
Hefajst raztreseno prikima in premišlja svoje
Noč... stegneš roko in čutiš,
kako zvezde med prsti kapljajo
na tla... Žalost...

Atena počasi odide; pride Kratos in začne obešati napis

ŽIVEL KLICAJ

HEFAJST:

Straže pazijo na ogenj?

KRATOS:

Hiron s tovariši ljubeznivo
hrani psa čuvaja zvezd.

HEFAJST:

Pusti to. Stvari so same
dovolj zgovorne.

Kratos pusti napis napol obešen; odpravi se

HEFAJST:

Še nekaj... Je Heraklej ostal v mestu?

KRATOS:

Še je tu, gospod upravitelj.

HEFAJST:

Torej naš meščan.

KRATOS:

Še, gospod upravitelj...

HEFAJST:

Imajo ognji dovolj kurjave?

KRATOS:

Trudimo se, kolikor mogoče.

HEFAJST:

Kje je zdaj Heraklej?

KRATOS:

Vem, kje stoji njegova hiša.

Slani vonj ulice ribičev se tam
prav trpko in sladkobno meša
z zeleno sikvastimi vonjavami
ulice zelenjadarjev.

HEFAJST:

Poišči ga. Povej mu,
da mu je na voljo delo.

KRATOS:

Da, gospod upravitelj;
dam naj mu službo?

HEFAJST:

Vendar naj ti prej potrdi,
da si ne lasti ognja.

KRATOS:

Lahko noč, gospod upravitelj.

*Kratos gre. Hefajst skomigne z rameni;
potem se obrne na občinstvo v gledališču*

HEFAJST:

Slavnosti nocoj ne bo. Lahko noč.

Hefajst gre. Zavesa.

Umor v katedrali

T. S. Eliot

(Odlomek iz prvega dejanja)

Prizorišče v nadškofijskem dvorcu, 2. decembra 1170

NADŠKOF THOMAS BECKET
ŠTIRJE SKUŠNJAVCI
ZBOR CANTERBURYJSKIH ŽENA
TRIJE KATEDRALSKI DUHOVNI
.....

THOMAS: Nekaj časa se lačni bo kragulj
zgolj vzdigoval in spuščal v vse nižjih krogih,
prežeč na opravičilo, izgovor, priložnost.
Konec bo preprost, nenaden, dar božji.
Medtem ko bodo bistvo našega prvega dejanja
strahovi in spopad s strahovi.
Hujši je premor kakor dovršitev.
Vse stvari pripravljajo dogodek. Pazite.
(Vstopi PRVI SKUŠNJAVEC.)

PRVI
SKUŠNJAVEC: Glejte, gospod, nisem čakal na slovesnost:
tukaj sem in pozabljam na vso zagrenjenost
v upanju, da vaša zdajšnja prevzvišenost
bo opravičila mojo ponižno lahkomiselnost
ob spominu na nekdanje dobre stare čase.
Bo vaše lordstvo neprijazno prezrlo starega prijatelja?
Stari Tom, šegavi Tom, Becket of London,
vaše lordstvo ne bo pozabilo tistega večera na reki
ko smo skupaj drugovali, kralj in vi in jaz?
Prijateljstvu ne bi smel do živega bridki Čas.
Mar bomo zdaj, gospod, ko vam spet je
kralj naklonjen, rekli, da pri kraju je poletje
ali da je dobrih časov konec?

Flavte v logih, viole v dvoranah,
voda, ki odnaša smeh in cvetje z jablan,
pesem ob večerih, šepetanje v izbah,
ognji, ti pokončevavci zime,
goltajoč temo, ob šalah, vinu in modrovanju!
Ker ste se s kraljem zdaj sprijateljili,
duhovni in posvetni spet se smejo veseliti,
prešernosti in šali ni treba stopati previdno.
Govorite o časih, ki so minili. Spominjam se,
kar vredno je spomina.

THOMAS:

SKUŠNJAVEC:

In o novem času.

Pomlad je prišla sred zime. Sneg na vejah
bo vztrepetal sladkó ko cvetje. Led na jarkih
odseva sonce. Ljubezen v sadovnjaku
veleva soku vzkliti. Veselost se ženi z melanholijo.

THOMAS:

Ni nam kaj dosti znana prihodnost,
vemo le to, da iz roda v rod
se dogajajo iste stvari znova in znova.
Človeka malo izučé drugih izkušnje.
Nikoli pa se v življenju človeka
isti čas ne povrne. Presekaj
vrv, odvrzi tehtnico. Sámó

norec si lahko domišlja, v svojo norost újet,
da lahko obrne kolo, na katerem se obrača.

SKUŠNJAVEC:

Gospod, že namig je kakor kup besed.
Človek bo dostikrat ljubil, kar odvráča.
Zaradi dobrih starih časov, ki so spet prišli,
jaz sem vaš mož.

THOMAS:

Ne po tej poti.

Pazite, kako se vedete. Varnejši bi bili,
če bi mislili na pokoro in za svojim gospodom ubrali pot.

SKUŠNJAVEC:

A ne s takimi koraki!

Če ste hitri vi, so drugi lahko urnejših nog.

Vaše lordstvo je preveč ponosno!

Ni najbolj varna žival, ki rjove najbolj grozno.

Ni šel po tej poti kralj, naš gospod!

Včasih niste prijemali grešnikov tako nemilo,

kadar so vam bili prijatelji. Počasi, človek!

Kdor se ne žene, le dobi najslajše kosilo.

Poslušajte prijateljski nasvet: Proč prste
sicer se še zgodi, da jih pripre pokrov krste.

THOMAS:

Prišli ste prepozno dvajset let.

SKUŠNJAVEC:

Potem vas vaši usodi prepuščam spet.

Prepuščam vas užitkom vaših višjih grehov,
ki jih bo treba poravnati z višjo ceno.

Srečno, gospod, ne bom čakal na slovesnost:

grem, kakor sem prišel, in pozabljam na vso resnost,

v upanju, da vaša zdajšnja prevzvišenost
bo opravičila mojo ponižno lahkomišelnost.
Če se me boste spomnili, gospod, v svojih molitvah,
se vas bom spomnil med poljubi na stopnicah.
THOMAS: Kar prste proč, spomladanska domišljija,
kako preprosto se to zdi — prepustiš se vetru.
Nemogoče je še zmeraj izkušnjava.
Nemogoče, nezaželeno,
glasovi pod snom, buden mrtev svet,
tako, da um ne more biti ves tu in zdaj.
(*Nastopi DRUGI SKUŠNJAVEC.*)

DRUGI

SKUŠNJAVEC: Vaše lordstvo me je najbrž pozabilo. Spomnil vas bom.
Srečala sva se v Clarendonu, v Northamptonu,
nazadnje na gradu Montmirail v Mainu. Zdaj ko sem
jih priklical,

le položiva te ne preveč prijetne spomine
na tehtnico in njim nasproti druge, bolj zgodnje
in težje: tiste iz časa kanclerstva.
Vidite, kako so zadnji poskočili! Mojster državnštva,
ki so ga vsi priznavali, bi moral voditi spet državo.
THOMAS: Vaša misel?

SKUŠNJAVEC:

Kanclerstvo, ki ste ga odložili,
ko ste bili v nadškofa posvečeni — to je bila napaka
z vaše strani — še zmeraj bi dobili. Premislite, gospod,
pridobljena moč se razrase v slavo,
za vse življenje, v trajno last,
cerkveno grobnico, marmornat spomenik.
Oblasti nad ljudmi ne imejte za blaznost.

THOMAS:

Daje božjemu človeku kakšno radost?

SKUŠNJAVEC:

Zgolj žalost

tistim, ki ljubijo samo boga.

Nadaljujte pot, izogibajte se dveh vrst strahov:
praznični radosti, ki moč mehča v sladkost
in spogleduje se s slabištvom, obsojeni na prezir;
in koprnenj boga ljubečih, zgubljenih v bogu.

Bo tisti, ki je držal v roki trdno jedro,
blodil buden z varljivimi strahovi?

Moč je tu in zdaj. Svetost na onem svetu.

Kdo torej?

THOMAS:

SKUŠNJAVEC:

Kancler. Kralj in kancler.

Kralj ukazuje. Kancler uspešno vlada.

To je modrost, ki je ne uče v šolah.

Razsedlati veljake, varovati siromake,
se da storiti več ob vznožju božjega prestola?

Utrditi zakone, razorožiti nasilje,
vladati za blagor boljših ciljev,

- odpreti dver pravice vsem enako pri odvezi
se obrestuje na zemlji in morda v nebesih.
- THOMAS: In to pomeni?
- SKUŠNJAVEC: Za resnično moč
se treba je nekoliko ukloniti.
Vaša duhovna moč je na zemlji poguba.
Moč je tu, čaka tistega, ki jo bo vzел.
- THOMAS: Čigava je bila?
- SKUŠNJAVEC: Tistega, ki je odšel.
- THOMAS: Čigava bo?
- SKUŠNJAVEC: Tistega, ki bo prišel.
- THOMAS: Katerega dne?
- SKUŠNJAVEC: Ko bo zadnji dan prvi.
- THOMAS: Kaj naj damo za to?
- SKUŠNJAVEC: Videz duhovniške moči.
- THOMAS: Za kaj naj bi ga dali?
- SKUŠNJAVEC: Za moč in slavo.
- THOMAS: Ne!
- SKUŠNJAVEC: Da! Ali pa bo predrznost strta,
zaprta v Canterbury, vladarstvo brez krone,
v lastne meje zaprt hlapec onemoglega papeža,
stari jelen sred krdela psov.
- THOMAS: Ne!
- SKUŠNJAVEC: Da! Ljudje morajo ravnati spretno. Še vladarji,
kadar so na vojski, morajo imeti zaupnike doma.
Zasebna politika je v obče dobro;
dostojanstvo bo še zmeraj odeto veličastno.
- THOMAS: Pozabljate škofo,
ki sem jih izobčil.
- SKUŠNJAVEC: Sovraštvo, željno maščevanja,
se ne bo upiralo zoper svoje pametne koristi.
- THOMAS: Pozabljate barone. Ti ne bodo pozabili
nenehne uzde na svojih pravicah.
- SKUŠNJAVEC: Kar baronov tiče,
je stvar kralja, stvar kmetavzov, kanclerjeva stvar.
- THOMAS: Ne! naj se jaz, ki imam ključе
nebes in pekla, v Angliji prvi velmož,
ki pokorim in odvezujem, z močjo od papeža,
ponižam in si zaželim ničeve moči?
Moji besedi je dano obsojati v prekletstvo,
soditi kraljem, ne pa služiti sred njihovih hlapcev,
je moja očita dolžnost. Ne. Proč!
- SKUŠNJAVEC: Potem vas vaši usodi prepuščam spet.
Vaš greh se vzdiguje k soncu in zakriva kraljeve sokole.
- THOMAS: Posvetna moč, postaviti dober svet,
obdržati red, kakršnega svet pozna.
Tisti, ki se zanašajo na red sveta,

kateremu ne vlada božji red,
v zaupljivi nevednosti, le ovirajo nered,
ga okrepe, plode usodno bolezen,
ponižujejo, kar povzdigujejo. Vladati s kraljem —
bil sem kralj, njegova roka, njegov boljši namen.
Kar pa je bila nekdanj vzvišenost,
bi bilo zdaj le plehko ponižanje.
(Nastopi TRETJI SKUŠNJAVEC.)

TRETJI

SKUŠNJAVEC: Jaz sem nepričakovan gost.

THOMAS: Pričakoval sem vas.

SKUŠNJAVEC: A ne v tej noši ali zaradi mojega namena.

THOMAS: Noben namen ne preseneča.

SKUŠNJAVEC: No, gospod,
nisem malenkostnež in ne politik.
Brezdelje ali dvorske spletke
niso zame. Nisem noben dvorjan.
Spoznam se na konja, psa, deklino;
vem, kako moram vzdrževati na posestvu red,
podeželski graščak, ki le svojih opravkov mu je mar.
Podeželski graščaki smo tisti, ki poznamo domovino,
in mi tisti, ki vemo, česa je treba domovini.
Ta domovina je naša. Mi skrbimo za domovino.
Mi smo hrbtenica domovine.
Mi, ne pa zarotniški zajedavci
okrog kralja. Brez zamere, da govorim naravnost:
robot, odkrit Anglež sem.

THOMAS: Kar nadaljujte odkrito.

SKUŠNJAVEC: Namen je jasen.

Trajnost prijateljstva ni stvar

nas samih, temveč okoliščin.

Okoliščine pa niso nedoločene.

Neresnično prijateljstvo se lahko zasuče v resnično,

le resnično prijateljstvo, če ga je konec, je razbit lonec.

Prej se bo sovraštvo zasukalo v zavezništvo.

Sovraštvo, ki ni nikoli poznalo prijateljstva,

bo prej spoznalo spravo.

THOMAS: Za podeželana

motate svoje misli v temno splošnost,

vredno kakega dvorjana.

SKUŠNJAVEC: To je preprosto dejstvo!

Nobenega upanja nimate na spravo

s Henryjem, s kraljem. Osamljeni

ženete zgolj slepo pravdo.

To je narobe.

THOMAS: O Henry, o moj kralj!

SKUŠNJAVEC: Drugačne prijatelje

JANEZ PIRNAT: *Noša, kamen* — 200 cm — 1966;

JANEZ PIRNAT: *Noša, kamen* — 250 cm — 1965;

JANEZ PIRNAT: *Noša, kamen* — 250 cm — 1965;

JANEZ PIRNAT: *Mrtva straža, kamen* — 260 cm — 1966;

bi lahko našli v zdajšnjih razmerah.
Kralj v Angliji ni vsemogočen;
kralj je v Franciji, prička se v Anžuju;
okrog njega prežijo lačni sinovi.
Mi smo za Anglijo. Mi smo v Angliji.
Vi in jaz, gospod, sva Normana.
Anglija je dežela za normansko
gospodstvo. Naj se Anžuvinec
uniči sam v vojski pri Anžuju.
Ne razume nas, angleških baronov.
Mi smo narod.

THOMAS: Kam vse to pelje?

SKUŠNJAVEC: K srečnemu zavezništvu
pametnih koristi.

THOMAS: A kaj bi radi —

če govorite v imenu baronov —

SKUŠNJAVEC: V imenu močne stranke,
ki je obrnila svoje oči k vam —
da bi vas pridobila, vaše lordstvo vabi.
Za nas bi bila naklonjenost Cerkve ugodna
z blagoslovom mogočne papeške zaščite
v boju za svobodo. Vi, gospod,
ko bi bili z nami, bi s krepkim udarcem
na en mah, v dobro Anglije in Rima hkrati,
kraljeve oblasti nad škofovsko oblastjo,
pokončali tiransko gospodovalnost
kraljeve oblasti nad baronsko oblastjo.

THOMAS: Katero sem pomagal utrditi.

SKUŠNJAVEC: Katero ste pomagali utrditi.
Ampak preteklost je pozabljen čas.
Pričakujemo, da bodo zasijale nove zvezde.

THOMAS: In če nadškof ne more zaupati kralju,
kako naj zaupa tistim, ki kralju pripravljajo pogubo?

SKUŠNJAVEC: Kralji ne bodo deležni moči več, kakor gre dvoru;
Cerkev in narod imata dovolj razlogov proti prestolu.

THOMAS: Če nadškof ne more zaupati prestolu,
ima dovolj razlogov, da ne zaupa nikomur ko le bogu.
Nič več od človeka ne bo ostalo,
če mora v tisoč ali v eno žrelo pasti.
V prihodnosti se bo to mogoče izkazalo.
Bil sem kakor kancler na oblasti
in ljudje kot vi so bili veseli, če so smeli na moj prag.
Ne le na dvoru, tudi na vojski
in v dvobojih sem si pridobil dosti zmag.
Naj jaz, ki sem vladal ko orel nad golobi,
zdaj med volkove grem v ovčji podobi?

Le naklepajte izdajstva, kot ste jih že dosti:
nihče ne bo mogel reči, da izdal sem kralja.

SKUŠNJAVEC: Potemtakem, gospod, ne bo me več čez vaš prag;
in upam od srca, da preden bo spet pomlad,
bo kralj poplačal vas za vašo vdanost.

THOMAS: Ustvariti, potlej uničiti, to misel že poznam,
obupno početje pešajoče moči.
Samson v Gazi ni storil več.
A če uničim, se moram uničiti sam.
(*Nastopi ČETRTEI SKUŠNJAVEC.*)

ČETRTEI

SKUŠNJAVEC: Imenitno, Thomas, tvoja volja se trdno brani,
ne boš v stiski za prijatelja, če ti bom ob strani.

THOMAS: Kdo ste? Pričakoval
sem tri obiskovalce, ne pa štiri.

SKUŠNJAVEC: Še eden več naj te ne vznemiri.
Ko bi bil pričakovan, bi bil tu že prej.
Zmeraj prehitevam pričakovanja.

THOMAS: Kdo ste?

SKUŠNJAVEC: Ker me ne poznaš, mi ni potrebno ime,
ker pa poznaš me, zato sem prišel.
Poznaš me, nikdar pa nisi videl mi obraza.
Za srečanje še ni bilo kraja ali časa.

THOMAS: Govôri, za kar si tu.

SKUŠNJAVEC: Povedano bo tudi to.
Na trnkah grižljaji preteklosti vabijo.
Prešernost je slabost. Kar tiče kralja,
njegova mržnja se je zakrnila do kraja.
Dobro veš, kralj ne bo zaupal dvakrat
človeku, ki je bil njegov prijatelj.
Previdno skoristi obrede, uporabi
svoje službe, kolikor daleč ti je dano.
Čakal bi, da bi past zgrabila,
ko bi služila tvojemu namenu, strla in zdrobila.
Kar tiče baronov, zavist manj pomembnih
je še trdovratnejša ko kraljeva jeza.
Kralji kujejo občo politiko, baroni svoj dobiček,
hudič divje premoženje zavisti.

Barone je moč drugega zoper drugega izrabiti;
hujši sovražniki morajo uničiti kralje.
Kaj svetuješ?

THOMAS: Do konca nadaljuj.

SKUŠNJAVEC: Vse poti so ti zaprte
razen te, ki si jo že izbral.
A kaj je radost, kraljevska oblast
ali oblast ljudi podložnih kralju,
z zvijačami po kotih, skrivno ukano,

spričo primeža duhovne moči?

Človek, ki te, odkar je Adam pal, greh muči —
v tvojih rokah so nebes in pekla ključi.

Moč pokore in odveze: pokôri, Thomas, pokôri,
kralja in škofa uklôni.

Vladar, cesar, škof, baron, kralj:
nezanesljivo vodstvo kopnečih vojsk,
bojev, kuge in prevratov,
novih zarot, prelomljenih pogodb;
biti le krako uro hlapec ali gospod,
posvetna moč gre takšno pot.

Stari kralj bo to spoznal, bo brez sinov, brez kraljevine
bo ob svoji zadnji uri stiskal polomljene škrbine.

V tvojih rôkah je vreteno: sukaj, Thomas, sukaj
nit večnega življenja in smrti.

V tvojih rokah je ta moč, drži.

THOMAS: Prvi velmož te dežele?

SKUŠNJAVEC: Prvi, ko bi ne bil še eden.

THOMAS: Tega ne razumem.

SKUŠNJAVEC: Da bi ti pravil, kako je to mogoče, nisem dolžan;
Thomas, tu sem le zato, da ti povem, kar veš sam.

THOMAS: Kako dolgo še?

SKUŠNJAVEC: Ohrani, kar že veš, od mene nič ne pričakuj.

A misli, Thomas, misli na posmrtno slavo.

Ko kralj umre, pride nov kralj
in novi kralj začne spet novo vlado.

Kralj utone v pozabo, ko pride novi:
svetnik in mučenik vladata iz groba.

Misli, Thomas, na poparjene sovražnike,
ki se hulijo v pokori in se senc boje;

misli na romarje, ki se v procesiji vrstijo
pred bleščečo, z dragulji okrašeno skrinjo
in iz roda v rod

upogibajo koleno v ponižni prošnji.

Misli na čudeže, po milosti božji,

in misli na svoje sovražnike, ki so drugod.

THOMAS: Premišljeval sem o tem.

SKUŠNJAVEC: Zato ti pravim.

Tvoje misli imajo nad tabo večjo moč ko kralji.

Tudi ti si mislil, včasih v svojih molitvah,
obotavljaajo se včasih v kotih na stopnicah,
in med spancem in budnostjo, v zgodnjem jutranjem miru,
ko kliče ptič, si premišljeval o prihodnjem preziru.

Da nič ni večno, a kolo kroži,

gnozdo je oropano in ptič toži;

da bo skrinja oplenjena, in zapravljeno zlato,
dragulji bodo krasili kakšno lahkoživo gospo,

svetišče bo podrto, iz njegovih dragotin
bodo nastale cape zajedavcev in deklin.
Ko bodo čudeži minili in se zvesti od tebe odvrnili
in se bodo ljudje le trudili, da bi tebe pozabili.
In bo še hujše, ko njih mrznja oslABLJENA
ne bo premogla niti psovki in sramotenja,
a tehtajoč, kje ti je manjkalo kake vrline,
se bodo trudili odkriti le resnico zgodovine.
Pa bodo razglasili, da ne skriva nobene temine
vloga tega moža, ki je stopil čez oder zgodovine.

THOMAS: Pa kaj naj človek stori? Sploh še kaj more?
Si ni moč pridobiti trajnejše krone?

SKUŠNJAVEC: Da, Thomas, da; premišljeval si tudi o tem.
Kaj se lahko meri s slavo svetnikov,
ki bivajo večno pred božjim obličjem?
Kakšna zemeljska slava, kralja ali vladarja,
kakšen zemeljski ponos, ki ni beda
spričo razkošja nebeškega gospodstva?
Išči pot mučeništva, ponižaj se
na zemlji, da boš v nebesih povišan.
In glej globoko pod sabo, kjer leži prepad,
svoje preganjavce, v neskončnih mukah,
izžgano strast, onkraj meja pokore.

THOMAS: Ne!
Kdo si, ki me skušaš z mojimi željami?
Prišli so drugi, posvetni skušnjavci,
z užitki in močjo za otipljivo ceno.
Kaj ponujaš ti? Kaj hočeš?

SKUŠNJAVEC: Ponujam, kar si želiš. Terjam,
kar moreš dati. Je to preveč
za takšen privid večne veličine?

THOMAS: Drugi so ponujali resnične dobrine, nič vredne,
vendar resnične. Ti ponujaš zgolj
sanje, ki peljejo v pogubo.

SKUŠNJAVEC: Često si jih sanjal.

THOMAS: Kaj ni nobene poti, v slabosti moje duše,
ki ne bi peljala v pogubo ponosa?
Dabro vem, da te skušnjave
pomenijo zdajšnjo ničevost in prihodnjo muko.
Lahko pregrešni ponos prežene
zgolj še bolj pregrešen? Ne morem ne delovati ne trpeti
brez grožnje pogube?

SKUŠNJAVEC: Ti ne veš in ne veš, kaj je dejanje ali trpljenje.
Veš in ne veš, da dejanje je trpljenje
in trpljene dejanje. Ne trpi tisti, ki deluje,
in ne deluje tisti, ki je vdan. Oba imata svoje mesto
v večnem delovanju, v večnem potrpljenju,

v kar morajo vsi privoliti, da bi to moglo vzbuditi željo,
in kar vsi morajo trpeti, da bi si mogli to želeti,
da ubranost more obstati, da se kolo lahko obrača, pa je le
zmeraj pri miru.

ZBOR:

Nobenega miru ni v hiši. Ni miru na ulici.
Slišim nemirno gibanje nog. In zrak je težak in gost.
Gosto in težko nebo. In zemlja tišči navzgor pod koraki
mojih nog.
Kaj je ta nezdravi vonj, sopara? mračna zelena luč iz
oblaka na ovenelem drevesu? Zemlja oteka za porod
potomstva pekla.
Kakšna lepljiva rosa se zbira na hrbtih mojih rok?

STIRJE

SKUŠNJAVCI:

Človeško življenje je goljufija in razočaranje;
vse stvari so varljive,
varljive ali razočarajo:
mučeniško koló, burka,
nagrade na otroški zabavi,
nagrada za angleško nalogo,
učenjaka diploma, državnikovo odlikovanje.
Vse stvari so zmeraj manj resnične, človek gre
iz neresničnosti v neresničnost.
Ta človek je trmast, slep, zagnan
v samouničenje,
stopajoč od prevare do prevare,
od gospostva do gospostva k dokončnemu slepilu,
zgubljen v čudežu svoje lastne veličine,
sovražnik družbe, sovražnik samega sebe.

TRIJE

DUHOVNI:

O Thomas, ne bojuj se z neukrotljivo plimo,
ne jadraj v nepremagljivi veter; v viharju,
mar ne bi počakali, da se morje umiri, v noči
vzdržali, da se zdani, ko popotnik lahko najde pot,
mornar po soncu izbere pot?

ZBOR, DUHOVNI in SKUŠNJAVCI *izmenoma*:

Z.: Je to klic sove ali znamenje tatov med drevjem?
D.: So oknice trdne, so zaklenjena in zapahnjena vrata?
S.: Ali dež trka na okno, ali veter sili skozi vrata?
Z.: Ali bakla plapola v dvorani, sveča v izbi?
D.: Ali nočni čuvaj stopa ob zidu?
S.: Se buldog mota pri vratih?
Z.: Smrt ima sto rok in stopa po tisoč poteh.
D.: Lahko se prikaže vsem, lahko gre mimo nevidna neslišna.
S.: Pride šepetaje v uho, ali kot nenaden udarec po glavi.
Z.: Človek lahko hodi z lučjo skozi noč in vendar utone
v jarku.

D.: Lahko se podnevi vzpenja po stopnicah in klecne na
zlomljeni prečki.

S.: Clovek lahko sedi pri obedu in čuti v dimljah mraz.

ZBOR: Nismo bile srečne, gospod, nismo bile preveč srečne.
Nismo nevedne ženske, vemo, kaj moramo pričakovati in
ne pričakovati.

Poznamo zatiranje in muke,
poznamo izsiljevanje in nasilje,
revščino, bolezni,
starca brez ognja pozimi,
otroka brez mleka poleti,
kako je, ko nam odvzamejo trud,
ko nagrmačijo nad nas naše grehe.
Videle smo, kako so pohabili fanta,
in strgano dekle trepetati pri mlinskem žlebu.
In medtem smo živeli naprej,
živi in komaj živi,
pobirali črepinje,
povezovali butare v mraku,
si postavljajji skromno zavetje,
za počitek in jed in pijačo in smeh.

Bog nam je zmeraj naklonil kak razlog, kak up; zdaj pa
nas je zamazala nova groza, ki je ne more nihče
odvrniti, se ji ne more nihče izogniti, ko se nam
razliva pod nogami in čez nebo;
pod vrata in vzdolž dimnikov, vdira v uho in v usta in
v oko.

Bog nas zapušča, bog nas zapušča, hujša bolečina, hujša
muka, kakor rojstvo in smrt.

Ljubek in nasičen skoz mračni zrak
pada obupa zadušljiv zadah;
oblike rišejo like v mračni zrak:
mačje predenje leoparda, tacajoči medvedov korak,
tlesk tac kimajoče opice, oglato hijeno, ki čaka,
da se bo smejala, smejala, smejala. Tu je gospoda peklà.
Ovijajo se okrog tebe, ležijo ti ob nogah, letijo in vršijo
skoz mračni zrak.

O Thomas nadškof, reši nas, reši nas, reši se, da bomo mi
lahko rešeni;
uniči se in mi bomo uničeni.

THOMAS: Zdaj je jasna moja pot, zdaj se pomen bistri:
tako skušnjavci ne bodo več prišli.
Zadnja skušnjava je največja izdaja:
lotiti se v kriv namen pravega dejanja.
V odpustljivem grehu z darom žilavosti
se začnejo naše življenjske poti.

Trideset let je, kar iskal sem po poti,
 ki pelje užitku, uspehu in slavi naproti.
 Slast v čutih, v učenju in v misli,
 glasba in filozofija, vedoželjnost,
 škrlati ščinkavec v grmu španskega bezga,
 spretnost na turnirjih, strategija šaha,
 ljubezen v vrtu, petje s spremljavo glasbila
 so bile stvari vse enako zaželene.
 Častiljubje pride, ko zapravljena je zgodnja sila
 in ko spoznamo, da vse stvari niso več mogoče.
 Častiljubje pride zahrbtno in neopazno.
 Greh raste z dobrimi deli. Ko sem utrdil kraljeve zakone
 v Angliji in vodil vojsko z njim zoper Toulouse,
 sem potolkel barone v njih lastni igri. Tedaj
 bi bil lahko zaničeval ljudi, ki sem se jim zdel nadvse
 ničvreden,
 jaro gospodo, ki njihove navade kažejo njih nohti.
 Ko sem jedel iz kraljeve sklede,
 nisem nikdar želel postati služabnik božje besede.
 Božjemu služabniku se lahko naključita hujši
 greh in žalost kakor človeku, ki kralju služi.
 Zakaj tisti, ki služijo višjemu namenu, smejo obrniti
 namen sebi v prid,
 in še delajo prav: in ko se upirajo politikom,
 smejo ta namen obrniti v politiko, ne s tem, kar počno,
 temveč s tem, kar so. Vem,
 da se bo zdela večini izmed vas moja usoda,
 kolikor vam je lahko še pokažem, kvečjemu jalova
 blodnja,
 brezčuten samomor blazneža ,
 ošabna strast prenapeteža .
 Vem, da zgodovina v vseh časih poraja
 najbolj čudne nasledke iz najbolj daljnega vzroka.
 Vendar za vsako zlo, vsako bogoskrunstvo,
 zločin, krivico, nasilstvo in krutost,
 brezbriznost, izkoriščanje ti in ti
 in ti, vsi morate biti kaznovani. In tudi ti.
 Ne bom več deloval ali trpel, kot hoče meč.
 Zdaj, moj dobri angel, ki ti bog je vélel,
 da me varuj, plavaj nad konicami mečev.

Prevedel Venó Taufer

Politika in morala v socializmu in naši družbi

(s posebnim pogledom na Socialistično zvezo in kadrovska vprašanja)

Dr. V o j a n R u s

I.

Politika in morala imata v socializmu, posebej pa v sodobni jugoslovanski in slovenski družbi, možnost, da se spojita, da dosežeta raven bolj živega prepletanja kot v dosedanji zgodovini. Še več: tako tesno prežemanje je eden od nujnih, osrednjih imperativov razvoja in obstoja socializma; brez njega more sodobni socializem, tudi naš, samo stagnirati in nazadovati.

Niso redki dvomi o možnosti in nujnosti vse večje (ne absolutne) istosti morale in politike v socializmu. Niso redka mnenja, da sta morala in politika nekaj absolutno nezdružljivega, da razvoj ene zahteva odpravo druge.

Razlog za te dvome in mnenja so večkrat napačni teoretični pojmi o morali in politiki, ki izvirajo iz enostranske ali navidezne socialistične prakse (ali pa je ona njihova posledica). Večkrat namreč s socialistično moralo in socialistično politiko razumejo njune ožje, posebne strani in faze, ali pa celó nesocialistične deformacije. Na teh napačnih postavkah nastajajo omenjeni sklepi o nezdružljivosti morale in politike ali o nesocialistični naravi ene ali druge.

Posebne razmere, v katerih se je v preteklosti razvijalo socialistično-komunistično gibanje, so v njem izzvale izrazite enostranosti, ki so ob svežih, novejših in mnogo bolj dinamičnih družbenih in mednarodnih vsebinah postale danes velika ovira nadaljnjemu razvoju socializma. Te enostranosti so bile do neke meje zgodovinsko nujne, toda zlasti v stalinizmu in neostalinizmu so se razrasle v izrazite negacije socializma, ki so »subjektivnega« izvora, ker jih niso zahtevale niti tedanje neugodne objektivne razmere.

Vse do druge svetovne vojne je bila večina resničnih socialističnih in osvobodilnih gibanj v frontalni, ostri opoziciji proti vladajočim izkoriščevalskim režimom. V tem času je bila res »glavna naloga« zlomiti staro politično oblast, saj je bila prav ta takrat največja ovira družbenemu napredku. V teh posebnih okoliščinah je mogla nastati absolutizacija, češ da

je socialistična politika samo boj za državno-politično oblast in da je zato socialistična morala, ki je »nedržavno« oblikovanje družbenih odnosov, ali nepotrebna ali pa nezdržljiva s politiko.

Zgodovinska resnica je tudi, da je bila večina dežel, kjer je socializem postal vladajoča oblika, gospodarsko in izobrazbeno zaostala. V teh razmerah je postal osnovni imperativ socializma tak gospodarski razvoj, ki je z omejevanjem osebne porabe in s proizvajalno disciplino omogočal čim večjo gospodarsko akumulacijo, to pa izkoriščal predvsem za razvoj sodobnih sredstev za proizvodnjo. Tudi ta, sicer ne edina, vendar pa prva nujnost, je bila večkrat absolutizirana, češ da bo vedno osnovna vsebina in cilj socialistične politike samó gospodarstvo, pojmovano ožje kot razvoj tehnično-materialnih sredstev (ne pa toliko proizvajalca) in kot doseganje višje materialno-porabniške ravni. Absolutizacija te nove posebne zgodovinske naloge socializma je vodila v tezo, da politika in morala v socializmu nimata nič skupnega, da je ekonomija v ožjem pomenu besede vsa vsebina socialistične politike.

V gospodarsko nerazvitih socialističnih deželah, kjer so velikansko večino prebivalcev (70—90 odstotkov) sestavljali atomizirani in nepismeni poljedelci, največji del družbene strukture pa razmetane in izolirane vasi, je bilo skoraj nemogoče socialistično demokracijo (= moralo) razviti široko in na visoki ravni, saj sta med bistvenimi pogoji za aktivno moralno politično udeležbo v zapletenem ustvarjanju socialističnih odnosov tudi sodobna izobrazba in širša družbeno-ekonomska integracija.

Tudi objektivno nujnost, da v mnogih socialističnih in na novo osvojenih deželah razdrobljeno družbo povezuje in usmerja organizirana politična avantgarda, so večkrat absolutizirali v teorijo in prakso »absolutnega subjekta«. Po tej teoriji naj bi bila državni aparat in vladajoča partija edini izvir družbenega gibanja v socializmu, bila naj bi absolutni um (in moč), ki poljubno ustvarja družbene zakonitosti, odpravlja vsa nasprotja in jih razrešuje v popolnoma harmoničen, enovit sistem. Vsi drugi ljudje in oblike socializma naj bi bili samo mrtev predmet, transmisije in proizvod ozkega partijsko-državnega vrha, tega absolutnega gibalca zgodovine.

Iz teh absolutizacij so neposredno sledile druge: gibalo vsega socialističnega razvoja in politike naj bi bil samo ozek družbeni center, ki stoji zunaj vseh moralnih načel in nad njimi, saj naj bi sam v vsakem trenutku poljubno sofistično ustvarjal politiko in mešal nasprotna politična stališča; vsa socialistična politika naj bi bila v bistvu prav skoncentrirana, relativistična in nekontrolirana vsemoč vrhovnega vodstva; zato naj bi bila morala kot vseljusko ustvarjanje družbenih odnosov nepotrebna in nezdržljiva s politiko. Te absolutizacije so samo dopolnjevale do sedaj navedeni absolutni teoretični razkol med politiko in moralo in znikale prvenstveno vlogo morale v socializmu.

Teoretično absolutiziranje navedenih realnih, toda samo začasnih ali posebnih razmer v socializmu je šlo z roko v roki z nepotrebni družbeno-moralnimi deformacijami, ki so bile bistveno nasprotje socializma, začetek razpadanja samega njegovega jedra. Utemeljena, funkcionalna

splošno ljudska disciplina v boju za novo oblast in industrializacijo je absolutizirana v zahtevo in prakso slepe hierarhične pokornosti, v absolutno negacijo osebnosti in absolutno podređitev posameznika državi.

Resnicoljubno raziskovanje »subjektivnih«, predvsem moralnih in političnih sil socializma in iskren boj za napredek socialistične morale in politike sta bila v taki atmosferi nemogoča. Sistem navodil vsevednega vodstva je bil razglašen za edini monolitni sistem uradne politike in »javne« morale. Ni bilo dovoljeno odkriti bistvena nasprotja v tem moralnem in političnem sistemu, ki je bil zato skupaj s svojim »ustvarjalcem« popoln tabu in izključeval vsakršen znanstveni dvom in kritičnost; »javna«, tj. deklarativna in propagandistična morala na eni in stvarna morala na drugi strani sta bili globoko ločeni: resnično moralno in politično življenje birokratizirane družbe se je vse bolj odmikalo od njenega totalitarnega, vendar votlega in majavega ideološko-moralnega videza.

Zato je monolitni birokratski sistem, ki je zrasel predvsem kot absolutizacija enostranosti socializma v nerazvitih razmerah, zadušil odgovorno teoretično raziskovanje moralno-političnih vprašanj socializma. Zato je bil socializem na področju moralne in politične teorije povsem nepripravljen, celo brez nekaterih temeljiteje izdelanih osnovnih pojmov, ko je njegov razvoj, kot bomo kasneje omenili, v zadnjih desetletjih začel temeljiteje presegati izhodiščne omejenosti.

Redki, vendar še obstoječi in nevarni glasovi, da je bil stanilizem — ta specifična idejno-praktična oblika birokratizma — večidel pozitiven prispevek socializmu, zahtevajo, da znova označimo že zelo očitne praktično-politične posledice, ki jih je imel prav zaradi svojega amoralizma. Stalinizem je postal izrazit negativen dokaz, da v dolgoročnejši perspektivi socializem z moralnostjo stoji in pade, da socialistična politika ni mogoča kot absolutno nasprotje socialistične morale, temveč samo kot njuna vse večja enotnost. Stalinizem ne samo da je bistveno deformiral svoje nosilce in deloma tudi podložnike, močno je tudi razjedal prav moralno-politično bazo socializma. Namesto da bi bil bogatil moralno-politične sile, namesto da bi bil svoje kadre in širši krog ljudi oblikoval kot zavestne ustvarjalce socialističnih odnosov, je take dejavnike skoraj povsem uničil, saj je kadre (kolikor jih ni fizično pokončal) spreminjal v slepe privrčence odtujene vladajoče kaste, široke sloje pa v poslušne podložnike. Zato je stalinizem v petdesetih letih pripeljal socializem v številnih deželah vzhodne Evrope na rob propada. Vsaj te zelo očitne izkušnje bi morale spodnesti tezo, da socializem in socialistična politika morata živeti in rasti kot imoralizem ali amoralizem.

II.

Odnose med politiko in moralno v socializmu, nujnost njenega vse tesnejšega spajanja in vzroke za njuno dosedanje ločitev ni mogoče analizirati in si jih zamisliti brez natančnih začetnih pojmov o tem, kaj je morala in kaj politika. Ker zaradi dosedanjega izrazitega zaostajanja socialistične, zlasti pa politične in etične teorije niso jasni, kot smo že dejali, niti ne-

kateri najosnovnejši pojmi, je nujno oblikovati vsaj začetne, na obči izkušnji zasnovane določbe morale in politike:

— Politika v najširšem pomenu je celotno odločanje o bistvenih družbenih vprašanjih, so vsi dejavniki, procesi in oblike, ki se udeležujejo tega odločanja ali skušajo nanj vplivati.

— Morala je tisti del pomembnejših, bistvenih družbenih odnosov in procesov (sem spadajo tudi težnje k novim, še neuresničenim odnosom), ki so jih udeleženci teh odnosov oblikovali ali sprejeli v večji meri sami, s svojo lastno aktivnostjo ali vsaj privolitvijo. Negativna določba: morala niso nasilni, hierarhično-državni in stihijski družbeni odnosi, procesi in težnje.

To začetno določanje najsplošnejših pojmov morale in politike skuša izraziti dejansko mesto, ki sta ga imeli morala in politika v zgodovini in ki ga imata v sodobni obče ljudski praksi in tako prerasti razne ožje, deformirane, apriorne, površno-empirične definicije morale in politike.

Prav zaradi obče izkustvene zasnovanosti teh začetnih definicij morale in politike naša uvodna teza, da je nujno bistveno ožje spajanje morale in politike, ni samo subjektivistična norma, »prazna želja«, temveč je izraz dejanskih zakonitosti, od katerih je odvisen razvoj in obstoj sodobnega človeka in socializma.

Politika je bila v dosedanji zgodovini res predvsem koncentracija državne oblasti v rokah manjšine, je bila pretežno tako odločanje o bistvenih družbenih vprašanjih, ki je bilo monopol manjšine. Prav ta ožja oblika politike pa je prišla v tako protislovje in krizo, da je vse bolj nujno prevladovanje širše, doslej monopolu podrejene oblike in vsebine politike. Tudi tiste izredne koncentracije politične moči, ki so bile v dosedanji zgodovini prehodno in delno nujne, dokler so izražale obče interese človeka na dani etapi, so sčasoma vedno postale ovire razvoju družbenega človeka in so zato vedno propadale. Sama zgodovina (= občeljudska izkušnja) je torej praktično negirala, da bi bila humanistično zadostna in trajnejša ona politika, ki je samo oblast manjšine; o tem priča tudi že omenjena negativna izkušnja socializma.

Zgodovinska, obče-ljudska izkušnja pa nosi v sebi že elemente politike, ki ima za predmet in cilje obče interese družbenega človeka. Trajnejša, plodnejša bo samo družba, v kateri bo prevladovala taka politika. Nujni pogoj, da bi bila vse znova in znova izbojevana, pa je gotovo bistveno dejavnejša in kvalitetnejša udeležba mnogo širšega kroga ljudi kot doslej v oblikovanju politike, saj se vsaka, tudi trenutno utemeljena politična koncentracija lahko sprevrže v »silo nad ljudmi«. Uresničitev take »vseljudske« in humanistično usmerjene politike ne bi bilo nič drugega kot spajanje politike in morale na zelo visoki ravni, saj se podana izkustvena določba morale v vseh bistvenih točkah ujema z vseljudsko humanistično politiko. Da to spajanje ni samo prazna želja, temveč nujnost sodobnosti, priča že dejstvo, da politični monopoli postajajo v sodobnem ekonomsko-integriranem in tehniziranem svetu vse nevarnejši celemu

človeštvu, npr. vojno-ekonomski monopoli ozkih krogov nad nuklearnim orožjem je neprenehoma grožnja obstoju človeštva.

Nujnost bistveno tesnejšega premoženja politike in morale v obliki široke in globlje dejavnosti večine ljudi v uresničevanju humanistične družbe pa je na sodobni stopnji isto kot vse večja nujnost tiste razvite oblike socializma, ki jo označuje izraz »asociacija proizvajalcev«. »Nujnost« ne pomeni tukaj plehko optimistične obljube, češ da se bo taka humanistična družba usodno, neogibno uresničila, saj že sama »definicija« te družbe terja kot njeno bistveno sestavino neprenehno in kvalitetnejšo aktivizacijo, ki pa je prav kot taka odvisna od samih članov družbe. »Nujnost« pomeni samo, da je vse bolj bistveni pogoj človekovega polnejšega razvoja — večkrat pa celo obstoja — družba, ki je po svoji obliki prvenstveno moralno-politična, po vsebini in usmerjenosti pa humanistična: ali jo bodo uresničili ali ne, je vedno znova odvisno od samih ljudi.

Nujnost take razvojne smeri nikakor ne pomeni nerealistične iluzije, da je na sedanji stopnji mogoča že absolutna istost morale in politike. Vsaka napredna in socialistična politika bo morala tudi na sedanji stopnji včasih uporabljati po obliki »nemoralne«, tj. administrativno-nasilne pripomočke; toda obstoj in razvoj socializma sta odvisna od tega, ali bodo v politiki ti pripomočki imeli vse manjši delež, vse večjega pa aktivno-moralna udeležba večine ljudi.

Na začetku smo omenili tudi možnost večjega spajanja politike in morale v sodobnem socializmu. Dolžni smo natančneje povedati, v čem so in kakšne so sodobne možnosti takega razvoja socializma.

Zlasti po drugi svetovni vojni je socializem — izrazit del teh procesov je tudi jugoslovanska in slovenska družba — v številnih deželah že prešel fazo osvajanja oblasti, najtežje začetne akumulacije in industrializacije ter »obkoljenosti« v mejah ene same države — ZSSR. Zato je stalinistični birokratski sistem postajal tako na internacionalni kot na nacionalni ravni vse večja ovira rasti socializma, saj so se pokazale mnoge nove potrebe in realne možnosti kot: da se več družbenih sil in sredstev posveti tistemu, kar je poglavitno — razvoju samega človeka; ožjim gospodarskim enotam je mogel ostati znaten del presežne vrednosti in življenjska raven je mogla zrasti; bistveno se more in mora povečati pobuda samih delovnih ljudi v oblikovanju socialističnih odnosov (vse večje število ljudi se vključuje iz primitivne, izolirane v moderno, širše integrirano proizvodnjo, izobrazbo in družbo); nujno je, da socializem naprej razvija posebne pozitivne vsebine, ki so jih posamezni narodi oblikovali v svoji zgodovini in ki jih morejo oblikovati v svojih posebnih razmerah.

Ker je birokratizem preprečeval taka pozitivna prizadevanja, je sedanja višja raven socializma vse bolj razgaljevala take temeljne in trajne moralno-politične probleme, kot so odnosi posameznik — družba, širše — ožje družbene skupnosti, »nacionalni« — »mednarodni« socializem, osebna moralna odgovornost — družbena disciplina, politika — morala, država — morala, tržišče — morala, moralne tradicije — nova morala, ekonomsko materialne — druge vrednote. Zaradi teoretičnega zaostajanja v admini-

strativnih in birokratskih sistemih je socialistična teorija nemočno stala pred vso to kopico vprašanj, ki so hkrati moralna in politična.

V sodobnem socializmu niso nastale samo nove mednarodne, ekonomske in socialne možnosti, protislovja in potrebe, ki zahtevajo višjo raven politike in morale in njuno tesnejše integriranje. V sodobnem socializmu in naprednih gibanjih je neredko že dosti moralno-političnih elementov in sil, ki dajejo neposredne možnosti za nadaljnje poglobljanje moralnosti in njeno tesnejše spajanje s politiko. Prav kot zavestni, družbeno organizirani odpor žive ljudske zavesti in žive ljudske sile vsem monopolom so delavska in napredna gibanja sodobnega sveta že doslej najvišje uresničila praktično moralnost in jo najintenzivneje spojila s politiko. Ta izrazita moralno-politična vsebina doseganje delavske, sindikalne in partijsko-politične borbe, stotilijonskih osvobodilnih gibanj in stavkovnih akcij je tako očitna, da jo ni treba obširneje dokazovati in opisovati. Ta moralno-politična vsebina ni bila nikoli povsem »čista«; pojavi birokratizma, nacionalizma, atomizacije v komunističnih, socialno demokratskih in osvobodilnih gibanjih so jo večkrat zelo omejili ali prerasli. Toda v mnogih deželah in gibanjih so ti moralno-politični elementi in sile še dosti močni, sveži, ali vsaj niso povsem uničeni; so torej že obstoječa večja ali manjša možnost prihodnjega razvoja morale in politike. Visoko stopnjo uresničevanja morale v politiki je doseglo osvobodilno gibanje v Sloveniji in Jugoslaviji, saj je bilo zavestno, dejavno in široko sodelovanje ljudstva pri izvrševanju najtežjih zgodovinskih nalog.

Povsem bi bil neutemeljen sklep, da je sodobni socializem in naš z njim — dokončno prišel na najvišjo mogočo moralno politično raven in da so sedaj mogoči samo obrobni moralni ekscesi. V nekaterih socialističnih deželah in gibanjih je več, v drugih manj elementov moralno-humanistične politike: s pojavi svetlih uresničitvev moralnosti se prepletajo pojavi skrajnega moralnega siromaštva in degeneracije. Vse kaže, da je v sodobnem svetu, tudi v socialističnem, redek trajnejši, sistematičen boj za prevladovanje humanistične moralnosti¹ kot osnovne politične vsebine in oblike. Tudi pri nas je v zadnjih letih socialistična moralnost prej v zastoju ali nazadovanju kot v rasti. Znak moči socialistične revolucije v Sloveniji in Jugoslaviji ter njen pomemben prispevek v zgodovini pa je resnica, da se je z osnovnimi moralno-političnimi problemi socializma in človeka odprto soočila, da je odločneje stopila na to osrednje bojišče humanosti.

Moralno-politični sestav naše sodobne družbe je zelo raznovrsten in gibljiv; ni več sistematično izdelane birokratične moralno-politične fasade in mitov, ostali pa so še sorazmerno močni in živi njihovi elementi; po demontaži administrativnega vodenja so se pokazale prvine nove, višje

¹ Čeprav bi bili mi in ostali socialistični svet mogli na moralno-humanističnem področju doslej narediti dosti več, čeprav je z drugačnim odnosom do morale mogoče takoj doseči bistveni napredek, je vendar gotovo, da navedenih temeljnih moralno-političnih problemov človeka in družbe ne bomo mogli nikoli »dokončno« rešiti, popolnoma obvladati in shraniti za vedno v »shrambo preteklosti. To bodo »večni« problemi človeka, zato bo potrebna tudi »večna« moralna dejavnost za njihovo obvladovanje v vsaki etapi.

socialistične morale, posebno v samoupravljanju, obenem pa so zopet oživele tudi prvine stare partikularistično-egoistične in tradicionalistične morale.

Iz tega mozaika bomo izločili samo nekaj aktualnih negativnih stališč glede odnosa med moralo in politiko:

— politika naj bi bila vedno, tudi v naši družbi moč, ki je edina zmožna reševati družbene probleme in v katere naravi je, da ukrepa povsem subjektivistično in imoralno; morala naj bi bila predvsem politična nemoč, ki more samo služiti politiki kot njena korekcija in propaganda;

— politika naj bi bila sistem pravnih aktov in gospodarskih instrumentov, ob katerem naj bi imela morala omenjeno drugotno vlogo (propaganda in korekcija);

— politika naj bi bila samo subjektivistična »spretnost« in kot taka bistveno imoralna;

— politični sistem, politična organiziranost in institucije naj bi samo dušile živo moralnost; moralno življenje družbe naj bi bilo mogoče samo, če zginejo politične ustanove.

Vse te predstave otežujejo pojmovno in praktično povezavo politike in morale v naših razmerah, otežujejo tako uveljavljanje moralnosti, ki bi politiki dalo demokratsko širši, humanistično polnejši in strokovno plodnejši razmah, ki bi, skupaj s samoupravljanjem, politiki vdihnili višjo kvaliteto.

Reduciranje politike na moč ozke grupacije, ki sama, z državno silo in aparatom, odloča o celem življenju naroda, je tipična birokratska zamisel. Privrženci te zamisli imajo teoretično zelo siromašno predstavo, da je vsa »moč« družbe in politike v tem, da ozka vodeča skupina z odločno roko »preseka« vsak družbeni problem. Medtem pa naj bi bila naloga ideološko-moralne dejavnosti v tem, da stalno hodi »za« politiko in da, kot njena spremljevalka in popravljalka, pridigarsko opravičuje ali blaži njene odločitve ali »graja« one, ki se jim ne pokoravajo. Samo »realna« politika naj bi bila zmožna spoprijeti se z družbenimi problemi, samo ona se upa in sme delati, »kadar je potrebno« tudi protimoralne in nemoralne ukrepe.

Tisti, ki žive v teh zastarelih, vulgarnoempiričnih političnih predstavah, ne vidijo, da je tudi v pretekli fazi naše družbe vladal drugačen odnos med politično močjo na eni in moralo na drugi strani in da se ta zakoniti odnos ni nič spremenil, samo da je postal mnogo bolj zapleten v bogatejših oblikah družbe.

Politična moč slovenskega naroda v času 1941—1945 ni bila v tem, da bi bila samo ozka manjšina odločala o vsem, temveč v tem, da je večina našega naroda zavestno sprejela in izvajala zgodovinsko odločitev. Ker pa je zavestno soodločanje tistih, ki jih odločitev angažira in prizadene, že »po definiciji« tipična moralna odločitev, je že v 1941—1945 prišlo intenzivno prežemanje morale in politike, ki je bilo pogoj za našo takratno izredno politično moč.

Tudi v sedanjem razdobju velja prav isti zakoniti odnos med moralo in politiko, ki je tako očiten, da je skoraj tautološki: socialistična politika

je toliko močnejša, kolikor je večje število ljudi, ki dejavno sodelujejo pri njenih bistvenih odločitvah, je torej toliko močnejša, kolikor so njene odločitve moralnejše. Koncentracija odločanja v ozkem krogu praviloma² ni samo »moralno grda«, temveč bo tudi pomenila manjšo politično moč. Odločitev, ki je politično »najmočnejša«, je zlasti v naših razmerah — vseeno ali je ekonomska ali prosvetna, lokalna ali zvezna — izrazita samoupravno-moralna odločitev.

Večkrat tudi pravijo, da je naš politični sistem nemočen, okoren, neučinkovit, češ da zajema tako veliko število ljudi in družbenih skupin, da ga je težko koordinirati in da se v množici delnih odločitev zgubi družbena celota. V tem je lahko delec resnice. Ta teza pa je tudi popolna neresnica, če okornost, zmešnjave, neorganiziranost tolmačijo kot neogibne lastnosti moralnosti, samoupravljanja. Že zdavnaj smo v toliko stabilnih okoliščinah razvoja (stabilnost politične strukture, določena stopnja gospodarskega razvoja), da so ozka odločanja in improvizacije vse bolj nepotrebne in škodljive; imamo objektivno dovolj časa za pripravlanje velike večine bistvenih nacionalnih, federativnih, komunalnih in drugih odločitev (če vestno in odgovorno odkrivamo probleme takoj, ko nastanejo).

Globlji, bolj vsestranski razvoj samoupravnosti-moralnosti bi imel praviloma prav nasproten političen učinek, kot mislijo oni, ki so navajeni na stare predstave. Razvita samoupravnost-moralnost bi močno omejila improvizacije in nered. Velik del improvizacij in kopičenje takih nepremišljenih odločitev, ki se med seboj pobijajo in ustvarjajo zmešnjavo, nastaja, ker večkrat odločajo v ozkih krogih. Samoupravljanje še ni moglo prisiliti dela ožjih družbenih organov, da bi takoj reagirali na nove probleme, da bi jih čim intenzivneje iskali, da bi jih čim bolj vsestransko obravnavali, da bi razne obče pomembne predloge (ukrepe, zakone, politične smernice itd.) pravočasno dali v občeljudsko razpravo. Prav zato, ker smo nekje sredi med uresničitvijo samoupravljanja in zaprtim odločanjem, se večkrat dogaja, da improvizirane, ozke in enostranske odločitve post festum dožive kritiko nekega »nevprašanega« delu naše skupnosti oziroma »nevprašanega« področja prakse. Zato jih moramo pozneje popravljati, dopolnjevati, vse to pa ustvarja občutek, da se neekonomično ponavljajo razprave o istih vprašanih — brez zadostnega napredka. Občutki negotovosti in politične nemoči večinoma ne nastajajo zaradi razvite samoupravne moralnosti, temveč zato, ker je ne izvajamo dovolj energično, ker nihamo med njo in postopki »zaprtih vrat«, ob katerih se kopiči še preveč odločanja, pa zato ne more biti dovolj kvalitetno in učinkovito, tudi kadar je dobronamerno.

Tisti, ki mislijo, da je najučinkovitejša oblika naše družbe imoraliistični sistem pravnih aktov in občih ekonomskih instrumentov, ne vidijo, da je raznovrstnost in gibljivost ter stvarni manevrski prostor vsakega

² Realne, toda vse bolj izjemne so v naši družbi tudi možnosti, da so potrebne pomembne politične odločitve v najožjem krogu, ki so ključ temu povsem moralne (npr. odločitve glede oborožene obrambe ob napadu, odločitve v izrednih političnih, naravnih okoliščinah, nesrečah ipd.).

družbenega subjekta, zlasti v samoupravnem sistemu, tak, da je stopnja uresničitve pozitivnih sistemskih odločitev in oblik odvisna predvsem od stopnje moralnosti, ne pa narobe.

Še tako izdelan in našim sedanjim razmeram še tako prilagojen občji sistem samoupravnih institucij (npr. občji zakoni o delavskem samoupravljanju) in še tako izdelan in samoupravljanju ustrezen mehanizem davkov, kreditov in ekonomskih rezerv ne more že sam po sebi, čeprav je zelo pomemben, spodbuditi in določiti najoptimalnejše ravni samoupravnega odločanja. Ker so družbena struktura, gospodarska raven in razmere, sestava delovne sile in kadrov v vsaki naši družbeno-politični in delovni skupnosti tudi dosti različni, ne morejo občji predpisi in ukrepi nikoli že sami zagotoviti svoje popolne uresničitve v posebnih razmerah vsake posamezne skupnosti ali organizaciji. Praviloma pomenijo največjo aktivizacijo vsake ožje skupnosti pri uresničevanju občedružbenih teženj in najpopolnejše prilagajanje teh odločitev posebnim razmeram prav tiste odločitve ožjih skupnosti, ki so tipično moralno-samoupravne. To so pa predvsem taki medsebojni dogovori in obveze, v katerih oblikovanju je dejavno, enakovredno in zavedajoč se svojih potreb in možnosti ter občedružbenih teženj, sodeloval širok krog tistih ljudi, ki se jih ti dogovori neposredno tičejo.

Naša praksa vse bolj kaže, da je na primer trajnejša uspešna politika delovnih organizacij nemogoča, če ne sodelujejo pri ustvarjanju bistvene politike in s tem moralnosti prav »do vrha«, saj so od občje zakonodaje, kadrovske politike, planiranja, bančnega sistema, občeekonomskih instrumentov odvisni tudi stabilni pogoji za uspešno delo vsake delovne organizacije. To širše sodelovanje v ustvarjanju med seboj vse bolj identične občje politike in občje moralnosti ni samo formalnost in ni pomembno samo, ker omogoča »široko zbiranje izkušenj«. Ono ustvarja tako ravnotežje vseh moralno-političnih sil, ki omogoča, da so splošne družbene odločitve najpravičnejše, da se ne izvajajo v hujšo škodo nekaterih skupnosti, nekaterih gospodarskih panog ali nekaterih področij družbenega življenja. Že daljša izkušnja kaže, da so bile doslej v naši družbi posamezne skupnosti, delovne organizacije, posamezne gospodarske panoge ali področja (na primer kultura in prosveta, neke bazične gospodarske panoge) v toliko manj pravičnem položaju, kolikor je bil manjši njihov delež pri družbenem odločanju, kolikor bolj so bile administrativno vodene. Zato je dejavno samoupravno moralo nemogoče zožiti samo v podjetniške in komunalne okvire, njena bistvena komponenta je tudi stalno oblikovanje občje politike in občje morale.

Oblikovanje skupnih moralno-političnih obvez mora postati stalen in zavesten proces, ker je potreba tako stalno integriranje različnega v naši družbi (osnovnih delovnih organizacij med seboj; osnovnih organizacij in centra; raznih področij družbe, prosvete z gospodarstvom itd.), ki ga ne more zagotoviti noben vnaprejšnji sistem. Tudi naš nazvoj kaže, da ni nikjer mogoče tako popolno integriranje, ki bi odpravilo notranjo različnost in dinamiko. V vsakem, tudi v našem razvoju se stalno kažejo neravnotežja, dezintegracije, razpoke, nevsklajenosti, nasprotja, ki niso

nikakršen tipičen nesocialističen pojav, temveč nujna sestavina vsakega družbenega napredka. Vsaka nova tehnična iznajdba, pocenitev ali podražitev surovin, prihod ali odhod boljših strokovnjakov ali organizatorjev proizvodnje, vsako izboljšanje v organizaciji dela bo povzročilo objektivno »neravnotežje« že znotraj posamezne tovarne ali druge delovne organizacije. Vsaka taka sprememba bo zmanjšala ali povečala realni — absolutni ali relativni — prispevek manjše delovne enote v delovni organizaciji, bo zato utemeljeno spremenila njene zahteve do deleža pri skupnem dohodku in v organizaciji proizvodnje, vsaka taka sprememba bo zahtevala razširitev ali zožitev ene enote ali uvedbo druge itd.

Taka nujna razvojna neravnotežja in nasprotja se kažejo v vseh družbenih skupnostih naše in svetovne socialistične družbe. Prav zavest, da so nujna, vodi do sklepa, da je stalna, čim širša in čim globlja moralna dejavnost članov družbe, najpomembnejša oblika čimbolj racionalnega obvladovanja in preraščanja takih stalno nastajajočih razvojnih nasprotij, neravnotežij in dezintegracij.

Čim širša in čim globlja je demokratičnost (= moralnost) socialistične družbe, čim manj je omejena samo na dejavnost znotraj lokalnih skupnosti in znotraj osnovnih delovnih organizacij — tem bolj je cela taka družba občutljiva za nova razvojna nasprotja in neravnotežja, tem bolj je mobilna in mobilizirana za njihovo obvladovanje; tem manj je nujno, da se ta neravnotežja, nesorazmerja poglobijo in utrdijo ter razrešujejo teže, kot je objektivno potrebno. Ta zakonitost je vse izrazitejša tudi v našem razvoju, saj se večkrat čutijo posledice tega, da je bila moralno politična dejavnost preveč omejena samo na nižje družbene enote in gospodarstvo, manj pa je dosegala višje ravni in druga družbena področja.

Razvoja socialističnega samoupravljanja—moralnosti tudi ne bi zagotovila »antiinstitucionalna«, liberalistično-avtomatistična teza, da naj »pustimo stvari, da gredo svojo pot«, češ da bo šele tak »popolnoma svobodен« razvoj mogel pokazati, kaj »ljudje želijo« in kaj naj v skladu s temi spontanimi, vrednostno nediferenciranimi željami politika izrazi. V zadnjih petnajstih letih so se v zelo kompleksnih strujah naše družbe in politike okrepile tudi te anarho-liberalistične težnje, ki so se skušale poistiti s samoupravljanjem. Tudi pojavi tako napačno pojmovanega »samoupravljanja«, ki pa je popolnoma nekaj drugega kot obča ljudska moralnost, so vnesli pojave nestabilnosti in politične nemoči v našo skupnost.

Poglabljanje samoupravnosti-moralnosti, ki je v veliki meri identična z večjo politično koherentnostjo in učinkovitnostjo naše družbe, je posebno na sedanji stopnji razvoja nemožeče brez bistveno večje organiziranosti, brez bolj intenzivnega in usmerjenega delovanja tistih, ki so moralno najzavečnejši in najodločnejši element naše družbe.

Posamezni ožji organi v naši strukturi zavirajo včasih razmah samoupravne moralnosti, ker se ji zavestno upirajo zaradi ozkih interesov, včasih pa ker niso organizacijsko tako postavljeni in kadrovsko tako sestavljeni, kot zahteva samoupravni proces; toda tudi te organizacijsko-kadrovske slabosti niso »tehnične« narave, temveč ostanki starih, administrativnih, izvenmoralnih struktur.

V osvobodilnem boju je bila učinkovita in napredna moralnost slovenskega naroda skovana tudi zaradi take ustrezne organiziranosti, ki je bila v skladu z kompleksnostjo političnih bojov v moderni družbi. Toda takrat so bili problemi organiziranja še dosti enostavnejši, saj so bila družbena nasprotja zelo ostro očrtana, smer boja pa enostavno jasna: podiranje stare družbe, potem lomljenje njene državno-politične hrbtenice. Danes pa ustvarjamo družbo, ki je, zaradi hitrega razvoja nekaterih področjih in slojev (razvoj gospodarstva, gospodarsko-tehničnih slojev) in zaradi temeljitega preoblikovanja drugih struktur (npr. podeželja, vasi), že dosti kompleksnejša kot predvojna slovenska in jugoslovanska družba in ki razvija take nove oblike, kakršnih v svetu ni, pa zato ne moremo vpeljati od tam nobenih organizacijskih shem. V takih razmerah je pomembno tudi vprašanje, kako organizirati oblikovanje političnih odločitev, da bi poglobljanje samoupravljanja-moralnosti spojili z večjo družbenopolitično učinkovitostjo — to je povsem mogoče.

Temeljito pripravljane javnih predlogov in informacij v zvezi z njimi, jasno prezentiranje različnih dilem, alternativnih rešitev in njihovih različnih posledic pri izvršnih, upravnih in političnih organih; zadosten čas in organizacijske možnosti za diskusijo na vseh področjih, ki so prizadeta; občutljivost in odprtost vseh institucionalnih kanalov predvsem za kritiko in predloge od spodaj; pravočasna in sistematično organizirana, široka kontrola delovnih in osnovnih organizacij glede izvrševanja sklepov; prilagajanje organizirane široke diskusije in kontrole posebnim razmeram posameznih področij — šele tako odgovorno in strokovno organizirano oblikovanje odločitev more zagotoviti, da politika postane last vse širšega kroga ljudi, da se bo politično odločanje vse bolj identificiralo z oblikovanjem občeljske moralnosti.

Osrednji, izvršni, upravni, strokovni organi so torej v takem obče ljudskem, moralno-demokracičnem sistemu nujni, toda samo če so organizatorji široke in kvalitetne ljudske demokracije-moralnosti.

Pojmovanje, da je »realna« politika v bistvu samo svojevoljna subjektivistična imoralna spretnost, da je samo nekakšna »zvitost duha«, je teoretično zgrešeno, je pa vse bolj često in škodljivo v naših sodobnih razmerah. Politika je imela res večkrat v zgodovini — vse do danes — obliko goljufivega mešetarstva, predvsem v negotovih, prehodnih, nezoblikovanih situacijah, ki so omogočale ribariti v kalnem.³

V taki družbi je bilo večkrat nastalo začasno »ravnotežje« sil, v katerem si egocentrične skupine in posamezniki niso mogli prisvajati dobrin samo z grobo »politiko sile«. Prisvajali in monopolizirali so jih predvsem s svojo »lisičjo iznajdljivostjo« v nekakšnih nestalnih »tržnih« razmerah,

³ Povsem zgrešeno je trditi, da imajo neki narodi Srednjega in Bližnjega vzhoda že od nekdaj prirojeno trgovsko zvitost. Taki »trgovski« elementi so zakonito nastopali v praznih prostorih med sorazmerno razvitimi civilizacijami, ki so že imele ekonomske presežke, niso pa mogle še postaviti trajnih proizvodnih odnosov, trajne delitve dela. Isti etnični elementi so postali bolj ali manj »zviti« glede na obstoj takih razmer (Odisej in Ahil, antična grška trgovska mesta in Spartanci itd.).

ki so vključevale takó anarhično, nestabilno ekonomsko strukturo in tržišče kot tudi neodgovorno politično-ideološko tržišče, politični boj antične ali meščanske demokracije.

Tudi pri nas je v zadnjih petnajstih letih nastalo več možnosti za tako politikantstvo zaradi pojavov družbene dezintegracije in atomizacije in zato, ker subjektivne sile niso znale uresničiti kvalitete družbenega vodenja in usmerjenja. Nastopili so posamezniki ali skupine, ki so skušali vskočiti v družbene razpoke in jih porabiti za ožje namene (v nestabilne tržišče in nestabilni gospodarski sistem; v določena nacionalna nasprotja; v nasprotja med lokalnimi in centralnimi skupnostmi; v nasprotja med socialistično demokracijo in birokracijo; v nasprotja med posameznimi sloji, med ožjimi interesnimi in političnimi grupacijami; med velikimi bloki v svetu).

Taki politični pojavi niso negativni samo zato, ker jih nujno spremljajo laži, intrige, neznačajnost, dvoličnost — vse, ker je v vsakdanjem pojmovanju nezdružljivo z moralnostjo. Sveže in dosti boleče izkušnje zadnjega desetletja in pol so pokazale, da je plodna samo taka nepolitikanska politika, ki se vse bolj izenačuje z progresivno moralnostjo in da je subjektivistično-politikanska »spretnost« škodljiva, posebno na stopnji, na kateri smo danes. Ne prinaša ničesar človeško novega, plodnega, temveč je samó táko premeščanje dobrin iz enih rok v druge, ki v končnem nasledku škoduje nam vsem, tudi trenutnim dobitnikom.

Očitno je, da tisti, ki so si v zadnjih letih tako »iznajdljivo« skušali prisvojiti čim več na račun drugih ljudi, delovnih organizacij in družbenopolitičnih skupnosti, niso s tem ustvarjali nikakršnih novih gospodarskih, duhovnih in političnih vrednot. Prav nasprotno, stalno so vnašali elemente razkroja v proizvodnjo dobrin. Zaradi njihove »spretnosti« ni bilo v naši družbi nič več dobrin, v celoti jih je bilo celo manj, saj so prevarani čisto reagirali z proizvodno pasivizacijo — kot vedno v zgodovini. (»Če drugi uspevajo brez dela, bomo tudi mi.«)

Kot družbeno nekoristne je naša izkušnja pokazala tudi subjektivistično-relativistične prijeme tistih, ki so mislili, da je mogoče »prevarati« družbene zakonitosti, da jih je mogoče ustvarjati, kot se komu zljubi. Tudi tisti, ki so iskreno upali (ker niso tako ravnali samo v svojo ožjo korist), da je socializem mogoče razvijati tako, da nekim posameznikom ali skupinam damo prednosti in da jih tako »pridobimo« za socializem, so se temeljito zmotili. Če je kaka ločena skupnost oblikovana na temelju neupravičenih privilegijev (kakršnih koli: ekonomskih, političnih, prestižnih, idejnih), nujno v družbi vse bolj deluje kot nesocialistična sila — saj jo njeni privilegij bistveno določajo kot nesocialistično, ne pa kot »oporo« socializma. Tako oblikovan »dejavnik« socializma odpove prav takrat, ko bi ga socializem (in težave v njegovem razvoju) najbolj potreboval. »Cena«, ki jo mora socializem plačati za take imoralne ali amoralne »privržence«, je torej nesorazmerno velika, je čista zguba. Najracionalnejše, »najcenejš« so bile za socializem tiste sile, ki so predvsem moralno oblikovane, one, ki svoje lastne interese in odnose z drugimi oblikujejo zavestno po socialističnih načelih in na podlagi možnosti za njihovo realizacijo. To bi

sicer moglo biti očitno, saj je jasno brez večje modrosti, da je socialist socialist, nesocialist pa nesocialist in da si bo za socializem bolj prizadeval tisti, ki je intimno zanj, kot pa tisti, ki ni. Toda onim, ki absolutno ločijo socialistično politiko od socialistične morale, to še vedno ni jasno.

Ena od variant take politike, nezadostno povezane z moralo, je mislila, da moremo poljubno, v vsej širini združevati, zadovoljevati in pomiljevati vse nasprotno želje in teze, da na primer lahko istočasno poljubno širimo osebno porabo in investicije. To stališče ni uvidelo, da je najracionalnejša, najrealnejša in najbolj dinamična tista socialistična politika, ki zna najti kompleksno zgodovinsko mero ter sintezo med takimi nasprotnimi težnjami. Taka moralna socialistična politika oblikuje nasprotno težnje v progresivne družbene sinteze s čim širšim in čim dejavnejšim sodelovanjem prizadatih.

Tako so tudi naše najnovejše izkušnje pokazale, da je moralna politika najkoristnejša in da zahteva mnogo več in drugačne »iznajdljivosti« kot imoralno politikanstvo. Moralna politika ne pomeni, da se posameznik ali ožja skupnost mora odreči naprednih, na primer na delu zasnovanih lastnih interesov. Ona nujno vključuje tudi obrambo takih lastnih interesov ter kritiko in odpor drugim, ki jih ne upoštevajo. Njena posebnost pa je v tem, da demokratično in organizirano išče take družbene rešitve, ki preraščajo ozke egocentrične koristi in ki omogočajo najbolj trajno in polno ustvarjanje ter vsestranski razvoj vseh ljudi in grupacij, združenih v medsebojnem sodelovanju. Taka moralna politika zahteva najvišjo sposobnost in »spretnost«, saj mora, v skladu z danimi družbenimi silami in potrebami, povezovati v produktivno enotnost različne in večkrat humanistično utemeljene nasprotno interese delovnih organizacij in družbeno-političnih skupnosti. Je posebno zahtevna politična »modrost« in »spretnost«, saj mora neprenehno v ustvarjalne celote združevati kratkoročne in dolgoročne, širše in ožje interese; proizvodnjo in porabo; gospodarstvo, prosveto, znanost, umetnost in dejavnost družbeno-političnih organizacij; republiško-nacionalne in obče jugoslovanske interese; interese Jugoslavije in interese vseh drugih naprednih sil sveta.

III.

Posebno mesto v oblikovanju socialistične morale — politike, bi morala imeti Socialistična zveza, pomembno ožje vprašanje takega razvoja pa je kadrovska politika.

Socialistična moralnost more prevladovati v neki skupnosti samo, če postane čimbolj obči, čimbolj enoten, totalen odnos.

Izkušnje slovenske in jugoslovanske revolucije so pokazale, da se z intenzivnejšim nastajanjem take obče moralnosti razvija njeno stalno in zato organizirano oblikovanje. Neke institucije lahko torej učvrstijo občo moralnost, prav tako pa je mogoče, da iz njih bolj ali manj izginja moralna vsebina in da postajajo samo prazen moralni videz.

Osvobodilna fronta in Ljudska fronta Slovenije sta bili med doslej najbolj izrazitimi, najbolj oblikovanimi institucijami obče ljudske moralnosti v zgodovini. Bili sta široko oblikovan, vseljudski, zaveden, napreden in socialističen odnos.

Sedanje družbeno-politično stanje vsiljuje vprašanje, ali je v novih razmerah Socialistična zveza še potrebna kot občepolitična in občemoralna institucija.

Res so se razmere v mnogočem spremenile,⁴ toda tako, da zahtevajo drugačno in kvalitetnejše delo Socialistične zveze, odstranitev njenih pomembnih slabosti, ne pa njeno odpravo.

Osnovni »subjektivni« vzrok, da se je delež Socialistične zveze v oblikovanju naše družbe in našega človeka zmanjšal, je v tem, da se neustrezno zmanjšuje njen delež v oblikovanju političnih odločitev. Večkrat se dogaja, da je Socialistična zveza samo propagatorica, transmisija ali stranski tir za prenašanje »navzdol«, »v mase«, tistih odločitev, ki so v glavnih potezah že dokončno izoblikovane v državnem aparatu, predstavniških organih ali pa v organih Zveze komunistov.

S tem smo zadeli ob eno pomembnih moralno-političnih protislovnosti, ki nam otežujejo napredek. Elementi transmissijskega položaja Socialistične zveze niso nič drugega kot pojavi stare, zaprte, administrativne politike neposredno in nezdružljivo nasprotni vseljudski samoupravnosti, ki jo more v veliki meri zagotoviti prav kvalitetnejša dejavnost Socialistične zveze. Izhod iz tega protislovja je temeljitejša sprememba položaja Socialistične zveze v sistemu političnega odločanja.

Problem mesta in funkcije Socialistične zveze v našem političnem sistemu obstoji tako v teoriji kot v praksi. Osvobodilna fronta je kot kompakten blok nacionalno-socialnega odpora proti zunanji sili združevala v sebi tako zarodke občeljudske družbeno politične organizacije kot tudi elemente samoupravljanja in državnosti. Ko pa smo po zrušenju starega državnega nasilja morali prevzeti odgovornost za celotno in kompleksno nacionalno živlejnje, so nujno postale kompleksnejše tudi oblike javnega upravljanja. Mnoge od njih so se upravičeno izločile iz neposrednih organizacijskih kompetenc nekdanje vseljudske organizacije, pa je tako nastalo vprašanje: kaj je še preostalo Socialistični zvezi?

⁴ Vprašanje o upravičenosti obstoja Socialistične zveze zastavljajo večkrat tudi ljudje, ki niso nazadnjaki. Pri tem izhajajo iz nekaterih izkustvenih dejstev, ki kažejo, da Socialistična zveza danes večkrat pomeni politično manj kot Osvobodilna fronta oziroma Ljudska fronta v letih po osvoboditvi. Vzroki za te pojave naj bi bili v »preutrujenosti« ljudi od političnega dela, v »normalizaciji življenja«, v prenehanju take neposredne »fizične« nevarnosti za obstoj slovenskega naroda kot v letih 1941—1945 ali pa v 1948. letu. Menijo tudi, da so institucije samoupravljanja in druge politične oblike (sindikati, zadružno gibanje itd.) že tako razvite, da za Socialistično zvezo ni nobenega prostora v našem političnem sistemu.

V vseh teh ugotovitvah je nekakšna polovična resnica. Toda analiza Socialistične zveze in našega političnega sistema, ki jo skušamo dati kasneje, kaže, da je res v mnogočem treba spremeniti oblike in poboljšati raven Socialistične zveze, ne pa jo odpraviti.

Ni bilo namreč redko, da se v samoupravnih organih, v predstavniških organih, v sindikatih in v organizacijah Socialistične zveze ponavljajo ista gesla, da so jih ljudje sili in da jim to ustvarja vtis o nepotrebnosti katere od teh form. Stvar ni samo v tem, da vse manj moremo od ljudi zahtevati, da neracionalno tratijo svoj čas, tudi ne samo v tem, da bi z boljšo tehnično organizacijo večkrat mogli izločiti ponavljanja istih gesel. Vsi ti pojavi imajo često še dosti globlje, resnejše vzroke. Številne samoupravne oblike — pa tudi Socialistična zveza — v mnogih primerih še niso oblike nove moralnosti, še niso pravo odločanje širokih slojev, ampak so samo oblika novega moraliziranja, praznega pridiganja gesel o moralnosti, ki prikriva odsotnost moralno-političnega odločanja (in je zato seveda moralno negativno).

Kje bi bilo mesto Socialistične zveze, če še naprej ostanemo pri edini mogoči perspektivi socializma, zlasti našega — da naj bo vse bolj interes in delo vse širšega kroga ljudi?

Zdi se, da bomo moralno-politično mesto Socialistične zveze laže določili, če najprej ugotovimo, da ima vsako politično odločanje, zlasti v demokratični družbi, tele tri najosnovnejše baze:

1. Spodbude, predlogi in razprave o predlogih;
2. Neposredno odločanje samo;
3. Izvajanje in kontrola odločitve.

Neposredno oblikovanje javnih odločitev ne more biti osrednje področje Socialistične zveze, saj te odločitve pripadajo na vseh ravneh predstavniškimi in samoupravnimi organizacijam in organom. Toda vse, kar je *pred* neposrednim odločanjem in *po* njem — pripada predvsem Socialistični zvezi in z njo povezanim družbeno-političnim in družbenim organizacijami. Samo če se bodo v tem smislu temeljiteje spremenile kompetence Socialistične zveze, bodo naše osnovne politične odločitve postajale vse bolj ljudske in s tem dobile bolj čvrsto, moralno obliko kot marsikdaj doslej (v preteklosti so bili v tej smeri narejeni posamezni pozitivni koraki, na primer diskusija v zvezi z Ustavo).

Socialistični zvezi in njenim pridruženim organizacijam pripada glede na njihovo mesto v političnem sistemu naloga, da v prvi in tretji fazi odločanja prevzamejo predvsem sledeče: da pravočasno pobudijo razpravo o neki prihodnji odločitvi, da zanjo pripravijo toliko in takega materiala (informacij, predlogov, dilem), da se more razprave na čimbolj racionalen in ustvarjalen način udeležiti čimveč državljanov; da skrbijo, da predstavniški organi izražajo in oblikujejo stvarne občne potrebe in zahteve; da kontrolira, kako predstavniški in izvršni aparati izvajajo sprejete odločitve.

Res je, da je SZDL (oz. da bi bila) s tako funkcijo eden od »komplementarnih členov celotnega samoupravnega procesa, da je del celovitega samoupravnega sistema. Socialistična zveza vsekakor ne more biti izolirana in kompetitivna politična stranka, ob drugih ali proti drugim političnim strankam, ki vodijo »vojno vseh proti vsem« za svoj strankarsko-politični monocpol ali pa izhajajo iz diametralno nasprotnih osnovnih koncepcij.

Toda mesto SZDL povsem napačno in nerealno abstrakcionistično definirajo tisti, ki njen položaj in komplementarnost v enotnem sistemu samoupravljanja določajo samo kot idealno skladnost, kot njeno idealno — harmonično dopolnjevanje z drugimi institucijami sistema. Prej bi morali trditi, da je bilo pri SZDL doslej često vsklajenosti »preveč«, namreč take vključenosti v dano stanje, ki je SZDL spreminjala v transmisijo ali v sopotnico.

Ne gre za to, da bi morala biti SZDL nekakšna »opozicija zaradi opozicije« samo zato, da bi bilo naše politično življenje bolj slikovito, bolj zanimivo za tiste, ki jim je dolgčas ali ki menijo, da bi imeli od tega kako posebno korist. Vprašanje položaja in nezadostnosti SZDL je bolj izrazito v drugi smeri. Zaradi znatnih faktičnih pooblastil drugih institucij našega sistema, ki imajo najbolj neposredno vlogo v političnem odločanju in v izvajanju odločitev, se često dogaja, da vsi ti člani sami širijo svoja pooblastila in tako neposredno zožujejo ljudsko, samoupravno-moralno udeležbo. Moralo bi biti povsem naravno, da se prav SZDL najodločnejše in najbolj organizirano upre takim prizadevanjem, da se upre sprejemanju uredb, odlokov in zakonov, pri katerih niso vprašani čim širši krogi najbolj prizadetih, pa tudi najstrokovnejši deli prebivalstva. Prav tako bi SZDL morala aktivneje kontrolirati, kako izvršni organi in aparat izvajajo demokratično sprejete odločitve, in nastopiti proti poskusom, da jih izkrivijo, razvedenijo ali zavlečejo. Moralo bi postati povsem naravno, da npr., SZDL proti takim prizadevanjem usmeri poslance v disciplinirano akcijo, da javno take težnje kritizira in po potrebi tudi organizira nastop proti tistim, ki se upirajo demokratičnim odločitvam in njihovemu izvajanju.

Kot vseljdska oblikovalka moralne, tj. demokratične politike SZDL ne more te svoje funkcije opravljati ne v obliki apriorne »opozicije«, ne v obliki apriorne »skladnosti« z drugimi institucijami. Če drugi člani v procesu odločanja resnično izvajajo napredno politiko potem samoupravno-demokratičnih »pravil igre«, tedaj je povsem normalna funkcionalna skladnost SZDL z njimi. Če pa drugi člani sistema silijo v avtokratizem, je mnogo bolj kot doslej nujna »neskladnost«, ad hoc opozicija SZDL. Taka nasprotovanja SZDL negativnim pojavom v drugih institucijah sistema ne bi ustvarjala »zmede«, temveč večje ravnotežje na višji samoupravno-demokratično-občemeralni ravni, spodnašala bi pa seveda pojave administrativno-transmisijskega in zato nestabilnega »ravnotežja«.

Druga, doslej večkrat nezadostno izpolnjevana demokratično-obče moralna funkcija SZDL in drugih družbeno-političnih organizacij je kultiviranje političnega odločanja in kritike v smeri »od spodaj navzgor«, od osnovnih celic samoupravne družbe do njenega centra. Samoupravno odločanje je bilo doslej bolj živo, čeprav še nezadostno, znotraj osnovnih delovnih organizacij in lokalnih skupnosti. Toda šele ko bo SZDL vključila tudi v tisto odločanje, ki se nanaša na obča družbena vprašanja, širši krog ljudi, bodo obči politični sklepi bolj demokratično-moralni in s tem tudi politično trdni. Prav nerazvita kritika in premalo iniciative »od spodaj

navzgor«, to je eno od tistih ozkih grl, ki najbolj otežujejo oblikovanje vse-ljudske socialistične morale in samoupravnosti.

Po svojem mestu v našem sistemu bi prav SZDL morala v največji meri oblikovati to pomembno komponento moralnosti. SZDL ni neposredna »oblast«, ni organizem neposrednega odločanja, ampak vseljidski organizator iniciativ, predlogov, vpliva na samoupravne organe in vse-ljudska kontrola. Zato bi bilo najnaravnejše, da prav SZDL pospešuje, goji in varuje spodbude in kritiko »od spodaj navzgor«. Oni, ki kritizirajo »od spodaj«, bi bili veliko bolj dejavni in konstruktivni, ko bi vedeli bolj zanesljivo kot doslej, da bodo po potrebi vedno dobili tudi podporo od-govornih »višjih« organov Socialistične zveze, da bodo SZDL lahko imeli za svojo lastno politično organizacijo. Stalen odpor SZDL in drugih mno-žičnih organizacij proti oligarhičnim težnjam, posebno v tistih organih, v katerih je že po logiki sistema skoncentrirano »več oblasti«, ne bo torej deloval »razkrajajoče« ampak je, prav nasprotno, nujen za progresivno in moralno integracijo naše družbe.

Integrativno-moralna funkcija SZDL bi morala imeti še eno posebno smer, pri kateri ne gre toliko za odpor birokratizmu kolikor za odpor proti enostranskim težnjam v razvoju naše družbe. Posamezna področja naše družbe in njihovi predstavniki po inerciji »vlečejo na svojo stran« in se skušajo uveljaviti na račun drugih področij, ne pa v sodelovanju z njimi.

Tako je v zadnjem desetletju nastal enostranski poudarek na eko-nomski bazi, na investicijah, na razvoju materialne porabe, medtem ko je bila cela sfera subjektivno-kulturnih činiteljev v zaostanku (prosveta, del znanosti, politično delo in sl.). Kot najširša družbeno-politična orga-nizacija bi bila prav SZDL tista, ki bi se morala upirati na vseh koncih takim enostranskim težnjam in si prizadevati, da bi se oblikoval enakome-ren razvoj vseh področij družbe, ki bo v skladu z našimi potrebami in ki bo omogočil najhitrejši napredek celote in tudi vsakega posameznega področja.

IV.

Dosedanja analiza mesta SZDL v razvoju občeljudske moralnosti ni pojasnila, kakšno naj bi bilo mesto ZK v tem procesu.

Na videz je teza o potrebi širokega demokratičnega snovanja sociali-stičnih odnosov že vnaprej v nasprotju z obstojem ožje politične avant-garde. Preden poskusimo analizirati ta odnos v naših razmerah, lahko ugotovimo da zgodovinska izkušnja kaže nekaj drugega. Že doslej razmah najbolj demokratičnih gibanj nikoli ni izključeval, prav nasprotno, zah-teval je obstoj idejno-moralnih jeder (ki so v skladu z zgodovinskimi razmerami imela različno obliko). Tudi naša današnja socialno-politična resničnost je taka, da intenzivnejša idejno-moralna dejavnost ožjih jeder ali jedra ne bi bila nujno zavora, temveč bi lahko pospešila na vseh

ravnem razvoju občeljudske moralnosti. Včasih bi taka avantgardna dejavnost morale pomenila odpor birokratizmu, včasih bi morala zaplavati tudi »proti toku«, proti trenutnemu razpoloženju dosti širokega kroga ljudi. Mogoče je, da precejšen del članov neke družbeno politične skupnosti ali delovne organizacije teži k uresničenju ožjih interesov na račun splošnih in dolgoročnih, k enačarstvu, ali pa je oportunističen do oligarhičnih krožkov, ki obstajajo v raznih organih.

Najprej se najintenzivneje začno proti takim pojavom bojevati najbolj zavestni, najodločnejši posamezniki ali ožje skupine tj. povsem organsko se oglasi avantgarda, ki omogoča in pospešuje širšo moralno-politično akcijo v SZDL. V današnjih razmerah je prav tako še vedno potrebno, da se v okviru širših razprav čimbolj aktivirajo oni, ki imajo skupne osnovne napredne poglede. Razvoju demokracije bi samo škodovalo oblikovanje predlogov in dilem za vseljusko razpravo v SZDL, ki bi npr. kot eno od mogočih rešitev predlagalo to, kar je dolga izkušnja pokazala kot bistveno nazadnjaško (npr. »ali iti nazaj v monarhijo, ali v novo demokracijo«; »ali naj se kvalitetno šolstvo in umetnost zavreta, da bi se čimbolj razvila množična kultura«; »ali smo za politiko koeksistence in pomoči nerazvitim deželam ali za imperialistično politiko«).

Težavnost koncepcije avantgarde, ki jo je izoblikovala naša izkušnja, je v tem, da mora ona praviloma voditi boj za najnaprednejše rešitve samo z resnično demokratičnimi sredstvi v demokratično-samoupravnih institucijah. Samo po tej poti je v dolgoročnejši perspektivi mogoče širiti krog tistih, ki zavestno sodelujejo pri ustvarjanju socialistično-moralnih odnosov. Zato odločitev za tako težavno toda edino mogočo pot ne izhaja iz kakšne iluzionistične zaverovanosti v nerealne zamisli, temveč iz izkustvenega prepričanja, da je samo tako mogoče postaviti čvrst temelj socializma in komunizma.

Prav zaradi vprašanja, ali imamo in koliko imamo v samoupravnem sistemu tistega avantgardizma, ki je za ta sistem nujen, je ena od odločilnih pozicij, okrog katere se danes bije pri nas boj za socialistično samoupravnost-moralnost, kadrovska politika glede političnih funkcionarjev. S tem pojmom zajemamo vse tiste, ki zavzemajo take funkcije bodisi v upravi, bodisi v gospodarstvu, v samoupravnih, predstavniških organih in političnih organizacijah, s katerih morejo najbolj vplivati na družbene odnose (tak pojem funkcionarjev bi vključeval tudi direktorje v podjetjih, ne samo politične profesionalce; vključeval bi na primer tiste, ki opravljajo v političnih organizacijah pomembnejše funkcije, četudi ne profesionalnih).

Razumljivo je, da bo razvoj samoupravnosti in moralnosti odvisen predvsem od pripadnikov te skupine, ki morejo najbolj vplivati na razvoj v pozitivnem ali v negativnem smislu, saj zavzemajo faktične družbene pozicije, ki lahko najbolj vplivajo na odnose.

Določeni, ne majhni dosežki v razvoju demokracije v zadnjih petnajstih letih, ne bi bili mogoči, ko bi del političnih kadrov in njihove dejavnosti ne bi bil resnično usmerjen v demokratizacijo. Tudi sam proces

demokratizacije je vsaj deloma oblikoval pozitivno še en dodatni del političnih funkcionarjev.

Toda danes smo prišli do določene meje v razvoju socialistične demokracije in samoupravljanja. Čeprav odloča dosti širši krog kot prej, je velika večina potencialnih samoupravljalcev in samoupravnih oblik še vedno premalo dejavna. Če odštejemo nekatere zelo pomembne objektivne dejavnike, ki nastajajo zunaj samoupravnih institucij (npr. napačna in nezadostna vzgoja), potem je naslednji pomembni vzrok tega zastoja tudi sestav političnih kadrov.

Precejšnjemu številu funkcionarjev onemogoča pozitivno ustvarjanje naše samoupravnosti-moralnosti prav njihova osebna struktura. Osnovna osebna usmerjenost znatnega števila funkcionarjev je ali povsem mlačno nevtralna ali pa nasprotna pozitivnim prizadevanjem prav takrat, ki bi bila njihova angažiranost pri dejavnem oblikovanju družbenih odnosov najbolj potrebna, takrat ko so jo po svoji družbeni funkciji najbolj dolžni razviti.

Precej je funkcionarjev, ki delujejo še vedno bolj kot izvrševalci navodil ali glasniki obče znanih gesel in manj kot samostojni in odgovorni ustvarjalci socialističnih odnosov. Eden od osnovnih razlogov za to je ozka egocentričnost, iz katere izvira bodisi politikansko balansiranje med nasprotji ali pa strah za kariero v najbolj ozkem pomenu. Taki se bojijo, da bi tudi upravičena kritika navzgor ali kritika onih, ki so bolj ali enako »močni«, da bi še tako utemeljen odpor proti nepravilnim postopkom »višjih« ali »enako močnih«, da bi kakršen koli samostojen poskus pri ustvarjanju socialističnih odnosov, da bi kakršenkoli, še tako upravičena zaščita »nižjih« — ustavila njihovo napredovanje po uradniško-hierarhični lestvi, kakršno je obstajalo v stari družbi in kakršno obstaja včasih še danes.

Tak egocentrični strah, tako pomanjkanje moralne moči pri nekaterih od tistih, ki bi je morali imeti največ, je eden od pglavitnih razlogov, da se ustvarjanje socialističnih odnosov prečesto zaustavi — ali da začno celo razpadati — prav tam, kjer bi moral biti njihov najpomembnejši izvir, pri ljudeh, ki imajo največja družbena pooblastila. Če neki funkcionar nima v sebi moči, da bi takrat, ko je potrebno, prerastel svoje najožje egocentrične koristi ali koristi ožje skupnosti, ki ji pripada (družbenega organa, kraja, »prijateljskega« kroga, družine, naroda); potem ni zmožen ustvarjati odnose na višji, plodnejši, splošno koristni ravni.⁴

Če tak človek nima moči prerasti te najožje koristi, če ni s svojo praktično dejavnostjo, s svojim zgledom zmožen pričevati o svojem verovanju v socialistične odnose, potem jim nikakor ne more utirati poti. Ena

⁴ Pri tem ne mislimo na absolutno askezo, na popolno odrekanje lastnim interesom ali interesom ožjih skupin, temveč samo na objektivno potrebo, da političnemu funkcionarju niso ožji interesi edino, vseodločujoče merilo delovanja. Prav on mora biti zmožen iskati tako sintezo lastnih in drugih ožjih interesov, ki bo omogočila čim večjo produktivnost širše celote in čim hitrejši napredek vseh njenih udeležencev.

od bistvenih komponent demokratičnega, zlasti pa samoupravnega in socialistično-demokratičnega družbenega vodenja je prav zgled vodečih. Zgled vodečih mobilizira druge ljudi prav kot zavestne, dejavne sodelavce, mobilizira jih torej na tak način (saj deluje predvsem na njihovo moralno-vrednostno ambicijo, zavest, »voljo«, ne s strahom kot administrativnim pritiskom), da delujejo kot samoupravljalci, kot moralno angažirani ljudje.

Zgled vodečih seveda ne more sam zagotoviti bistvenega napredka naše samoupravne moralnosti, jo pa lahko precej pospeši. Kot ta zgled si ni mogoče zamišljati nemogoče angelske brezgrešnosti političnih aktivistov. Vsekakor pa je mogoče in nujno za družbeni napredek, da so oni v svoji osebni socialistični praksi—moralni za korak pred vsemi drugimi, za tisti korak, ki bo tudi druge spodbujal naprej. Tega pri delu dosedanjih aktivistov in funkcionarjev primanjkuje in to pomanjkanje, nazadovanje v moralni moči je postalo resen družben političen problem. Nekakšen njegov izraz so ocene »preprostih« ljudi, da je »danes malo pravih komunistov«, s tem menijo, da se pri številnih formalnih socialističnih aktivistih kažejo povsem neaktivistične poteze: birokratizem, oportunistem, karierizem.

Ko ugotavljamo, da delu funkcionarjev in formalnih aktivistov manjka najnujnejša mera moralne moči, doslednosti, hrabrosti, samostojnosti, pa ne razgllašamo za ideal nepremišljenega hazarderstva, špekulativnosti in opozicionalnosti za vsako ceno. Zahteva, da naj se v aktivistu in funkcionarju spajata vsaj neka mera premišljenega analiziranja resničnosti s hrabrostjo, doslednosti z elastičnostjo, osebne iniciativnosti z discipliniranostjo — ne izhaja iz želje za kompromisom med revolucionarno kritičnostjo in konservativnostjo kakršnekoli vrste. Taka sinteza nasprotnih osebno-karakternih lastnosti (ki seveda v nobenem človeku niso popolne) bi bila, po našem mnenju, povsem revolucionarno-aktivistična, saj na primer povezanost doslednosti in elastičnosti ustreza objektivnim polarnostim družbenega napredka. Na drugem mestu smo že ugotovili, da v razvoju družbenega napredka in socializma obstoje takó dolgoročne konstante (izražene pri nas npr. v uvodnih delih ustave) kot tudi stalna spremenljivost oblik, v katerih se te konstante kažejo zaradi stalno novih razmer.

Nekdo je torej lahko discipliniran in dosleden v tem smislu, da se drži v praksi tih konstant in dolgoročnih moralnih obvez, obenem pa je tudi zmožen spreminjati jih elastično, v skladu s spreminjanjem pogojev. V tem primeru med njegovo discipliniranostjo in elastičnostjo ni nobene razklanosti, temveč dialektična celovitost (povsem nekaj drugega pa je zmes birokratične poslušnosti in politikantske, nenačelne elastičnosti).

Zelo nezadostna izobrazba in strokovnost znatnega dela funkcionarjev že dolgo ni posledica objektivnih okoliščin (npr. siromaštva, revolucionarne dejavnosti), temveč predvsem omenjene napačne osebno-vrednostne usmerjenosti. Ker je znatnem številu uspelo, da so si svoje pozicije zadržali kot administrativni izvrševalci ali eklektični menagerji, se sploh niso trudili, da bi si poglobili izobrazbo. Ker je bila taka pot najlagodnejša, so razglasili, da so samo skromni »praktiki«, ki nimajo »teoretičnih pretenzij«.

Ta lenobnost, skrita za navidezno skromnostjo, je imela tudi resne družbeno-politične posledice. Zapletenost socialističnega razvoja, ki je na njegovih višjih stopnjah vse večja, zahteva vse bolj na vseh področjih, od gospodarstva mimo kulture in prosvete ter političnega dela v ožjem pomenu, veliko karakternih in visoko izobraženih funkcionarjev, ki znajo neprenehno spajati teorijo in prakso. Ker pa imamo prav na tem kadrovskem področju še znatne pomanjkljivosti, se pomembni deli naše družbe vse teže pomikajo naprej. Obenem se oblikuje tudi nasprotje med tistimi, ki neupravičeno držijo pozicije, in tistimi, ki imajo upravičeno ambicijo, da bi svoje pošteno pridobljene izkušnje, izobrazbo, zmožnost in delavnost uporabljali tam, kjer so tudi družbeno najkoristnejše.

Doslednejše upoštevanje omenjenih kriterijev v kadrovski politiki in kadrovski vzgoji, ne zahteva kakšna abstrakcionistična moralna čistost, temveč vse naše dosedanje izkušnje, zahteva ga sedanje družbeno stanje, ki je v mnogem slabše, kot bi moglo biti.

Morala je nemorala

Ivo Urbančič

- I Uvodna opozorila k temi
- II Kaj nam pomeni morala?
- III Konkretna vsebina nekaterih zgodovinskih moral
- IV Vsebina socialistične morale
- V Radikalizacija in konec evropske morale

I Uvodna opozorila k temi

Ta naslov vzbuja takoj pomisleke in dvom. Enači namreč »dobro« in »zlo«, »moralno« in »nemoralno« itd. Iz tega se potem kar sam od sebe ponuja sklep, da pomeni to enačenje nastopanje zoper tisto najbolj človeško v človeku in sicer v imenu obrambe nečloveškega in zoperčloveškega, tj. skoraj že živalskega; zakaj to enačenje zrelativizira sleherno oprijemljivo točko človekovega vedenja in ravnanja in se tako utaplja v relativizmu in skrajnem subjektivizmu v odnosu do občečloveških vrednot, norm zakonov itd. »Logično« je namreč, da pomeni enačenje polov tistega, kar je veljalo »vedno« za nerazdružljivo (npr. vrednot z njihovim nasprotjem), brisanje teh temeljnih in nerazdružljivih razlik človeško vrednega in človeško nevrednega, razlik, ki omogočajo vsako človeškost; da pomeni to zavzemati se za skrajni »nihilizem« in živalskost. Brez globljega razmišljanja potem iz teh pomislekov, dvomov in domnev kaj hitro odklonimo tako to enačenje kakor tistega, ki to počne, in menimo, da smo s tem zadostili svoji moralni dolžnosti. To enačenje samo nam postane nemoralno in stavek »morala je nemorala« smo pripravljene takoj vpisati na seznam »ideoloških« izrazov raznih mračnih pojavov našega nemirnega časa, npr. huliganstva, kriminala vseh vrst, prostitucije itd. Zato pa želim že vnaprej opozoriti, da pomeni tak »logični« sklep, ki bi ga lahko imenovali tudi predsodek, nepremostljivo oviro za svoboden pogled na to temo in za razumevanje vseh tu načetih vprašanj, pomeni samoomejevanja mišljenja.

Morala je nemorala — ta stavek je paradoksen. Njegova paradoksnost je prav v enačenju nečesa, kar običajno in za vsako »zdravo« presojo velja

za nezdržljivo. Zakaj kako bi naj bila morala enaka z nečim, kar je nemorala? Paradoks ima torej svojo osnovo v tem nenavadnem enačenju. Kaj razumemo tu z enačenjem, kaj pomeni beseda JE v onem »stavku«? Vprašanje je »kako enaka«?

Preden odgovorimo na to vprašanje, si oglejmo, kakšen je videti stavek »morala je nemorala« v luči formalne logike. Logična analiza tega stavka pokaže, da je ta stavek protisloven sam v sebi in zato nevzdržen. Rečeno je: »morala JE Ne-morala«. Stavek trdi, da nekaj (morala) je in ni obenem; afirmira in negira isto v isti miselni zvezi. To pa je že po zakonu za ogibanje protislovju, ki ga je v zgodovini zahodne misli prvič formuliral Aristoteles, protislovno. Zakon o protislovju, ki ga ima Aristoteles za najtrdnjše načelo, se namreč glasi: »Nemogoče je, da bi ista lastnost obenem pripadala in ne pripadala istemu bivajočemu v istem odnosu.« Drugače povedano: »Zares je nemogoče misliti, da ista stvar obstoji in ne obstoji.«*

To načelo je osnovni zakon celotne evropske misli, obči medij resnice spoznanja in mišljenja bivajočega. Prej omenjeni stavek o morali pa krši ta obči zakon, zato je sam v sebi nevzdržen. Prav iz tega pa tudi izvira njegova paradoksnost. Če torej razumemo stavek o morali tako, tedaj je vsako nadaljevanje premišljanja na tej osnovi nemogoče.

Toda paradoks — pravimo — je tudi *navidezna* protislovnost, ki pa jo je — po tej opredelitvi paradoksnega — mogoče prek določenega ovinka pokazati kot *neprotislovnost*. V našem primeru bi to pomenilo, da rabimo besedo »morala« v onem stavku vsakokrat v drugačnem pomenu, da je ta beseda rabljena enkrat na enem miselnem nivoju in drugič na drugem, kar pa v stavku ni posebej izrečeno; in od tod *navidezna* paradoksnost oziroma protislovnost. Tako bi se npr. lahko reklo: v stavku »morala je nemorala« pomeni beseda »morala« najprej neko *določeno »posebno« moralo* (npr. moralo kake bande ali npr. nacistične stranke), ki pa je nasprotna »občečloveški morali« in torej v tem pomenu »nemoralna«. Takih primerov posebne »skupinske morale«, ki bi jo mogli s stališča »občečloveške morale« označiti za »nemoralno«, poznamo v sedanjih, polpreteklih in preteklih zgodovini zelo dosti.

S takim ovinkom se seveda paradoksnost onega stavka pojasni in prav iz tega lahko potem govorimo o zgolj »navidezni« paradoksnosti, »navidezni« protislovnosti. Pojasni se zato, ker se je prek opisanega »ovinka« izkazala neprotislovnost *misli*, izražene v stavku, ker ta misel »torej vendarle ostaja« v mejah že zdavnaj sprejetega in navajenega osnovnega zakona mišljenja »sploh« in je tako lahko »obče razumljiva«. Pojasnitev je v prikazu, da *gre za nasprotje med občo in posebno moralo* (ki je s stališča obče nemorala). S tem pa, ko tako lepo ostaja v okviru tega logičnega zakona, se hkrati ogne tudi očitku moralnega relativizma, očitku subjektivizma, in negiranja vseh vrednot in zavzemanja za bestialnost. Zakaj očitno je, da je razglašanje kake posebne »skupinske morale« s stališča »občečloveške morale« za »nemoralno« lahko upravičeno in »moralno« nepoprečno in ne vzbuja pri prevladujočem mnenju nobenega odpora, sploh

* *Aristoteles: Metafizika III. 3. 1005 b.*

ni paradokсно. Očitno postane, da je to mogoče početi le s »stališča« nekih višjih vrednot, neke »vzvišene morale«, ki se ji pripisuje značaj *občosti*, *obče veljavnosti*, *veljavnosti za človeka kot človeka*. Očitno postane tudi, kako lepo se potem ujemata logika in morala, zaslutimo njuno zvezo v tradicionalni filozofiji Evrope.

Ce bi stavek »morala je nemorala« mislili v tem pomenu, potem bi se moralo naše razmišljanje neogibno usmeriti v kritiko neke »določene morale« s stališča dozdevne »obče morale«. Vendar tu ne gre za nobeno tako kritiko, ker mislimo oni stavek, kot »pravi« ne le »navidezni« paradoks. Kljub temu nam tudi ne gre za moralni relativizem, amoralnost, »nihilizem« ali zastopanje nečloveškega oziroma živalskega. Táko zagotavljanje seveda nič ne pomeni, dokler se to v nadaljevanju ne pokaže. Nedvomno je sedaj le to, da razumevanja česarkoli in torej tudi tega, kaj je »moralno« in kaj »nemoralno«, ne more zagotoviti nobena logika; celo razumevanje samega najvišjega načela logike same — zakona o protislovju — ne more omogočiti logika. To temeljno razumevanje omogoča šele lastna eksistenca v svetu, tj. odprtost za odprtost, ki je svet. Preprosto povedano: da bi sploh kaj razumeli, moramo biti v biti. Ali je še kje kaj bolj pogrošnega, kot je ta »resnica«? Zares, to je tisto najbolj pogrošno in samoumevno in v tej samoumljivosti tako zlizano, da nima nobenega pomena več. In vendar je prav to tisto, kar je najbolj premisleka vredno. Kakšen je pomen teh stavkov v okviru naše teme, se bo pokazalo kasneje.

Sedaj moramo premisliti, kako je z »nasprotjem med občečloveško moralno in posebno moralno«, ki se nam je pokazalo prej. To je treba storiti zato, ker se mnogo govori o »občečloveški morali«. Za ta namen moramo najprej ugotoviti, kako je v evropski misli opredeljeno razmerje med občim, posebnim in posameznim. Ne gre nam tu za vprašanje primata občega ali posameznega, za obnavljanje srednjeveškega spora o univerzalijah. Gre za vprašanje, kako je to dvoje povezano. Vprašanje občega in posameznega je posebno poudarjeno od Platona naprej. Odločilno rešitev tega vprašanja, rešitev, ki kljub določenim dopolnitvam in spremembam še danes velja, je dal že spet Aristoteles: »Obče je tisto, kar je skupno (kar pripada) mnogemu;* skupno kot takšno, ki pripada mnogemu po naravi in torej nujno.«**

Vsi obči pojmi ali tudi rodovni pojmi označujejo tedaj vedno le določene bistvene lastnosti, ki so lastne vsem članom tega rodu, lastnosti, ki mnogokatero posamezno povezujejo v skupni rod. To je torej notranja povezanost posameznega v rod, ki pomeni *ta obče tega* mnogoterega posameznega in je kot podoba (*eĩdos*) bistvo tega posameznega. Bistvo je torej

* *Aristoteles*: *Metafizika*, VII. 13. 1033 b.:
Tò dé kahólou koinón: toũto gàr légetai kathólou hò pleĩosin hypárhein pèphyken.

** Anal. post. I, 4. 73, b: Kathólou dè lègo hò àn katà pantós te hypárhe kai kath'hautó kai hē autó. Phaneròn ára hótí hósá kathólou ex anágkes hypárhei toĩs prágmasin.

Oba citata sta vzeta iz Zellerjeve knjige: *Die Philosophie der Griechen* II, 2 str. 304—305 (Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1963).

v tem pomenu vrstna in rodovna določenost posameznega tega rodu. Tisto, kar je neposredno in najprej prisotno, je po Aristotelu vedno le vsakokratno *to*. V njem, v njegovi navzočnosti pa se kaže njegova obča forma (*eidos*, morphe), tj. vrsta, rod, poreklo tega rodu itd. Tako torej bistvo, to obče oziroma rodovno ni ločeno od posameznega v kaki neodvisni »po-sebnosti«, »sámo-stojnosti«, posamezno pa spet nikoli ne sme biti ločeno, absolutno samo zase in nepovezano v vrste in rodove. Iz tega torej sledi: v občem oziroma rodovnem ni ničesar, česar že ne bi bilo v posameznem, ki sestavlja tisti rod; in mnogotero posamezno je nujno povezano v vrste in rodove po bistvenih lastnostih, po svoji podobi, formi (*eidos*), ki je lastna slehernemu posameznemu tega rodu.

V novem veku je Heglova opredelitev tega odnosa v celoti na tiri, ki jih je postavil Aristoteles.*

Od Aristotelovega in Heglovega načina postavitve vprašanja odnosa občega, posebnega in posameznega in tudi odgovora nanj se — ne glede na vnanje razlike — v osnovi ne razločuje dialektično-materialistično pojmovanje tega odnosa v formulaciji P. Vranickega.**

Taka je torej tradicionalna filozofska opredelitev odnosa občega, posebnega in posameznega. Temu odnosu smo morali posvetiti več pozornosti zato, ker je pojmovanje tega odnosa neogibno za pojmovanje odnosa »posebne« in »občečloveške morale«, o čemer bomo v nadaljevanju često govorili.

---

* *Hegel: Wissenschaft der Logik III*, prvo poglavje: »Obče je duša konkretnega, ki jo vsebuje [in v katerem je]...« »Posebno torej ne vsebuje le občega, temveč ga [to obče] s svojo določenostjo upodablja in kaže [darstellt]«. »Posameznost je, kot se je pokazalo, že postavljena s posebnostjo; ta je določna občost...«. »Občost in posebnost se po eni strani kažeta kot momenta *postajanja* posameznosti«. Samo gola predstava... more razstaviti obče, posebno in posamezno...«

Podobno pravi v Enciklopediji: »Občost, posebnost in posameznost so — abstraktno vzeto — isto kot identiteta, razlika in osnova [Grund]. Toda to obče je identično sámo s seboj *izrecno v tem pomenu*, da je v njem vsebovano posebno in posamezno. Dalje je to posebno [das Besondere] tisto razlikovano ali določenost, vendar v pomenu, da je v sebi obče in posamezno. Prav tako ima to posamezno ta pomen, da je *subjekt*, podlaga, ki vsebuje v sebi rod in vrsto in je sámo substancialno. To je *postavljena* nedeljivost momentov v njihovi razliki (§ 100), — *jasnost* pojma, v katerem ne naredi nobena razlika kakega presledka, nejasnosti, temveč je prav tako prozorna.

(Enc. § 164.)

»... vse stvari so sodba, — tj. so *posamezne*, so v sebi *občost* oziroma notranja narava; oziroma obče, ki je *posameznjeno* [vereinzelte]; občost in posameznost se v njih [v stvareh] razlikujeta, vendar sta obenem identični.

(Enc. § 167.)

** *P. Vranicki*: »... vsak posamezen predmet je po nekaterih svojih kvalitetah [pomeni lastnostih, formi] identičen z nekaterimi drugimi predmeti, kakor je tudi različen glede na svoje posamezne lastnosti. To identično, to skupno je pravzaprav to obče in posebno; ni torej kaka abstrakcija, temveč je imanentno bistvo posameznih predmetov. Glede na razvoj teh predmetov se kaže kot njihova zakonitost.

Dijalektički in historijski materializam, str. 51 — Filozofska hrestomatija Matice Hrvatske X. Glej glede tega vprašanja tudi odlomke klasikov marksizma, na str. 135.

Glede na takó določen odnos med obćim, posebnim in posameznim, ki ga je postavila metafizika in ki še danes velja, moramo ugotoviti, da ni mogoće govoriti o kaki »obćećloveški morali«, ki bi bila loćena od »posebnih moral«, da je torej »vsebina« te »obćećloveške morale« vedno le neka vsebina »posameznih in posebnih moral«, tisto, kar je skupno tem mnogoterim moralam. To pa vsebuje za naše premišljanje pomembne implikacije, ki se bodo pokazale ob obravnavanju vprašanja obće veljavnosti doloćenih moralnih norm. Pokazalo se bo, da je to vsem moralam skupno le abstraktna forma, ki nima nobene vsebinske opredelitve, ki je že ne bi vsebovala kaka posebna morala, nobenega »božanskega« presežka ni v nji. Prav zaradi te njene abstraktnosti in formalnosti pa jo je mogoće kot káko že vnaprej pripravljeno mrežo položiti na vsako »posebno moralo«, na vse zgodovinsko, prostorsko, razredno, skupinsko itd. različne ćloveške odnose in ravnanja. Na tej osnovi se je potem razmahnilo govorjenje o tem, da je vsaka morala sicer zgodovinsko, razredno, skupinsko itd. *relativna* in da v tem smislu ni »većne morale«, da pa vsaka taka relativna morala vsebuje »elemente obćećloveške morale«, ki da jo vsaka zgodovinska oblika morale vedno bolj bogati in izpopolnjuje. Ker so posamezne zgodovinsko konkretne le razredne, skupinske itd. morale, pomeni to, da je »obćećloveška morala« le povzetek — abstrakt nekih skupnih elementov različnih zgodovinsko relativnih razrednih, skupinskih itd. moral. Kot osnova tega pojmovanja se vedno kaže »ćlovek kot ćlovek«, »ćlovek sploh«, neko »*bistvo*« ćloveka, ne pa konkretni ćlovek kot pripadnik te ali one skupine, razreda, klana, zgodovinske formacije itd. Bistvo se pri tem razume v tradicionalno-filozofskem pomenu kot vrsta ali rod, kar smo omenili, ko smo obravnavali odnos obćega, posebnega in posameznega. Od opredelitve tako razumljenega *bistva* ćloveka je tedaj odvisna tudi opredelitev »vsebine obćećloveške morale«, je odvisno izbiranje in abstrahiranje »elementov obćećloveškega« iz posameznih relativnih moral. Tako dobljena »obćećloveška morala« seveda spet ni bila pojmljena kot absolutna, temveć kot relativna glede na »ćloveka nasploh«. Opredelitev, utemeljitev in sistematizacija »obćećloveške morale« se že od nekdanj imenuje *etika* in je ena izmed filozofskih disciplin. Etika je praktićna filozofija. Etiki leži v osnovi neka opredelitev prej opisanega bistva ćloveka (kot rodu), ta opredelitev pa je odvisna od rešitve temeljnega ontološko-metafizićnega vprašanja, kaj je bivajoće kot bivajoće. Iz vsakokratne zgodovinske rešitve tega vprašanja je potem izveden, oziroma že v rešitvi tega vprašanja je žapopaden doloćen odgovor na vprašanje o bistvu ćloveka. Kljub zelo različnim odgovorom na to vprašanje je v tradicionalni filozofiji temeljna struktura tega odgovora povsod ista. Osnovna struktura opredelitve tega bistva je enotnost dvojnosti: *ćlovek je umno živo bitje, animal rationale*. »Umnost« so seveda razlagali zelo različno. Pomenila je lahko govor, duh, umno dušo, razum, tisto božansko v ćloveku, delo itd. Če ne gledamo na te razlike, je bila ta stran opredelitve bistva ćloveka vedno tista višja zmožnost v ćloveku, tista *ćloveka v ćloveka odlikujoća lastnost*, bistveno doloćilo, rodovna odlika, ki ga dviga nad vse drugo bivajoće in s tem nad njega samega kot animalno

bitje. Tako je npr. tudi pri Marxu, dlo tisto, po čemer je človek človek, samó delo ločuje in povzdiguje človeka nad živali, samó z delom se je človek vzdignil iz živalstva, samo z delom se zopet lahko vzdigne iz svoje ponovne zgodovinske »poživinjenosti«. Po Marxu in Engelsu omogoča delo celo vse tiste bistvene lastnosti človeka, ki so se prejšnjim filozofom zdele prve: govor, um, razum itd. Delo pa pojmujeata vedno le kot *smotrno* delo: »Delo se je začelo z izdelovanjem orodja.«

Hkrati z razlikami v opredelitvi »umne« strani človeka so postavljene tudi razlike v opredelitvi animalne strani, tega pa tu ne bomo obravnavali.

Iz te dvojnosti bistva človeka pa prihaja potem težnja, da bi se obvladala in prerastla »animalna« stran in dopolnila oziroma dopolnjevala »umna« stran. Zakaj vse, kar pospešuje doponitev »umne« strani, je zaželeno, ker pomeni rast tistega človeškega v človeku, pravo postajanje človeka, samoporajanje človeka; kar pa prihaja iz »animalne« strani (ki smo rekli, da je zelo različno razložena — pri Marxu npr. sprevrnjena »umnost«, alienacija, kjer je človeško nečloveško) ni zaželeno. Prvo je »dobro«, drugo je »zlo«. Na ta razcep v bistvu človeka se torej navezuje in iz njega prihaja razlika med moralnim in nemoralnim. To se potem na poseben način kaže v razredni in skupinski morali: »naša skupina« je bližje umnosti, ima jasnejšo pot k dopolnitvi umnosti, zato je tudi »moralnejša« od nasprotne skupine.

Glede na različno opredelitev bistva človeka se tedaj izvaja tudi različna »občečloveška morala«. Marx je na svoj historično-materialistični način razložil izvor različnih odgovorov na prej omenjeni temeljni filozofski vprašanji v različnih zgodovinskih dobah. V različnih opredelitvah bistva človeka je vedno našel konkretne vsebine človeka in njegove dobe, to so zanj vedno *razredne* vsebine. Vendar se podrobneje v ta vprašanja tu ne bomo spuščali. O »občečloveški morali« v prej opisanem pomenu lahko rečem le to, da se kot prazna forma vseh posameznih relativnih moral nanaša le na nji primerno prazno abstrakcijo človeka. Kot ilustracijo k temu navedimo misel pomembnega jugoslovanskega etika V. Pavičevića: »Poleg tega lahko govorimo tudi o nekaterih elementarnih človeških lastnostih, ki so prva postavka vsake družbenosti in moralnosti in so zato obče priznana, cenjena. *Nobena* skupnost ne more obstajati, naj gre za razredno ali brezrazredno družbo, za barbarstvo ali za dobo moderne civilizacije, za nogogometni klub ali za delavske sindikate, da od svojih članov ne bi zahtevala *vdanosti* in podrejanje nekim skupnim ciljem, ki — z drugimi besedami, ne bi postavljala neke dolžnosti. Vsebinsko gledano so dolžnosti zelo različne (po značaju skupnosti, katere interesi se postavljajo posamezniku kot nekaj, kar obvezuje, po času, po narodu itd.). Posamezne konkretne dolžnosti so torej relativne, veljajo relativno glede na kraj, čas, družbeno okolje. *Absolutno pa je, da mora obstajati neka dolžnost*, da morajo v skupnem življenju — ne oziraje se na značaj skupnosti — obstajati neki skupni cilji, potrebe, ideali, ki se v odnosu do posamezne volje kažejo kot nekaj, kar je treba spoštovati — kot *dolžnost*.«*

* V. Pavičević: O dužnostima, »Rad«, Beograd, 1962, str. 23, 24.

Iz tega primera je očitno, da so te »elementarne« in »obče« človeške lastnosti zgolj prazna abstrakcija. Kakšna pa je njihova relativna vsebina, bomo skušali pokazati kasneje na nekaj primerih.

V misli o »občečloveški morali« je skrita še ena bistvena težava. Rekli smo, da je za izločevanje — abstrahiranje — »občečloveških« elementov iz posameznih konkretnih in relativnih moral potrebno že vedeti, kaj je »obče človeško bistvo«, da bi izločali njemu primerne »elemente«. Brez te vednosti bi to delo ne bilo mogoče. Odkod ta vednost? Mar ni bilo ugotovljeno, da je v razrednih družbah vedno prevladovala morala vladajočega razreda, ki je sebe vedno razglašala za »občečloveško moralo«?

Če je vsa historično-materialistično razložena zgodovina zgodovina razrednih nasprotij in bojov razredno ali alienativno deformiranih ljudi, potem moramo posumiti o govorjenju o »občečloveški morali«, predvsem pa nam mora postati njen kriterij — »človek sploh« — skrajnje problematičen. Zakaj tisti, ki govori o prej omenjenem bistvu človeka, o »človeku nasploh« in o »občečloveški morali«, govori kot konkretni človek te zgodovine, kot pripadnik tega ali onega razreda itd. Njegovo »bistvo človeka«, njegova »občečloveška morala« itd. se ne bosta mogla znebiti njegove barve, njegove konkretnosti, saj bo ta »človek sploh« le njegova hipostazirana konkretnost. Pri tem nimamo v mislih filozofov, ki si »izmišljajo« svoje moralne sisteme, temveč ljudi v njihovih odnosih. Če pa so zgodovinsko, razredno in skupinsko relativne morale dejanski način vedenja, ravnanja in medsebojnih odnosov teh določenih zgodovinskih ljudi, skupin, razredov itd. kakor tudi moralna vrednotenja teh ljudi samih, potem se »občečloveška morala« postavlja »nad« njimi in njihovimi moralnimi presojami kot »prazno najstvo«. Temu praznemu najstvu nikoli ne sledijo, sledijo vedno le temu, s čimer to praznost lahko napolnijo. To pa je vedno samó tisto, kar že so — konkretna vsebina njihovih odnosov ravnanja in vedenja kot pripadnikov tega ali onega razreda, te ali one skupine itd. Samo to je dejanska vsebina katerekoli »občečloveške morale«. S tem pa pridemo do vprašanja, kaj kaka »občečloveška morala« konkretnim ljudem *faktično* pomeni, s čim jo »napolnjujejo«. Po Marxsu so vsebine, s katerimi napolnjujejo to prazno najstvo, vedno le razredne vsebine.

Iz vsega, kar smo rekli doslej, sledi, da nam pri stavku »morala je nemorala« ne gre za nasprotje med kako »občečloveško moralo« in kako posebno moralo, ker smo iz uveljavljenega odnosa med občim, posebnim in posameznim in iz tradicionalnega načina odgovarjanja na vprašanje o bistvu človeka spoznali, da »občečloveška morala« ni nič drugega kot prazna forma posameznih konkretnih in relativnih moral, ki pa so v vsej zgodovini razredne, kar pomeni relativne in enkratne. Forma teh razrednih moral pa v ničemer ne presega razrednosti, tj. vezanosti na določene odnose.

Ne moremo se torej tako poceni izmakniti paradoksnosti stavka »morala je nemorala«, njegovi logični protislovnosti. Lahko si ga kot takega ogledamo in se mu skušamo bolj približati.

Če se sedaj, na koncu tega uvoda, vrnemo k njegovemu začetku, k logični analizi stavka »morala je nemorala«, potem moramo dodati še to, da pojma »morala« in »nemorala« nista logično *protislovna*, temveč logično *nasprotna*. Pojem »nemorala« namreč ne vsebuje vsega tistega, kar ne sodi v obseg pojma »morala«, ker bi v tem primeru morali šteti tudi pojem »miza« in podobne pojme v nemoralo. V nemoralo kot nasprotje morali pa štejemo samo tisto, kar je »zlo« v nasprotju z »dobrim«.

Sedaj nam tu tudi ne gre le za ugotavljanje dialektične zveze med poloma nasprotja, za posredovanje enega v drugem. Taka dialektična povezanost je očitna. Gre za to, da se nam ta dva pola v svoji razliki kažeta kot *nerazlična*. Morala je nemorala v tem pomenu, da »med njima« ni bistvene razlike, čeprav se navzven, za običajni in utečeni eksistenčni odnos kažeta kot različni. Da bi to ugotovili, ni potrebno imeti že kakega »moralnega stališča«. Treba je samo primerjati tisto, kar velja neki določeni morali za »moralno dobro«, in tisto, kar isti moralj velja za »moralno zlo«, torej »nemoralno«. *Primerjamo* pa lahko oboje le iz neke točke, ki je na neki način zunaj tega razpona moralnega in nemoralnega, ki ta razpon »transcendira«. To pomeni, da morajo svojo eksistenco poglobiti pod površino običajne vsakodnevne in utečene eksistence in se spustiti v njene bistvene možnosti.

Da bi torej dojali to nerazličnost »morale« in »nemorale«, ki se v onem stavku kaže kot dvoje, nam ne pomaga niti logika niti dialektika. Do-umetje tega je eksistenčno.

II — Kaj nam pomeni morala

Tolikokrat in v tako različnih zvezah smo že omenili besedo morala, ne da bi jasno opredelili njen pomen. Vprašanje, *kaj je morala*, terja zato odgovor.

Morala v najširšem pomenu je vedno pomenila toliko kot način bivanja (nravi) konkretnega vsakokratnega zgodovinskega ljudstva, proizvajajočega in tako prebivajočega na določenem mestu na zemlji, v svojih medsebojnih odnosih, povezanosti in notranjih razlikah, notranji razcepljenosti in enotnosti, in vedno v razmerju s sosednjimi zgodovinskimi ljudstvi ter posebnim značajem, izvirajočim iz vsega tega. Način bivanja (nravi) je torej celotnost dejanja in nehanja (praksa) pripadnikov nekega zgodovinskega ljudstva, njegovih razredov, kast, skupin itd. Zgodovinsko ljudstvo v celotnosti vseh teh njegovih odnosov imenujemo *družba*. Zgodovinskost ljudstva je njegova časovnost, enkratnost in samobitnost. Samobitnost pomeni, da je samo po sebi to, kar je, tj. po svoji lastni proizvodnji. Časovnost pa pomeni združenost njegove preteklosti in njegove prihodnosti v njegovi sedanjosti. K tako pojmovanim nravam, značaju, načinu bivanja, sodi vsakokrat in neločljivo tudi določena *presoja* vsega dejanja in nehanja vsakega posameznega člana te družbene skupnosti, skupin, kast, razredov v tej notranje diferencirani skupnosti ljudstva in končno tudi celotnega ljudstva v odnosu do sosednjih ljudstev. *Presoja* dejanja

in nehanja je neločljiva od samega dejanja in nehanja zato, ker so to delujoči ljudje, ne stvari ali živali. Ta presoja dejanja in nehanja ljudi in večjih ali manjših skupin v nravnem, tj. moralnem, tj. na samo delovanje in vedenje nanašajočem se pogledu je mogoča le ob merilu »dobro-zlo«. Toda ta presoja se ne godi kar tako nasploh. V notranje diferencirani — npr. razredni družbi presoja neko ravnanje ali vedenje vedno ta ali oni na določenem mestu notranje družbene diferenciacije stoječi posameznik. Zato se načini presoje dejanja in nehanja v določeni družbi razlikujejo med seboj glede na notranje diferencirano strukturo vsakokratne zgodovinske družbe; razlikujejo se vsebinsko, četudi bi se presoja vršila po formalno istem kriteriju ali normi. Ta presoja se ne nanaša le na celotnost delovanja, temveč tudi na govorjenje in mišljenje, predvsem pa na hotenje in voljo, na nagibe in motive posameznikov, skupin, kast, razredov in vsega ljudstva. To pomeni, da ljudje presojujejo svoja dejanja, misli, nagibe itd. in dejanja, misli in nagibe drugih ljudi po nekakih normah glede na neke postavljene vrednote. Ta presoja je morala v ožjem pomenu in o nji bomo največ govorili.

Kljub neločljivi povezanosti dejanja in nehanja z njegovo presojo, ki je prav tako neki akt in sodi v celoto dejanja in nehanja tega določenega ljudstva, moramo hkrati vendarle ugotoviti tudi različnost obojega. Eno je namreč delovati, hoteti, imeti nagibe itd., drugo pa presojati to delovanje, hotenje, nagibe itd.; reflektirati jih v zavesti po kakor koli že določenem kriteriju »dobro-zlo«. Prav ta različnost, ki pa ne pomeni ločenosti, omogoča, da se moralna presoja lahko obravnava sama zase kot nekaj posebnega, ne da bi bilo zato že treba obravnavati tudi celotni kompleks dejanja in nehanja ljudi. Miselno zajetje cele sfere moralnih presoj delovanja in nagibov je torej morala v ožjem pomenu. Obsega sistem vrednot in norm kot dolžnosti, ki vsebujejo določene zahteve, priporočila in prepovedi glede delovanja in nagibov. Dolžnosti so nasproti delovanju postavljene kot tisto, čemur NAJ BI človek sledil.

Dolžnost kot tisto, kar NAJ BI človek izpolnjeval in uresničeval v svojem vsakokratnem delovanju, se torej s svojim najstvom postavlja za samo to moralno zavest nad in pred vsako dejanje in ga skuša že vnaprej določiti. Kot najstvo pa se dozdevno postavlja delujočemu človeku nasproti zato, ker determinacija po dolžnosti nima moči naravnega zakona in dopušča človeku »svobodno« odločitev. Prav zato je v sleherni morali v tem ožjem pomenu temeljna postavka ta svoboda izbire in odločitve, človekova avtonomija. Kako je s to svobodo in avtonomijo dejansko, bomo videli kasneje. Morala v tem ožjem pomenu kot miselno zajetje cele sfere moralnih presoj je v svoji notranji povezanosti, izvedenosti in sistematičnosti — etika kot filozofska disciplina, kot praktična filozofija.

Prej omenjena možnost samostojnega obravnavanja moralne presoje v njeni različnosti od dejanj pa lahko zavede v domnevo o »obči veljavnosti« te presoje, njenih meril in načel, v domnevo o neodvisnosti teh norm od vsakokratnega zgodovinskega dejanja in nehanja kakega ljudstva v njegovi razcepljeni enotnosti. To pomeni, da bi določene norme delovanja veljale enako za vsako mogoče dejanje kjerkoli in kadarkoli, ne glede na

zgodovinski čas in prostor. V zgodovinsko konkretnih in razredno, skupinsko itd. relativnih moralnih presojah se išče in tudi »najde« tisto trajno in občeveljavno. Zato pravi Kant, da s formulacijo *kategoričnega imperativa* kot vrhovnega zakona vsakega moralnega delovanja morala ni bila šele iznajdena, temveč je bil le najden in formuliran vedno že veljaven *princip* vsakega moralnega dejanja, princip, ki so mu ljudje sledili, ne da bi ga že imeli v strogi obliki formuliranega. In tako smo naenkrat pri »občečloveški morali«, veljavni za »človeka nasploh«, pri praznem človeku praznega brezvsebinskega, formalnega najstva, ki ustreza »umni« strani dvojnega bistva človeka, in pri dejanskem, dejavnem telesnem, naravnem in »zlem« človeku, ki ustreza »animalni« strani dvojnega bistva človeka. Med njima je — kot se zdi — nenehen razdor. Upoštevati je treba, da se gibljemo tu v horizontu moralnega presojanja, na njegovi meji.

Ker je vsaka moralna presoja človeških dejanj, nagibov itd. mogoča le ob merilu na neki način opredeljenega razpona »dobro-zlo«, dobiva pojem *moralna* kot enotnost delovanja in presoje tega delovanja še poseben pomen, ki obsega in zajema vse tisto delovanje, ki ga je ob merilu »dobro-zlo« mogoče označiti kot »dobro« skupaj z vsemi *temu* delovanju primernimi vrednotami, normami itd. Vse tisto delovanje, ki ga ta moralna presoja presodi kot »zlo«, skupaj z njegovimi »načeli« pa tedaj pomeni *nemoralo*. V tem pomenu sta pojma *moralna* in *nemorala* uporabljena v naslovu te teme in *logično nasprotna*, ne pa protislovna, o tem smo že govorili.

Pomembno je, da je za vsako moralno presojo razlika med »dobrim« in »zlim« nepremostljiva. Kdor dela »dobro«, ta ne dela »zlo«, kdor dela »zlo«, ta ne dela »dobro«. Isto dejanje, nagib, misel itd. za moralno presojo ne more biti *istočasno* »dobro« in »zlo«. Kako dejanje je za moralno presojo sicer lahko moralno »indiferentno«, ne more pa biti *istočasno* »dobro« in »zlo«, zakaj to bi pomenilo, da med enim in drugim ni razlike. Za moralno presojo je ta razlika nepremostljiva, kakor je zanj nepremostljiva razlika med *moralo* in *nemoralo*. Zato, če hočemo to razliko videti kot *nerazlično*, moramo zapustiti — »transcendirati« — horizont moralne presoje, ki smo ga skušali prej označiti. Videli smo, da se ta moralna presoja lahko obravnava kot nekaj posebnega, da se lahko obravnava *sama zase*, ne da bi bilo treba obravnavati tudi celotni kompleks dejanja in nehanja ljudi. Obravnavanje te moralne presoje v taki po-sebnosti in samostojnosti pa je tisto, kar se je običajno imenovalo *moralna* in *etika* in kar smo navajeni razumeti ob teh besedah. Ta dozdevna po-sebnost in samostojnost moralne presoje pomeni tisto, kar se je često imenovalo posebna moralna zavest. Zapuščanje tega omejenega horizonta posebnosti morale in etike, »*transcendiranje*« tega horizonta zato sedaj ne pomeni nič drugega kot to, da se moramo pri obravnavanju te in *take* morale (kot nečesa posebnega) spustiti iz te dozdevne posebnosti v celotni kompleks dejanja in nehanja, tj. v način bivanja ljudi, njihovih odnosov (torej nas samih), v njihovi diferencirani skupnosti, in tu najti pravi pomen in osnove prej omenjene »po-sebnosti« in »samo-stojnosti« morale v ožjem pomenu.

Zahteva po takem »transcendiranju« morale postane še posebno živa, če upoštevamo to, da v notranji razcepljenosti in diferenciranosti slehernega zgodovinskega ljudstva postavlja in izbira elemente »občečloveške morale« in opredeljuje dvoedino bistvo človeka vedno le konkretnen in na nekem mestu notranje diferenciacije zgodovinskega ljudstva stoječ človek, ki nikakor ni zgolj človek nasploh. Vendar ta premislek že ne prihaja več iz tradicionalnega horizonta morale. Ugotoviti moramo tudi, da mora že biti neko vedénje, ravnanje, delovanje, skratka *odnosi* konkretnih ljudi, da bi bila mogoča kakršnakoli presoja tega vedenja, ravnanja, delovanja in odnosov; da je torej obstoj teh odnosov šele osnova moralni presoji in je torej ta presoja v celoti zasnovana v določenem delovanju in določenih odnosih. Zunaj teh odnosov, ločena od njih, je moralna presoja, morala kot taka, prazna.

Iz tega sledi tedaj tale sklep: sleherna veljavna etika ali morala v prej opisanem ožjem pomenu mora neogibno na neki način »kazati« svojo *osnovo*, je pravzaprav le samorazkritost celotnega načina bivanja, celotnega kompleksa delovanja, ravnanja, vedenja in odnosov ljudi samih njim samim v njihovi vsakokratni zgodovinski konkretnosti, pa čeprav je na videz, po »veljavnosti« sama sebi »neodvisna« od te zgodovinske konkretnosti in se ji njena samorazkritost kaže kot veljavna za kogarkoli, kadarkoli in kjerkoli. Pri tem torej ne gre za noben *odraz*, ker ljudje v svojem načinu bivanja že to so in prav nič ne »odražajo«, zakaj poleg prej omenjene samorazkritosti načina bivanja ljudi ni še *nečesa*, kar bi se razkrivalo oziroma odražalo.

»Abstraktno« in »prazno« etično oziroma moralno »najstvo«, ki se na videz postavlja proti vsakokratni realiteti, torej ne more biti dejansko nič drugega kot določena samorazkritost te realitete same. Če pa je ta realiteta npr. pri Marxu opredeljena kot razredna, kastovska, kapitalska, alienacijska, sprevrnjena realiteta, potem tudi njena samorazkritost — kot npr. morala — »implicira« to sprevrnjenost. To pomeni, da se morala sama, po sebi imanentnem kriteriju »moralnega in nemoralnega« prav nič ne razlikuje od nemorale, ta vpogled pa presega njen imanentni horizont. »Abstraktno« moralno najstvo tedaj ne nastopa zoper *bistvo* te realitete, temveč samo zoper tisto, kar v tej realiteti sami nasprotuje njenemu »normalnemu« poteku, nastopa samo zoper tisto, kar to realiteto krši in ruši. Njeno najstvo pa je samo tole: *bodi* in NAJ BO samo ta realiteta, ta danost obstoječega, vse, kar pa jo krši, naj ne bo«. Morala tedaj vedno skuša le držati ljudi na tirih te vsakokrat določene zgodovinske realitete obstoječega, obdržati v okviru danega, je torej absolutno konformna *bistvu* tega obstoječega, kar pomeni: *je to obstoječe samo*. Tisto najbolj notranje jedro sleherne morale kot morale je torej pozitivizem v Marxovem pomenu tj. »pristajanje na bistvo dane zgodovinske realitete obstoječega. Kolikor je človekovemu ravnanju korektiv (in sicer korektiv človeka te realitete obstoječega), se ta nanaša vedno samo na tisto, kar kakorkoli ovira ali ruši normalno dogajanje vsakokratnega obstoječega, in pomen tega moralnega korektiva je: ohranjati in varovati obstoječe.

(Nadaljevanje v prihodnji številki)

Samo-stojnost človeka

Spomenka Hribar

(Nadaljevanje in konec)

Posledica odprave delitve dela je, da se produkti ne menjujejo več kot blago. Delo posameznika je neposredno družbeno delo in produkti so neposredno družbeni. Nasprotje med uporabno in menjalno vrednostjo je odpravljeno, s tem pa tudi dialektično gibanje ekonomskega odnosa kot sredine med tema dvema ekstremoma. Družbeni odnosi, ki so se doslej postvarjali v denarju, se sprostijo v odnose individuov kot individuov, in odnosov »povprečkov« ni več.

Delovni čas namreč sam po sebi ni zgolj mera vrednosti. Je obenem čas, ko se ustvarjajo uporabne vrednosti. Tudi v produkcijskem načinu, kjer človeško delo ne nastopa kot stvarna lastnost predmeta, ki se da materialno izraziti v denarju, se produkcija dogaja v času in je čas mera »stroškov« ter pove, koliko časa ima družba za to ali ono dejavnost. V družbi, kjer bo »družbeni razum« kontroliral menjavo materije med človekom in naravo, razdelitev delovnega časa po panogah ne more biti prepuščena naključju. »Družba razdeljuje delovno silo in sredstva za proizvodnjo na razne poslovne panoge.« (Marx, Kapital II, sh prevod, str. 311.) Ostaja torej upravljanje reči v materialni proizvodnji. To upravljanje pa zahteva tudi upravljanje ljudi: razporejanje ljudi na določene panoge dejavnosti po zakonu, ki je »celo v znatno večji meri zakon« (podčrtala SH) kot zakon vrednosti. To pomeni, da bodo »združeni proizvajalci« v materialni proizvodnji sami sebi gospodarji. Kdo bo ta družba, ki bodo vsi? Kdo bo tisti, ki bo razdeljeval ljudi po posameznih panogah dejavnosti in ki bo uresničeval zakon delitve delovnega časa, oziroma ljudi po tem zakonu, ki bo celo v znatno večji meri zakon, kot je bil zakon vrednosti? Morda je to vprašanje samo vprašanje ujetosti v ta svet, ki je še zmeraj svet delitve dela, temelječe na menjavi.

»Vsekakor se kaže mera dela sama kot vnanje dana, po smotru, ki ga je treba doseči, in po ovirah, ki jih je treba za njegovo dosego premagati. Da pa je to premagovanje ovir po sebi potrjevanje svobode... popredmetovanje subjekta, zato *realna svoboda*, katere akcija je prav delo, sluti A. Smith prav tako malo. Vsekakor ima prav, da se v zgodovinskih oblikah

dela kot suženjskega, tlačanskega, meznega dela delo pojavlja vselej kot repulsiv, vselej kot vnanje prisilno delo in njemu nasproti nedelo kot svoboda' in sreča ... To, da naj bi bilo delo *travail attractif*, samouresničitev individua, nikakor ne pomeni, da naj bi bilo golo 'kratek čas', goli amusement, kakor ga je pojmoval Fourier navino kot kaka grizetka. Dejansko svobodno delati, na primer skladati, je hkrati prav presneta resnost, najintenzivnejše naprezanje. Delo materialne produkcije more vsebovati samo s tem ta značaj, da 1. je vzpostavljen njegov družbeni značaj, 2. da je znanstvene narave, hkrati obče delo, ne prizadevanje človeka kot določene naravne sile, temveč kot subjekta, ki se v produkcijskem procesu ne pojavlja v zgolj naravni obliki, temveč kot dejavnost usmerjajoča vse sile.« (Marx, Gr., str. 505.)

Samoudejstvovanje, samopotrjevanje in materialna proizvodnja se strneta. Tudi materialna proizvodnja ni več nujnost kot nekaj zunanjega, prisilnega. V komunizmu je torej delo, ki je človeka kot človeka postavilo, delo kot ontološka svoboda (ali bolje: se je človek postavil z delom), tudi samo najvišja potreba in dostojanstvo, s tem pa tudi človek. *Ta komunizem je izpolnjena svoboda*. To je obdobje, »ki organizira vse pogoje človeške eksistence s postavko družbene svobode« (Marx, Zgodnja dela, sh prevod, str. 93), kjer je bogat človek tisti, ki mu je potrebna totaliteta človeškega povnanjenja (prav tam, str. 250), kjer bo »svobodni razvoj vsakega posameznika pogoj za svobodo vseh.« (Marx, ID-I, str. 42.)

Ne samo proizvodnja produktov, tudi njihova uporaba je drugačna. Ni človeku neki predmet šele tedaj predmet, kadar ga ima, ga ima v lasti. Kapitalsko obdobje je v veliki meri obdobje »imeti«, imeti neki predmet. Lastnik mnogokrat ne uživa narave, ker je takšna, kot je, temveč ker daje možnost za pridobivanje denarja.

Potrjevanje človekovih vsebinskih sil po človekovih čutilih kot takih še ne biva, torej tudi potrjevanje sveta samega ne, v katerem se ta čutila opredmetujejo, temveč odtujitev vseh teh čutil. Človekov odnos do tako imenovane vnanje narave in enako do njegovega notranjega sveta je osiromašen z ene strani tako, da je osiromašen človek, in z druge, da je osiromašen po njem proizvedeni svet. Človek je osiromašen, ker še ne more opredmetiti vseh svojih bistvenih sil; narava, ker še ni ustvarila vseh svojih mogočih oblik. Prvo je pogoj drugemu in drugo prvemu. Človek še ni opredmetil vseh svojih ustvarjalnih sil, da bi jih nato lahko prisvajal; narava še ni dejansko očlovečena. Odsevanje človeka v naravi in narave v človeku je omejeno, osiromašeno. To pa pomeni, da je tudi odnos človeka do človeka omejen, osiromašen. »Videli smo, da se človek ne izgublja v svojem predmetu samo tedaj, kadar mu postane človeški predmet ali predmetni človek. To je mogoče samo tako, da postane zanj predmet, družbeni predmet, da sam sebi postane družbeno bitje, da družba postane zanj bitje v tem predmetu.« (Marx, Zgodnja dela, sh prevod, str. 246.) Družbena bitnost predmeta se steka tedaj s predmetom samim, z naravnostjo predmeta, in se ne izraža v denarju kot samostojni družbeni bitnosti, zato se tudi človek ne ujema s svojo družbeno bitnostjo, s svojim generičnim značajem, dokler se ta izraža v denarju kot odtujeni moči človeka.

V višji fazi komunizma pa je človek človek v odnosu do predmeta zaradi predmeta samega, predmet sam pa je človeški predmetni odnos do samega sebe. Opredmetenje njegove bistvene predmetne možnosti je obenem razvoj te zmožnosti same za samega sebe. Kolikršna je subjektivna predmetna zmožnost človeka, toliko je neki predmet zanj predmet, toliko bolj samega sebe spoznava v tem predmetu. Kakšno je torej to razpoznavanje, je odvisno tudi od samosvojestvenosti predmeta in ne samo od individualnosti človeka ter njegovih prisvajalnih zmožnosti. (Umetniška razstava, ki jo človek prvič vidi in prvo kot takšno, ni zanj predmet, ni užitek, ni razpoznavanje, ni dejansko prisvajanje.) Če torej rečemo, da postane človek sam predmet, to ne pomeni ponižati človeka v reč, naravno mrtvost, povprečnost itd., temveč to, da človek sam sebi postane odprt prek sveta, ki ga je sam ustvaril. Pomeni torej objektivno in subjektivno samo-postavljenežnega človeka za samega sebe.

Človek je torej s svojo predmetno dejavnostjo očlovečil naravo. Narava je v svoji neposredni danosti izginila. Njena ravnodušnost do človekovega preoblikovanja, ki se nadaljuje v odtujenosti človeka, končno pride v odprtost do človeka in s tem do same sebe. To pomeni, da je tudi človek odprt za naravo in s tem sebi samemu, saj je narava njegova reprodukcija in človek je narava. V meri, v kakršni človek obstaja za samega sebe, je sebi predmet, v isti meri obstaja zanj tudi narava kot predmet. Nastajanje narave za človeka in človeka zase je samo dvojni vidik istega procesa, ki obstaja kot dvojen, dokler ni narava resnični človekov predmet, to je, dokler ne prizna narave kot svoje resnične bitnosti in dokler njegova bitnost ni resnično naravna. Narava je človek in človek je narava. Obstoj človeka je obstoj človeka zase. Naravna nujnost se s človekom spreminja v svobodo. Popredmetovanje je samopotrjevanje človeka, svoboda človeka: »Človeška bitnost narave je šele tu za naravnega človeka; zakaj šele tukaj je zanj kot vez s človekom, kot njegovo bivanje za drugega in drugega zanj. ... Šele tukaj mu je njegovo naravno bivanje postalo njegovo človeško bivanje in narava zanj človek. Torej družba je dovršena bitnostna enotnost človeka z naravo, resnično vstajenje narave, izpeljani naturalizem človeka in izpeljani humanizem narave.« (Marx, Die Früheschriften, Kröner, str. 232.)

Človek ni kot človek zgolj možnost, temveč dejanskost. Njegova bitnost — generični karakter — je neposredno njegov individualni obstoj. Človeška bitnost narave in naravna bitnost človeka se ujemata.

Narava človeka — celotnost njegovih odnosov

Celotnost je v zadnji posledici vsota. Narava človeka je po Marxu celotnost njegovih odnosov; človek je torej vsota svojih odnosov. Če so ti nečlovečni, je razumljivo, da je nečlovečen tudi človek sam, ker »kakor individui izražajo svoje življenje, takšni so«. (Marx, Zgodnja dela, sh prevod, str. 362.) Ljudje so takšni, kakršni so njihovi odnosi. »To, kar indi-

vidui so, se ujema z njihovo proizvodnjo, tako s tem, kar proizvajajo, kakor tudi s tem, kako proizvajajo.« (Prav tam.) Bit ljudi je torej proizvodnja. To, kar človek je, njegov je, njegova bit, je njegova proizvodnja. Bit ljudi je njihov dejanski življenjski proces: »družbeni življenjski proces — materialni proces«, družbena praksa — realni življenjski proces. Bit ljudi je torej življenjska praksa, ki je materialni produkcijski proces.

Poleg te opredelitve biti kot materialne produkcije lahko najdemo pri Marxu tudi tekste, v katerih bit pomeni produkcijo sploh, to je materialno in duhovno: »Sicer je čisto vseeno, kaj zavest sama počne, iz vse te zmesi dobimo samo en rezultat, da ti trije momenti, produktivna sila, družbeno stanje in zavest morejo in morajo medsebojno dospeti v protislovje, ker je z delitvijo dela dana možnost, da, dejanskost, da duhovna in materialna dejavnost — da užitek in delo, produkcija in poraba pripadajo različnim individuumom, in možnost, da ne bi zašli v protislovje, je samo v tem, da se delitev dela zopet preraste.« (MEW 3, str. 32.)

Iz tega izhaja: duhovna in materialna dejavnost, duhovna in materialna proizvodnja sta protislovni le v odtujenem svetu, v neodtujenem pa se ujemata. Sta sicer različni, vendar tudi enotni. Obe sta družbeno je, družbena bit. V odtujenem svetu se bit reducira na materialno produkcijo, zato se vse drugo kaže kot njena posledičnost, pa tudi kot njena nasprotnost in protislovnost.

Človekova zavest, na primer zavest proletarca, je v svoji ločenosti od predmetnih okoliščin dela zgolj potencialno, možnostno dejanski je družbe, dejanska družbena bit. Če ostaja ločena od realnega, materialnega produkcijskega procesa, je iluzorna, je nič. Kot dejanski je družbe se kaže le materialna produkcija.

Proizvodnja poteka v proizvodnih odnosih. »Proizvajalni odnosi v svoji celoti sestavljajo to, kar se imenuje družbeni odnosi, družba (podčrtala SH) in sicer družba na določeni, zgodovinski razvojni stopnji, družba s svojim razlikujočim se značajem.« (MEW 6, str. 408.) Družba so proizvodni odnosi! Človek je odnos, s katerim je do drugega človeka človek. Odnos človeka do človeka v kapitalnem obdobju je odnos delavca do kapitalista in le ta je odločilen, ker je to produkcijski odnos, njegov bitni odnos. Oba, kapitalist in delavec, sta personifikaciji svojih postvarelih odnosov. Kot osebi sta »poosebljenje ekonomskih kategorij«, opredelitvi kapitala. Odnos med njima je odnos »postvarelih oseb in poosebljenih stvari«. Eksaktno dojeti pojem tega odnosa, kapitala, pomeni dojeti bit ljudi in še več, ljudi same: »Eksakten razvoj pojma je nujen, ker je temeljni pojem moderne ekonomije, kot je kapital sam, katerega abstraktna protislika je njegov pojem, temelj buržoazne produkcije, kakor meje, čez katere sama stremlje.« (Marx, Gr., str. 237.)

Bit ljudi, tukaj v kapitalski obliki, je dojeta v svoji totalnosti, če se iz njenih osnovnih postavk dobijo vsi njeni odnosi.

V osnovi tega pojmovanja je konstatacija, da je človekova narava, najsi bo odtujena ali neodtujena, celotnost njegovih odnosov; v zadnji konsekvenci vsota odnosov. Spoznati odnose človeka pomeni spoznati člo-

veka samega. Človek je reduciran na svoje odnose. (Pojem odnos uporabljam v Marxovem smislu in jemljem, da je ta pomen vsebovan tudi v njegovi opredelitvi človeške narave v 6. tezi o Feuerbachu. »Kjer obstoji odnos, obstoji zame, žival ni v ‚odnosu‘ do ničesar in sploh ni v odnosu. Za žival njen odnos do drugih ne obstaja kot odnos.« (Zgodnja dela, sh prevod, str. 352.) Gre za človekov zavestni odnos, to pa ne pomeni, da je to samo odnos zavesti.) To pomeni enačenje človeka kot tistega, kar odnose poraja, z odnosi samimi, enačenje porajajočega in porajanega. Vzemimo, da spoznamo vse odnose človeka dane dobe: dobimo vsoto njegovih odnosov in njihovo strukturo, toda v tej vsoti in strukturi ni vsebovano tudi tisto, kar jih poraja. (Naj parafreziram: če je vsota 15 strukturirana iz $5 + 3 + 7$, ni iz $10 + 5$. Ni pa z vsoto in s strukturo povedano, kaj je tisto, kar povzroča, da je vsota 15 sestavljena iz $5 + 3 + 7$ in ne iz $10 + 5$.)

Odnosi so reka, ki stalno odteka iz nekega izvira in se vanj spet vrača, ki pa z njo ni pojasnjen. Človeka je nemogoče izmeriti po kalupih, ki jih sam ustvarja, prav zato ne, ker jih sam ustvarja. Neposredna posledica dojetja človeka kot celotnosti njegovih odnosov je, da človeka pojmuje kot določilo njegovih odnosov. »Podobe kapitalista in zemljiškega lastnika res ne slikam z rožnatimi barvami. Toda za osebe gre tu (! podčrtala SH) samo toliko, kolikor so posebljenje ekonomskih kategorij, nosilci določenih razrednih odnosov in interesov.« (Marx, Kapital I, CZ, str. 12.) Marx pravi »tu« (v Kapitalu). In res Marx ne misli, da je človek samo posebljena ekonomska kategorija, saj pravi, da je »postavljen delavec formalno kot oseba, ki je še nekaj zunaj svojega dela zase...« (Marx, Gr., str. 200.) Ali: »Kar posestnika blaga zlasti razlikuje od blaga, je okoliščina, da je za blago vsako drugo blago samo pojavna oblika njegove lastne vrednosti... čut za konkretnost blagovnega telesa, ki ga blagu primanjkuje, pa dopolnjuje posestnik blaga s svojimi petimi čuti.« (Marx, Kap. I, str. 99.) Torej posestnik blaga ni le ekonomska kategorija, temveč konkretni človek s petimi čuti itd.

Vendar vse te individualne značilnosti niso bistvene, so zunaj območja produkcije, družbene biti, torej ne-bitne. Ne vplivajo na povprečje gibanja, ki ga izražajo »obče formule« znanosti. Ni torej problem v tem, da bi Marx pojmoval človeka kot zgolj ekonomsko kategorijo, temveč da pojmuje bit človeka v času odtujenosti kot zgolj ekonomski obstoj. »Tu« se mu je torej zgodilo isto, kar očita nacionalnim ekonomistom: »Nacionalni ekonomist spelje vse na človeka, to je na individuuma, s katerega zbršše vsako opredelitev da bi ga fiksiral kot kapitalista ali delavca.« (Zgodnja dela, sh prevod, str. 264.)

Podobno je tudi z očitki Heglu: »Eksistenca predikata je subjekt: torej subjekt je eksistenca subjektivitete etc. Hegel osamosvaja predikate, objekte, toda osamosvaja jih ločeno od njihove dejanske samostojnosti, njihovega subjekta. Zato nastopa dejanski subjekt kot rezultat, medtem ko je treba izhajati iz dejanskega subjekta in preučevati njegovo objektivacijo. Dejanski subjekt postane zato mistična substanca in realni subjekt se kaže kot nekaj drugega, kot moment mistične substance. Prav zato ker Hegel izhaja od predikatov, obče opredelitve, namesto od realnega ens

(hipokeimenon, subjekt), a ker vendarle mora biti nosilec teh opredelitev, postane ta nosilec mistična ideja. To je dualizem, da Hegel gleda obče kot dejansko bistvo dejansko-končnega, to je eksistirajočega, opredeljenega, ali dejanski ens ne kot resnični subjekt neskončnega.« (Marx, Frühe Schriften, Kritik des Hegelschen..., str. 284.)

Hegel namreč pravi: »Subjekt ima v svojih predikatih svojo izrečno opredeljenost in vsebino: zase je torej gola predstava ali golo ime.« (Hegel, Enz., stran 169.)

V tej zvezi ostaja pri Marxu vprašljivo naslednje: obenem ko kritizira Hegla, ker ta isti »človeka z nekim predikatom, nekim njegovim odnosom, češ da je to »iluzorna identiteta« (iluzorna že zato, ker sicer dejanski subjekt, človek v različnih opredelitvah svojega bitja ostaja sebi enak, in ne izgubi svoje identitete...« citirano iz »Kritik des Hegelschen...« Frühe Schriften, str. 356), pomeni, da človek ni zgolj celotnost svojih odnosov, pa je v 6 tezi o Feuerbachu človekovo naravo opredelil prav kot celotnost človekovih odnosov. In konkretno: »Ali bo individuum, kot je Rafael, razvil svoj talent je popolnoma odvisno od povpraševanja, ki je spet odvisno od delitve dela in kulturnih razmer, ki iz nje izhajajo. (Nemška idelogija, citirano iz sh izdaje »O umetnosti i književnosti«, str. 115.) Identiteta slikarja, kot je na primer Rafael, potem-takem ni odvisna od njegove konkretnosti in enkratnosti. Toda zakaj je potem samo en Rafael?

Ali pa malomeščani: »Po svoji izobrazbi in po svojem individualnem položaju so oddaljeni od kramarjev kakor nebo in zemlja. Kar jih dela za zastopnike malomeščana, je to, da v duhu ne morejo preko pregraj, preko katerih malomeščan v svojem življenju ne more, da jih torej v teoriji žene k tistim nalogam in rešitvam, h katerim žene malomeščana materialni interes in družbeni položaj v praksi. To je sploh odnos političnih in literarnih zastopnikov nekega razreda do razreda, ki ga zastopajo.« (Marx-Engels, Izbrana dela, CZ, str. 353.)

Iz vsega tega sledi, da je človek zgolj to, kar proizvaja, in da je človek zgolj določilo svojih odnosov. Ljudje ne ustvarjajo sami sebe, temveč drug drugega: »Na primer med angleškimi zakupci je večje število malih kapitalistov, ki so vzgojeni z izobrazbo, s tradicijo, konkurenco in drugimi okolnostmi, opredeljeni in prisiljeni, da svoj kapital vlagajo v poljedelstvo.« (Marx, Kapital III, sh prevod, Kultura, str. 578.) Torej tradicija, vzgoja itd. opredeljujejo človeka, ki svoje okolje le odseva. Še več: »Ves razred jih (občutke, iluzije, način mišljenja in življenjski nazor — SH) oblikuje iz svojih materialnih osnov in ustrežajočih družbenih odnosov. Posamezni individuum, ki jih dobiva s tradicijo in vzgojo, si lahko domišlja, da so to resnični določujoči razlogi in izhodišče njegovega delovanja.« (Marx-Engels, Izbrana dela I, CZ, str. 330.) Vsaka misel, da so življenjski nazor, občutki itd. *moj* proizvod, je torej odvisen od *mene*, takšnega, kakršen sem, je domišljija. To so občutki, življenjski nazor... razreda, ki mu pripadam.

So pa tudi drugačni ljudje: »V sleherni revoluciji prihajajo poleg njenih pravi predstavnikov v ospredje tudi ljudje drugačnega kova. Ne-

kateri med njimi so preživel ostanki prejšnjih revolucij, s katerimi so zrasli; v sodobno gibanje se ne vžive. Imajo pa zaradi svojega znanega poguma in značaja ali tudi samo zaradi tradicije še vedno velik vpliv na ljudstvo. Drugi spet so zgolj kričachi, ki so vsi, ponavljajoč leta in leta vedno iste tirade proti vsem vladam zapovrstjo, dobili sloves revolucionarjev prvega reda. Tudi po 18. marcu so nastopili takšni ljudje in so imeli v nekaterih primerih celo zelo vidno vlogo. . . . Takí ljudje so pač neogibno zlo. . . .« (Prav tam, str. 695.) Ali: »Proletariat je tisti razred, ki ga sestavlja večina vseh članov družbe in od katerega izhaja zavest o nujnosti temeljite revolucije, komunistična zavest, ki se seveda lahko ustvari tudi med drugimi razredi s spoznanjem polažaja tega razreda. . . .« (Marx, Zgodnja dela, sh prevod, str. 394.)

Determinizem družbene biti je absoluten. Niti nastanek in možnost obstoja ljudi, ki so neogibno zlo, niti izredneži, ki spoznajo položaj proletarata, niti spoznanje samo niso pojasnjeni, medtem ko vemo, zakaj je malomeščan tak in tak. Za njih determinizem družbene biti kot da ne velja. Ti ljudje torej odstopajo od splošnega zakona, so muka. V tem ni nobenega protislovja. Naključje je navadno spremljevalec zaprtega determinizma. Tako se negirana svoboda koncentrira v naključje in si kot taka pridobi pravico do obstoja.

Takšen determinizem temelji v postavki, da je narava človeka celotnost njegovih odnosov, zakaj v danem trenutku sestavljajo odnosi človeka res celoto in so totalno razviti. Marx je ta trenutek, lastnosti človeka, kot so se v tem trenutku kazale v odnosih, poistil s človekom samim, in tako lahko najdemo pri njem takšne misli: človek je »totalno razvil svoje zmožnosti« in ker je to odtujeni svet, se je s tem totalno osiromašil itd. Čas se je ustavil. Nadaljnji razvoj je mogoč le kot odprava takšnega stanja, takšnih odnosov (ne odnosov sploh), ni pa mogoč napredek na tej osnovi sami. Stopnjevanje ni več mogoče. Po eni plati postane sam kapital ovira, po drugi plati ohranitev obstoječe osnove terja ohranitev osnovnega odnosa delavca do kapitalista, suženjstva človeka; čeprav bi bile verige suženjstva zlate, bi bile še vedno verige.

Vendar je še danes na isti osnovi videti, da se posamezni individui, ne samo kapitalisti, v njih dokaj udobno počutijo: »prav tako kot riba v vodi«. Celo proletarci za ceno svojih zlatih verig izdajajo osnovni princip proletariata, solidarnost. Proletariat v nerazvitih deželah zaradi sadov blagovne menjave izkorišča svojega razrednega prijtelja v nerazvitih deželah. En par čevljev dela na primer Afričan 8 ur, Američan pa 2 uri. Menjalna vrednost je zaradi ekvivalentne menjave kot sredina pojavna oblika kristalizacije delovnega časa 5 ur. Tako bolj razvite dežele izkoriščajo vse manj razvite. To, kar bi morala biti solidarnost, je v resnici nesolidarnost, ravnodušnost in celo nasprotnost: proletariat ravnodušno spremlja vojno v Vietnamu itd.

Nasledek teh dejstev bi bil, da človek je poseebljena ekonomska kategorija, da pa ni samo to. Zakaj ekonomski kategoriji sta delavec in kapitalist, ne pa tudi bogatejši delavec in požrešnejši kapitalist, ki sta zgolj različici osnovnega odnosa in ga zato ne odpravljata. In vendar ga podirata.

Človek torej tudi v svojih proizvodnih odnosih ni zgolj poosebljenje ekonomske kategorije, temveč kot temeljni izvir vseh svojih odnosov daje tudi postavljeno odnose vsakokrat poseben značaj.

»Proizvajalni odnosi v celoti sestavljajo to, kar se imenuje družbeni odnosi, družba (podčrtala SH) ...« Družba torej niso ljudje v svojih odnosih, temveč odnosi sami. Če enačimo odnose s človekom, porajajoče s porajanjem, je ta formulacija razumljiva. Človek, ki izvirno določa odnose (seveda ni dvoma o tem, da tudi odnosi vplivajo na človeka in ga s tem določajo, se kaže zdaj kot določilo svojih odnosov, *izenačen je z odnosi*. In sicer ne z vsemi, temveč le s proizvodnimi odnosi torej je poosebljena ekonomska kategorija. Družba so tako odnosi poosebljenih ekonomskih kategorij, ali, to je isto, proizvodni odnosi sami. Produkcija je sama vse iz sebe same. Zato »zadrega«, ki »izvira morda od tod, da smo obravnavali osebe samo kot personificirane ekonomske kategorije, ne pa individualno« (Marx, Kapital I, CZ, str. 185), ni nobena zadrega, saj v nadaljnjem v »individualni« razlagi vzame individuum A kot kupca in individuum B kot prodajalca — torej spet personificirani ekonomski kategoriji. Odgovarja se z vprašanjem in s tem izgine vprašanje samo. Ker so ljudje poosebljene ekonomske kategorije, je logično, da je tudi njihovo gibanje, združevanje, odvisno od ekonomskega gibanja samega: po Marxu se samonastajanje proletariata za samega sebe popolnoma ujema s položajem, »ki ga zavzema v hierarhiji svetovnega trga«. Ali: »Kakor smo videli, je zakonodaja v tovarnah, ta prva zavestna in načrtna reakcija na samoraslo njenega produkcijskega procesa, prav tako *nujen* produkt velike industrije, kakor so bombažna preja, selfaktor in električni brzojav.« (Marx, Kapital I, CZ, str. 541.) Torej po bistvu samo-proizvod kapitala! Prav tako je revolucionarna akcija, prevzem oblasti in razdelitev sredstev za proizvodnjo vprašanje produkcije same. Krog je zaprt. Mogoč je samo obrat. Negiranje akcije in zavesti kot relativnih samobitnosti se sprevrže prav v sklicevanje na akcijo in zavest: »Državljeni, samo pomislimo na tisto temeljno načelo Internacionale: solidarnost. Samo če postavimo to življenjsko načelo med vse delavce vseh dežel na zanesljive temelje, bomo dosegli veliki končni cilj, ki smo si ga zastavili.« (MEW 18, str. 161.) Ali: »Angleži zmorejo vse nujne materialne postavke za socialno revolucijo. Manjka jim duh posploševanja in revolucionarna strast. To lahko popravi samo Generalni svet in s tem pospeši resnično revolucionarno gibanje v tej deželi in kot posledico povsod... Generalni svet je sedaj v srečnem položaju, da drži svojo roko direktno na velikem vzvodu proletarske revolucije, kakšna neumnost bi bila, da, moglo bi se reči, kakšno hudodelstvo bi bilo prepustiti ga edino angleškimi rokami!« (MEW 16, str. 386.) Kako da se Marx ne vpraša, zakaj ni proletarske strasti in zakaj zavest angleških delavcev ni razvita, kakor je razvita družbena bit Anglije? Če je zavestno le idejno materialno, če zavest bit le odseva, če je posledična, bi morali biti vzroki te pasivnosti tudi v družbeni biti, ne pa zgolj v zavesti. Kaj je sedaj, ali je odpovedala znanost pred fenomenom družbene zavesti, ali ne drži, da je zavest le posledična, ali pa Marx ni dovolj prodrl v zakone družbene biti?

Absolutni determinizem materialne proizvodnje, družbene biti, se torej sprevača v absolutni determinizem družbene zavesti, v subjektivizem. Tudi zgodovinsko gledano deluje marksizem edinole kot nasprotje svojega prvotnega determinizma. Če marksizem do Oktobrske revolucije shematično označimo: družbena bit poraja družbeno bit, velja po revoluciji: družbena zavest poraja družbeno bit. Absolutni determinizem se veže na indeterminizem kot predmet s svojo zrcalno sliko: ali teži stvarnost k zavesti ali zavest k stvarnosti. Končni rezultat je isti, le izhodišče je drugo. Marksizem deluje revolucionarno torej le kot ideologija, kot apeliranje na zavest in delovanje te zavesti na družbeno bit, ne pa kot raziskovanje ekonomskih vzrokov, ker bi bila družba sicer ob nezadostnih materialnih okoliščinah prisiljena opustiti revolucijo. Ta ideološkičnost je s svoje strani tudi vzrok, da se je birokracija toliko laže postavljala kot »ustvarjalca občega interesa« v nasprotju do ostale množice proletariata.

Tako je latentno že vse dano z Marxom: zmaga proletariata v nerazvitih deželah; birokracija kot komunistični teoretiki, ki imajo v rokah vzvod revolucije in zanjo potrebne proletarske množice ter vedo, kdaj je pravi trenutek; miren prehod v komunizem itd.

Ekonomski odnosi so odnosi živih, konkretnih ljudi in ne zgolj personificiranih ekonomskih kategorij. Ko bi bil človek zgolj posebljenje ekonomskih kategorij, bi bila vsa njegova svoboda le razvijanje imanentnega protislovja kapitala. Zaprt bi bil v krog odtujene družbene biti. Krog bi se lahko odprl le tam, kjer bi bila družbena bit v svoji kapitalski obliki najbolj razvita. Marx je v ta zaprti determinizem verjel; najprej s prepričanjem, potem z dvomom: »Angleški delavci so prvorojenci sodobne industrije. Gotovo torej tudi ne bodo zadnji, da bodo podprli socialno revolucijo, ki jo bo rodila ta industrija...« (Marx, ID I, str. 449.) Negibnost se je spremenila v gotovost, verjetnost.

Toda Marx ne bi bil Marx, to je brezobzirni kritik, ki se ne boji rezultatov svojega znanstvenega dela, ko bi ne bil potem, ko je spoznal, da se zakoni in tendence ne uveljavljajo z železno nujnostjo, tega zaprtega kroga determinizma sam teoretično razklenil. Ne samo da dopušča možnost revolucije v Rusiji (kar je zgolj naključje, nujni spremljevalec zaprtega determinizma), dopušča tudi miren prehod iz kapitalizma v komunizem: »Vemo, da se morajo upoštevati institucije, običaji in tradicije različnih dežel, in ne zanikamo, da so dežele kot Amerika, Anglija, in če bi mi bile vaše ustanove bolj znane, bi sem verjetno potegnil še Holandsko, kjer bi mogli delavci prispeti do svojega cilja po mirni poti.« (MEW 18, str. 160.) Torej celo v Angliji, edini deželi, kjer je kapitalizem popolnoma razvit! In bolj razvita dežela ne kaže manj razviti samo podobe njene lastne prihodnosti, ta prihodnost je odvisna od dežele same, njenih razmer, kakor tudi od odnosov, ki jih ima z bolj ali manj razvitimi deželami: »... naj bi nikdar ne prihajali k temu (primerjanju razvojov različnih dežel in obdobj — SH) z univerzalnim ključem neke zgodovinske-filozofske teorije, katere velika prednost obstaja v tem, da je nadzgodovinska.« (MEW 19, str. 111.)

Svoboda proletariata torej ne obstoji samo v razvijanju imanentnega protislovja kapitala: »... ali se to pravi, da se mora delavski razred odpo-

vedati svojemu odporu proti zlorabam kapitala in da mora opustiti svoje poskuse čimbolj izkoristiti naključne ugodne možnosti, da si začasno izboljša položaj? Če bi to storil, bi se ponižal na stopnjo nekakšne mase strlih izgubljenčev, ki jim ni rešitve... Če bi delavski razred strahopetno popustil v svojem vsakdanjem boju s kapitalom, bi se pokazal nezmožnega pričeti tako širše gibanje.« (Marx, Mezda, cena in profit, str. 104.)

Kakor hitro torej gleda Marx na človeka kot konkretno bitje, ki trpi, se bojuje itd., se njegov determinizem odpre. Gledano zgodovinsko: ker so se delavci na Zahodu vztrajno bojevali za začasno izboljšanje svojega položaja, so postali nezmožni za širše gibanje, revolucijo. To je ravno narobe, kot je pričakoval Marx. Vendar s temi mislimi priznava, da je tudi težaško delo vendarle človeško življenje, ki ga je treba spoštovati in izboljševati. Tako se človek kot konkretum izmika človeku kot posebljeni ekonomski kategoriji in se mu upira. Človek torej ni zgolj moment v gibanju h končnemu cilju, temveč ima pomen tudi sam zase. S tem se kaže Marxova misel kot realni humanizem, toda ne bi bil, ko bi ostajal pri individualnem, ko pomena individualnega človeškega življenja ne bi povezoval s pomenom človeštva: »Ker gre predvsem za to, da ne bomo ob plodove civilizacije, ob pridobljene produkcijske sile, postane nujno, da uničimo podedovane oblike, v katerih so bile produkcijske sile ustvarjene.« (Marx, Beda filozofije, str. 114.)

Subjekt potemtakem ni zgolj vsota svojih predikatov, človek ne zgolj vsota svojih odnosov, ki so v kapitalski obliki postvarili, zakaj ko bi bil samo to, bi vsa odgovornost za gibanje padla na te postvarele odnose same, v skrajnji konsekvenci na kapital. Odgovorne bi bile »personificirane stvari« za »postvarele persone« (Marx, Kapital I, str. 129.) Človek bi bil v resnici samo moment svojih odnosov in kot tak neodgovoren za njihovo gibanje. Samo-stojnosti človeka kot samo-postavljanja samega sebe ne bi bilo, zakaj človek se v samo-stojnosti veže na samega sebe kot na odgovornega za svoje samo-postavljanje: za samo-stojnost, da je in kakšna je. Samo-stojnost kot samo-postavljanje je svoboda, zato: kolikor bolj prihaja v ospredje posebljeni predikat človeka — odtujeno delo, toliko bolj mora prihajati tudi subjekt — človek, toliko večja je njegova odgovornost za gibanje postvarelih odnosov, da resnično ne postanejo absolutni subjekt gibanja: »Življenjska nevarnost za vsako bitje obstaja v tem, da izgubi samo sebe. Nesvoboda je smrtna nevarnost človeka.« (MEW 1, str. 60.) To je danes resnično bolj kot kdaj prej.

Izhajam torej iz postavke, da subjekt ni zgolj vsota predikatov in da človekova narava, tisto, po čemer človek je to, kar je, ni zgolj vsota svojih odnosov, celotnost, temveč je to višja kvaliteta. Kaj je ta višja kvaliteta? Na to vprašanje v tem sestavku dajem negativno opredelitev s tem, ko nakazujem posledice, ki sledijo iz enačenja prvega z drugim: Namreč: ko bi bila človekova narava celotnost njegovih odnosov, bi bile nujne posledice: popolna ujetost človeka v postvarjene odnose, usodnost; klic po preobrazbi sveta bi bil nepojasnen in nesmiseln. Če bi bil subjekt le vsota predikatov, bi bil vsak nadaljnji razvoj subjekta nemogoč. Od kod? Kako naj nastanejo iz vsote predikatov drugi predikati? Zato pojmem subjekt

kot tisto porajajoče, izvir: človeka kot samo-postavljajoče. To ni absolutna lastnost! Ni dvoma, da tudi predikati, odnosi oblikujejo človeka. In še več, da se človek kaže le v odnosih. Prav zato človek kot oseba ne more biti postvarjen, taki so lahko le njegovi odnosi. Marx pravi: »lastnosti stvari ne izvirajo iz njenega odnosa do drugih stvari, temveč se v takem odnosu samo kažejo...« (Marx, Kapital I, CZ, str. 69.) To velja še toliko bolj za človeka kot izvir njegovih odnosov v pravem pomenu besede. Postvarjena torej ni oseba, postvarjeni so lahko njeni odnosi in šele prek njih bi se lahko reklo, da je človek »postvarjena oseba«, ne pa po izviru. V odnosih se kaže človekova mogoča lastnost, na primer tudi samoodtujitev. To pomeni, da je človek izvir svojih mogočih lastnosti, ki se izražajo, seveda ne vse, v celotnosti njegovih odnosov. Kaka lastnost človeka torej ni večna, temveč z odpravo odnosov, v kateri se kaže, ponikne tudi sama. In prav zato, da lahko izgine, se človek kot porajajoče ne more ujemati z odnosi, v katerih se neka lastnost kaže. Če pa bi izvirala iz odnosov, človekova narava pa bi bila samo celotnost odnosov, bi bila večnostna. Človek kot oseba bi se ujema s svojimi postvarjenimi odnosi, bil bi postavljena oseba, in razvoj iz kroga bi bil nemogoč. Lastnost določenega trenutka, ki bi izvirala iz dane celotnosti odnosov, bi ga vsega prežela in ga onemogočila kot izvir svojih mogočih lastnosti. Gre za to, da se človek ne more razpustiti v objektivne okoliščine (predikate) in postati le moment, sredstvo njihovega gibanja, le sunek od zunaj. Človek je porajajoče teh okoliščin in usmerjanje njihovega gibanja. V tem duhu pojmem subjekt kot samo-stojnost, kot samo-postavljanje in odgovornost za to samo-postavljanje. V tem je njegova ontološko-antropološka svoboda.

Pojmovanje človeka kot zgolj vsote odnosov ne more razjasniti razvoja predikatov iz subjekta in ne alienacije kot oblike. Po tej koncepciji bi bila alienacija popolna. Vsebinski bi se ujemala z obliko. Toda popolna odtujitev je ne-delo in ne odtujeno delo. Mogoča bi bila le kot odprava človeka sploh. To pa je absurd. O odtujitvi je mogoče govoriti le, če človek je in povnanja svoj je v odtujeni ali neodtujeni obliki. Prav zato, ker je človek subjekt, more to obliko tudi spremeniti. Vprašanje se torej ne postavlja: popolno ujemanje ali popolno neujemanje subjekta s predikati, temveč koliko ga le-ti opredeljujejo in koliko je samo-postavljanje.

Ostaja vprašanje, od kod to Marxovo protislovje, da po eni strani identificira človekovo naravo z njegovimi odnosi, po drugi strani pa mu je človek možnost svojih odnosov. Razvidno je, da mu pojmovanje človeka kot možnosti njegovih lastnosti daje močnejše teoretsko orožje za kritiko odtujenega sveta kot pa pojmovanje človeka kot celotnosti njegovih odnosov (pri čemer so odnosi subjekt), ki je po bistvu interpretacija odtujenega sveta.

Ne trdim, da bi bila Marxova interpretacija odtujenega sveta, ki se izraža tudi v opredelitvi človeka kot celotnosti njegovih odnosov, nesmiselna. Zakaj ta svet resnično poraja svojo negacijo, kapital je resnično protislovje sam v sebi in se z dejavnostjo ljudi sam odpravlja. Ljudje so »tu« res posebljene ekonomske kategorije, toda le v tem odnosu, gledano samo s kapitalne strani, samo s strani odtujenega dela kot kapitala.

Izgubljene iluzije

Dušan Pirjevec

(Nadaljevanje in konec)

Pojem »utrujenosti«, ki je za človeka prostor in trenutek resnice in ki je vezan na samouničevalski »akt« volje do moči, pa nam nudi možnost, da se še enkrat, a tudi zadnjič lotimo vprašanja čutnosti, saj je utrujenost kar najbolj neposredno vezana ravno na čutnost: v *Izgubljenih iluzijah* je zares utrujen samo Lucien, vsi drugi so nenehoma aktivni in nezadržno zagnani v prihodnost. Še več: ravno ker je utrujen, ker je že samo-sebe-použivajoča volja do moči, ne more vzeti nase muk in trpljenja, se odreka prihodnosti in se vdaja čutnim nasladam. Spričo narave teh zvez je očitno, da čutnost ne moremo več imeti za »posledico« preslabotne volje in premajhne moči, marveč je ravno tako kakor utrujenost v neposredni zvezi s samopouživanjem volje do moči. Morda smemo reči celo: čutnost je zasidrana v samouničevanju volje do moči in je dogajanje samouničevanja. Vsekakor pa je jasno, da dokler ni samouničevanja tudi čutnosti ni, sicer ne bi mogli razumeti npr. Carlosa Herrere, ki je ravno zaradi svoje askeze uspešen uničevalec drugih. Isto velja tudi za Daniela d'Artheza in za njegov krožek. Čutnost kot samostojna in hkrati problematična razsežnost človekovega bivanja, vedenja in ravnanja je gotovo v neposredni zvezi z razkrivanjem nihilizma svobode in subjektivizma. Zato je čutnost, kakršna se pojavlja npr. v velikih totalitarnih gibanjih, eshatoloških in hiliastičnih strukturah, drugačna od čutnosti, kakršna se uveljavlja v »normalnih« časih in kakršno prikazujejo tudi *Izgubljene iluzije*. Vsi ti vidiki bi utegnili postati pomembni tudi za razmišljanje o zgodovini evropske literature in še posebej evropskega romana. Delež in zahtevnost čutnosti morata v prozi postajati tem večja, čim bolj se s samouničevanjem volje do moči uveljavlja nezmožnost aktivizma in akcije, čim bolj se resnica razkriva kot zaprti krog: pes ki žre lastni rep. Potrdilo za to misel nudi že kratka primerjava med Don Kihotom in Flaubertovo Emo Bovaryjevo. Španski hidalgo se je ves zagnal v spreminjanje in urejanje sveta, tako da v njem ni ne prostora ne časa za čutnost. Eme Bovary pa usoda sveta sploh ne zanima, ničesar noče spremeniti, pa tudi nikakršne oblasti ali moči noče kot npr. Lucien de Rubempré. Vse, kar hoče, je samo čutni užitek. V posebej

zanimivi obliki se te zakonitosti kažejo tudi v usodi prakse in teorije tako imenovanega socialističnega realizma. Proza, ki jo smemo označiti s tem imenom, hoče upodabljati pozitivne, velike junake, ljudi uspešnega spreminjanja sveta. Takšni junaki so načeloma totalitarne, hiliastične in religiozne strukture, ki ne morejo bit obremenjene s čutnostjo, kakršno poznamo npr., iz Balzacovih *Izgubljenih iluzij*. Pa vendar noben socialistično realistični junak ne sme biti brez čutnih sestavin. Teorija, ki jo je prvi formiral že Engels, zahteva namreč, da jih je treba spraviti s koturnov, poseči v njihovo privatno življenje in jih pokazati v spalni srajci, da bi bili to res polni ljudje in prepričljivi literarni liki.* Ta teorija in njena praksa imata več pomehov. Spalna srajca bi v resnici morala totalitarno strukturo samo prikriti, tako da bi junak postal kar najbolj podoben človeku, kakršnega je ustvarila velika realistična literatura XIX. stoletja in ki je zdaj povzdignjena na piedestal edino veljavnega »modela«. Vendar pa se nobeno bešedilo, ki se je ravnalo po tej teoriji, ni posrečilo: čutna sfera junakov ostaja neizrazita, brez lastne dinamike, saj se tudi ne sme ne razviti in ne sprostiti, ker bi tako ogrožala izhodišče samo: totalitarno in religiozno strukturo, namesto da bi jo samo prikrivala in jo naredila privlačno. Zato so vsa ta besedila v bistvu le propaganda in vabljenje.

Hkrati pa vse to govori tudi o pomenu evropske realistične proze. Če se njene bistvene razsežnosti, takoj ko so prenešene v totalitarno in religiozno strukturo, spremenijo v nekaj praznega in neprepričljivega, tedaj pač to pomeni, da ta proza kratko in malo sploh ni ustrezni instrument za resničnega, epskega junaka. To se kaže že v Cervantesovem Don Kihotu in njegovih izrazito komičnih sestavinah. Česar ne zmore roman, to zmore samo ep.

Spričo vseh omenjenih ali pa samo nakazanih razsežnosti se utegne zgoditi in se tudi dogaja, da nam začne čutnost veljati za totalno negacijo totalitarizma, eshatologije in ideologije, saj se zdi, da postavlja sedanjost proti daljni prihodnosti, zdravo telesnost proti zadržemu asketizmu itd., ter da tako že zida temelje novega sveta. Vendar: kakor se ne iztrgam iz metafizike, če postavim na mesto Platonove ideje materijo, namesto duha telo, namesto Boga Hudiča, ravno tako ne ustanavljam novega sveta, če postavljam namesto volje in moči čutnost. Zato je vse odvisno od tega, če zmoremo razumeti čutnost tako kot njej sami ustreza. To nam je kar najbolj potrebno, da bi lahko še enkrat spregovorili tudi o iluziji, deziluziji in poeziji.

Če strnemo in upoštevamo vse, kar smo o čutnosti že povedali, potem lahko rečemo, da ima tri razsežnosti: najprej je použivanje in uničevanje, nato je omogočanje uničevanja in slednjič je izročanje samega sebe uničenju. Uničuje drugega, je od drugega uničevana in uničuje samo sebe. Čutnost je docela zapisana Niču, v njej ni načeloma ničesar, kar bi ji omogočalo uspeh. V njej je Nič nekako obkoljen, da se skoraj ne more izmakniti. V njej je vedno nekaj žalostnega: »La chair est triste,« je rekel Mallarmé, in ta žalost ne more biti drugega kot »slutnja« grozljive resnice.

* Glej Marx-Engels, *O umetnosti in književnosti*, str. 51.

Ta resnica se ne more javiti, kadar je čutnost samo »uspešno« uničevanje slabotnejšega. Niti ne more priti do besede v območju takšnega izročanja samega sebe, ki je le golo slepo omogočanje volje do moči. V »doseg človeških rok« stopa resnica le, kadar »stoji« čutnost v razsežnosti uničevanja same sebe. Vsiljuje se domneva, da se čutnost razsvetli samo v tej dimenziji. To je v skladu z dejstvom, da je tudi utrujenost kot trenutek in prostor jasnovidnosti vezana na samouničevalski »akt«.

To pa je trenutek jasnovidnosti in groze, saj se je dogodilo srečanje z resnico — Ničem. Človek iz te resnice beži in beži lahko tudi »nazaj« v čutnost. Čutnost je potemtakem tudi beg, vendar to ni beg pred nepremostljivimi težavami, je beg pred resnico, ki je samouničenje. In čutnost od vsega začetka to tudi je. Zato je dvomiseln in tudi slepa, kar se kaže na več načinov in v različnih »modelih« volje do moči, ki jo v svoji slepoti sama omogoča. Kaže se v goli omami, pa tudi v strasti, ki zagreši svoj smisel, če samo preprosto izbruhne in se nato kot pretepen pes osramočena splazi z jasnovidnih višin svojega vzpona v mračna podzemska prebivališča. Kaže se tudi v planiranem masovnem potrošništvu in se uresničuje v nekakšnem »otročkem vrtcu«, kjer se pod strogim nadzorstvom volje do moči dogaja videz, oziroma nadomestilo resničnega življenja: ljudje s svečanimi kretnjami in važnimi obrazi opravljajo prazno igro, ki je prazni posnetek življenja z vsemi dimenzijami svobode, akcije, suverenosti, vladanja, v resnici pa je samo nadomestilo za nenadomestljivo in volji do moči že zdavnaj izročeno svobodo, akcijo in samovoljo. Tu, v tem otroškem vrtcu se v resnici nič ne zgodi, se samo dogaja in nič ni dokončnega, je možno vse, ker ni nič res. Balzacov čas takšnega »modela« še ne pozna, v njegovih delih ni navideznih junakov in njegova proza, ki je sicer res nenehno dogajanje brez dogodka, je zaporedje v sebi jasno orisanih in konsistentnih spopadov, ki vsi nosijo v sebi neizprosno dokončnost.

Če čutnosti po vsem tem ni mogoče v celoti proglasiti za resnico ali nosilko resnice, je očitno, da je pač takšno območje, kjer se resnica človeku lahko odkrije. Je gola načelna možnost in razpoložnost, ki se kaže v njeni temeljni »žalosti«. Resnica se prikaže v utrujenosti, ki se dogodi sredi čutnosti, tako da je deziluzija pravzaprav perpetualiziranje utrujenosti, je dokončna »utrujenost« in dokončna jasnovidnost, in ima značaj eksistencialnega pretresa, ki mora močno prizadeti tudi čutnost samo, če je sploh ne uniči oziroma docela transformira. Podrobna analiza Lucianovega ravnanja v romanu o kurtizanah bi tudi to misel verjetno potrdila.

Kakor čutnost sama na sebi še ni resnica, tako tudi »njena« resnica ni »nova resnica«. Resnica, ki se lahko »ujame« v čutnost, je samo Nič — Nihil, torej tista resnica, ki je na način odsotnosti že nenehoma prisotna in pri kateri smo vsi samoumevno že udeleženi. Je torej samo resnica volje do moči — a še ta resnica se razkrije čutnosti le, če se ji čutnost s samouničevanjem sama izroči.

Na čutnost je bila vseskozi vezana tudi poezija. Načeloma je poezija vedno izgovarjanje nečesa: poezija prinaša nekaj na dan, v svetlobo, v svet, zato je poezija proizvajanje, po grško *poiésis*, ki izvira iz glagola *poiéo*, ki je po izvornem pomenu vezan na besedo *čin* in pomeni delam,

izdelujem itd. Če pa je poezija vezana na čutnost, potem to že od Platona naprej pomeni, da izgovarja, »izdeluje«, prinaša v svet in na svetlo to, kar »je«, kar »vidi« in kar »ve« čutnost. To, kar »ve« čutnost, je nekaj drugega od tega, kar »ve« razum. Smisel in izvor te razlike je opisal Platon v svoji *Državi* z naslednjim razmišljanjem:

»Ista velikost se nam ne zdi enaka, če jo gledamo od blizu ali od daleč.

Ne.

In isti predmeti se nam zdijo ukrivljeni ali pa ravni, če jih gledamo v vodi ali pa zunaj nje, in isti predmeti se nam zdijo zaradi barvne optične prevare votli ali izbokli: vse to povzroča popolno zmešnjavo v naši duši. To nezanesljivost naše narave skušajo izkoristiti perspektivno slikarstvo s pomočjo vsakršnih coprnij, čarodelništvo in druge sleparske iznajdbe.

Res je.

Ali niso merjenje, računanje in tehtanje najboljše sredstvo proti temu, saj preprečijo, da v nas ne zmaga videz spremenljivosti velikosti ali majhnosti, količine ali teže, marveč zmožnost, ki je računala, merila, tehtala.

Ni dvoma.

Vse te postopke pa smemo imeti za delo razuma, ki je v naši duši.«

Razum je za Platona računanje, merjenje, tehtanje. To so same matematične ali na matematiki, na računu zgrajene operacije, zato je že po Platonovi določitvi razum pravzaprav računanje. To na ves glas potrjuje tudi latinska beseda *ratio*, ki izhaja iz glagola *reor* — računati, izračunati, tako da prevajajo slovarji *ratio* tudi kot račun, posel, kupčija, zadeva.

Razum je računanje tudi v *Izgubljenih iluzijah*, tako vsaj dokazuje tale kratki, a nadvse zgovorni in precizni Balzacov stavek: »Moč računanja sredi življenskih zmešnjav je pečat silne volje.« Račun — razum je obdan od volje in moči. To vklenjenost med voljo in moč lahko potrdijo ravno tako celotne *Izgubljene iluzije*. Carlos Herrera svetuje npr. Lucienu, da mora svet in družbo prej preštudirati, tj. racionalno spoznati, preden ju skuša zavzeti. Ni naključje, da utemeljuje Carlos Herrera vse svoje ravnanje na poznavanju zgodovine, na znanosti, in tako nehote in mimogrede razodeva tudi smisel zgodovinopisja ter smisel oziroma razsežnost tako imenovane objektivnosti zgodovinopisja. Nič manj zgovorna ni njegova prispodoba s kartami, ki se ji pridružuje teza o skrivnosti in prikrivanju kot vrhovnem zakonu. V luči vsega tega je razum nedvomno le sredstvo volje do moči. Hkrati pa dobiva, če natanko premislimo prispodobo o kartah in pravilih igre, še drug pomen: računanje preprečuje oziroma zaustavlja igralčevo lastno požrešnost, je tedaj hlinjenje in zato temelj lažne in vabljlive razpoložljivosti. Razum z računanjem pove, do kdaj se je treba skrivati in kdaj udariti. Razum je računanje za račun volje do moči. Zato ne more misliti resnico volje do moči, v razumu ni nič — *nihil* — z resnico sveta in ji tudi zavezan ne more biti. Zato je nekaj svobodnega in v temelju nihilističnega, kar potrjuje tudi tista splošno znana misel, ki pravi, da razumska morala in razumska etika kratko in malo sploh nista možni.

Razum potemtakem ni pozoren na resnico; znanost in metafizika ne izrekata resnice — Niča. To ne pomeni, da lažeta ali da se motita. Kar izgovarjata znanost in metafizika, je tudi resnica, vendar je to druga in drugačna resnica od resnice sveta in tudi ni zanikanje te resnice. Resnica volje do moči, resnica kot Nič se človeku razkriva sredi čutnosti. Izgovarjanju te resnice pravimo Poezija. In ker izreka Poezija tisto resnico, katere javljanje je tako ali drugače v zvezi s tisto rasežnostjo človeka, ki ji razum pravi čutnost, pravimo hkrati, da je Poezija vezana na čutnost.

Poezija za razliko od razuma ni sredstvo volje do moči, pa tudi ni sredstvo kakšnega drugega načela, ki bi bilo nasprotje ali negacija volje do moči, tako da tudi Poezija ni negacija ali nasprotje filozofije in znanosti. Vendar to ne pomeni, da je Poezija svobodna, kakor je svoboden razum, saj vendar vemo, da resnica razsvetli čutnost le, kadar čutnost samo sebe uničuje, kadar je torej do kraja zavezana resnici — Niču. Zato je tudi Poezija zavezana: z magično močjo jo nekaj nase priklepa, tako da je razočarana ali uročena. Človeka pa začara ali uroči bodisi lepota Afroditine bodisi nakaznost Meduze. V svetu Balzacovih *Izgubljenih iluzij*, ki je še vedno tudi naš svet, je poezijo uročila človeška nakaza, ki se imenuje Nič. Zato je lepota Balzacovega romana in celotnega njegovega dela grozljivost: ko beremo njegovo prozo, smo v magični oblasti Meduzinega pogleda. Vsa evropska poezija pripoveduje nekaj žalostnega in grozljivega, sama je nekaj žalostnega in polna groze. S svojimi zvoki in usodami svojih ustvarjalcev izpričuje Nič in se izroča Niču na način samouničevanja: pesniki se pogubljujejo, Poezija se spreminja v potrošno blago ali neobvezno zabavo, samo sebe destruiira in postane antipoezija, antidrama, antiroman. Poezija je poezija, če je samožrtvovanje na oltarju Niča.

Poezija, ki jo tukaj pojmujeemo v najširšem pomenu kot umetnost, kot izrekanje resnice sveta, ne odpira poti v novi svet, marveč samo izreka resnico že prisotnega sveta, in to na načine, ki se prilegajo tej resnici sami in toku njenega dogajanja v času. Takšno izgovarjanje ne prinaša nikakršne koristi in nima samo po sebi nikakršnega učinka, ne opravlja nikakršne izpreminjevalne akcije niti na individualnem niti na socialnem nivoju. Zato Poezija ne utemeljuje in ne postavlja nikakršnih novih idealov, vrednot ali vere. »Motil« se je torej Shelley, ko je zanosno razglašal, da morale ne ustanavljajo preroki, marveč pesniki. »Motijo« se vse tiste teorije, ki tako ali drugače ponavljajo, češ da Poezija-umetnost humanizira človeka. Glogol »motiti se« je v tej zvezi nekam moten in morda celo krivičen. Vse te teorije in misli namreč dovolj jasno »čutijo«, da je resnica, ki jo prinaša poezija drugačnega izvora in drugačnega pomena od resnice znanosti in racionalistične filozofije. Pri tem pa pozabljajo, da ta drugačnost ne pomeni nasprotja ali zanikanja in da je uporabljiva resnica, ki jo izmeri in stehta razum. Resnica sveta, ki jo izreka poezija, se namreč ne dogaja kot šolska ura, namenjena boljši informiranosti človeka, dogaja se pravzaprav samo zaradi same sebe, ali kakor je rekel stari, temni Heraklit: »Čas (*ho aión* čas, večnost, doba življenje) je otrok, ki se s kamenčki igra: otrok na prestolu.« Zato te resnice, ki jo človek izgovarja

v Poeziji, ni mogoče uporabiti na način aktivizma, voluntarizma ali racionalizma. Zato je tudi Poezija pravzaprav Igra in kot Igra Iluzija.

Za aktivizem, voluntarizem in racionalizem je Poezija vsaj nekaj nepotrebne, če že ne kaj slabšega. Zato je že Kant govoril o »nezaiteriranosti«. Ker pa je možna samo kot samožrtvovanje, se zdi, da je nerazumna, nenormalna ali celo blazna, in kakor kažejo usode pesnikov, takšna tudi v resnici je. Vendar ne vedno in ne povsod, saj vemo, da je ponekod ta blaznost sveta blaznost in blaznež otrok božji.

Vse, kar je bilo doslej povedano o čutnosti, o resnici in o izgovarjanju resnice, se opira v prvi vrsti na usodo in osebnost Luciena de Rubempréja. Zato se zdaj odpira vprašanje Davida Sécharda. Važne so naslednje razsežnosti njegovega lika: tudi David je pesnik in da nam bi to dopovedal, je Balzac porabil takoj na začetku romana kar celo poglavje z naslovom *Dva pesnika*. Po svoji pesniški naravi je enak Lucienu, s čimer se sklada še to, da je tudi David nemočna igrača v rokah tuje volje in moči ter slednjič propade, čeprav ne tako dokončno kot Lucien, marveč tako, da je iz življenja samo izločen. Hkrati postane tudi orodje tuje volje do moči, saj vemo, da je s svojo naivnostjo usodno prispeval k Lucienovi nesreči. Vendar pa ni v njem nikakršne čutnosti; iz njega je čutnost tako docela izginila, da niti asket ni več. Iz tega bi bilo možno najprej sklepati, da poezija nikakor ni nujno vezana na čutnost, potem pa bi se same po sebi razvile še druge posledice.

Upoštevati pa je treba, da je David po svoji najgloblji določenosti sicer res pesniška natura, a se ne vede kot pesnik, kratko in malo sploh ni pesnik: ne piše pesmi in se ne uveljavlja kot pesnik, njegova pesniška natura se ne more sprostiti, verjetno ravno zaradi tega ne, ker pač ni v njem nikakršne čutnosti. Zakaj je Balzac potem tako odločno poudarjal prav njegovo pesniško nadarjenost? To vprašanje pojasnjujejo naslednja dejstva: David je iznajditelj, ves se je prepustil svoji iznajditeljski strasti, da sploh nima več občutka za zadeve in razmerja realnega sveta, in zato ga realni svet v določeni meri tudi pogoltne, uniči in onemogoči. Njegova pesniška narava se je zaradi odsotnosti čutnosti sprostila v iznajditeljstvu, tako da je iznajditeljstvo v določeni meri izenačeno s pesništvom. Tega izenačenja ni težko razumeti, saj nam iznajditeljstvo in pesništvo veljata za eno in isto: oboje je ustvarjanje novega, oboje je torej iznajdevanje. Vendar pa je potrebno to izenačevanje utemeljiti tudi s terminologijo pričujoče študije.

Poezijo smo opredelili kot *Poiesis*, kar pomeni dvoje: zavezanost resnici sveta in prinašanje resnice na dan. Kako naj zavezanost in prinašanje na dan ali proizvajanje združimo z iznajditeljstvom? Morda je v ta namen potrebno, da razmislimo najprej o tem, kar govori že sam glagol *iznajti*. Iznajti pomeni nekaj *najti*, in sicer nekaj, kar je že, in kar je sredi območja bivajočega. Toda najti je treba na način, ki ga opredeljuje predpona *iz*, katere pomen je razviden tudi iz glagolov: *iz-delati*, *iz-misliti*. Ta predpona govori o tem, da je treba to, kar smo našli, prej *iz-ločiti* ali *od-ločiti* od in iz tega, s čimer je bilo doslej povezano, nato pa ga dvigniti ven, *iz*-in postaviti na svetlo, v svet. Iznajti je torej po svoji strukturi isto kot

poezija. Zato pomeni grška beseda *poiésis* najprej: dejanje, delo, izdelovanje, proizvajanje.

Razlika je vsebinske narave. Iznajditelj, v našem primeru David Séchard, »ima opraviti« z drugo »materijo« kot pa pesnik, »opravek ima« s stvarmi, ki pripadajo narodi, medtem ko ima pesnik »opraviti« s svetom. Iznajditelj je torej zavezan resnici stvari, pesnik pa resnici sveta.

Vendar pa bi temu, kar počne David Séchard lahko rekli tudi znanost. To bi bilo površno sklepanje. Iznajditeljstvo se sicer res dogaja tudi v območju znanosti, vendar je glede na računsko jedro znanosti vedno nekaj nerazumnega in naključnega, tako da je npr. Etienne Souriau v svoji knjigi o teoriji invencije razglasil naključje za pglavilni faktor iznajditeljstva. Racionalna znanstvena analiza lahko opiše samo formalno strukturo iznajdbe. Znanstvenik-iznajditelj pa se praviloma vede neznanstveno, iracionalno, kakor da bi bil v oblasti neke tuje sile.

Iznajditeljstva torej ni treba enačiti z znanostjo in razumom, z računanjem in racionalizacijo. Iznajditeljstvo dviga bivajoče — stvari — v svetlobo sveta, zato v načelu ni posedovanje, uporabljanje, izrabljanje, použivanje ali uničevanje. Kljub temu pa je ravno tako kakor ljubezen neizprosno vključeno v zakonitosti in razmerja igre, ki jo igra volja do moči. Zato ni naključje, da je Balzac čisto eksplicite povedal, da se je David lotil svoje iznajdbe, ker je bil reven, ker je hotel denarja in bogastva — denar in bogastvo pa sta, kot je to v *Izgubljenih iluzijah* velikokrat čisto naravnost povedano — moč, ki omogoča samovoljo. David je hotel moč, volja do moči je tedaj prvotni impulz za iznajdbo. Ker pa že od vsega začetka ni bil močan, saj je bil reven, svoje iznajdbe sploh ni mogel dokončati, dokončal jo je šele s tujo pomočjo, a ta tuja pomoč je že pomenila, da je postal s svojo iznajdbo vred plen tuje volje in moči, kakor je tudi to, kar je iznašel, postalo predmet izrabljanja in sredstvo volje in moči. Iznajdba torej omogoča voljo in je njeno sredstvo: ko bi David lahko svojo iznajdbo ohranil zase, bi pač postal močan.

Iznajditelj je potemtakem v marsičem podoben pesniku. Vendar se od njega tudi razlikuje, kar se na zunaj kaže že v odsotnosti čutnosti. Vprašanje iznajditeljstva kot iznajditeljstva se namreč nikdar ne more spremeniti v vprašanje iluzije, to pa zaradi tega ne, ker je vprašanje resnice in resničnosti v iznajditeljstvu samo vprašanje skladnosti intelekta s stvarjo, in iluzija bi bila v tem primeru res gola zmeta. V odnosu med človekom in stvarjo sploh ni prostora za iluzijo, saj stvar človeka vendar ne more razočarati. Razumljivo je tedaj, da David kot izumitelj ni mogel postati glavni junak romana, ki ima naslov *Izgubljene iluzije*.

Iluzija in deziluzija se v iznajditeljstvu lahko pojavita samo v zvezi z vprašanjem iznajditeljeve osebne usode, v zvezi z njegovo odgovornostjo za usodo lastnih iznajdb. To pa je že čisto drug nivo, ki z iznajditeljstvom kot takim nima nobenega opravka.

S pojasnili, ki se dotikajo osebnosti in usode Davida Sécharda in ki v skladu z vsem dosedanjim razpravljanjem izločajo iznajditeljstvo iz tistega območja, kjer se sploh lahko dogajata iluzija in deziluzija, pa se je približal tisti trenutek, ko je treba poskusiti natančneje opredeliti ravno

pojmem iluzije in deziluzije, in tako ogovoriti na vprašanja, ki stojijo na začetku te študije.

Dogajanje, ki poteka v Balzacovem romanu pod naslovom *Izgubljene iluzije*, je takšno dogajanje, v katerem se razkriva nihilistična resnica volje do moči: resnica absolutne svobode, totalne mobilizacije, nezadržne ekspanzije, optimističnega aktivizma, neutrudnega voluntarizma in samozavestnega racionalizma. Razkrivanje resnice poteka kot dopolnjevanje, se pravi v obliki dejanskega absolutiziranja svobode, dejanske totalizacije mobiliziranosti in dejanske univerzalizacije ekspanzije, ki se v svoji absolutiziranosti, totaliziranosti in univerzaliziranosti obrnejo proti samemu sebi kot uničevanje samega sebe.

Deziluzija potemtakem nastopi takrat in tam, ko in kjer »začne« volja do moči požirati, uničevati samo sebe, ko in kjer začne prevladovati temna plat svobode. Iluzija je njena svetla plat, je tam in takrat, ko je živ optimizem aktivizma in z njim eshatološka vera v prihodnost. Iluzija je volja do moči, ki »prikriva« svojo resnico. Zato iluzija ni zmota nitj ne laž, ravno tako pa tudi ne izvira iz nekakšne prvotne plemenitosti ali prvobitne dobrote. Zato tudi deziluzija ni slovo od plemenitosti ali dobrote, ni resignacija. Deziluzija je prostor in trenutek resnice. Ta resnica pa je grozljiva, tako grozljiva, da jo človek nerad in le težko vzame nase. Zato ji skuša pobegniti. Ta beg se na eni strani razodeva v domotožju po iluzijah, a to domotožje je samo hrepenenje po zakritosti resnice, in če se to hrepenenje realizira v tisti drži, ki ji pravimo razočaranje ali resignacija, potem je ta drža prikrivanje resnice oziroma zaprtost za resnico. Po drugi strani se beg od resnice uresničuje kot iskanje novih idealov in nove vere, kar naj bi omogočilo novo akcijo, obnovo voluntarizma in racionalizma v obnovljeni, »zakrpani« zakritosti resnice. Isto velja za tisti tip vedenja, ki mu po navadi pravimo revanšizem ali revendikacija.

Deziluzija je sicer res v določeni meri razočaranje, vendar je hkrati novo očaranje: človeka uroči Nič. Edino, kar je možno, je vztrajanje v tej uročenosti, v edini zvestobi, ki je lahko sploh še zvestoba. To vztrajanje poteka na način, ki ga med mnogimi drugimi opredelitvami imenuje tudi naslov znanega Célinovega romana: »Voyage au bout de la nuit«. To je morda najtežje, težje od iskanja nove vere in težje od samomora. Zato z deziluzijo ne nastopi nemoč in volja je še vedno potrebna. Toda moč pomeni zdaj: môči vztrajati na tej poti na konec noči. Volja pa pomeni: hoteti ostati na tej poti. Če je to morda še vedno volja do moči, potem ni več svobodna, neutemeljena in samovoljna volja do moči, saj je zavezana svoji resnici in njenemu dopolnjevanju.

Dogajanje iluzije in deziluzije pa je neposredno vezano na tisto razsežnost človekovega bivanja in vedenja, ki ji pravimo čutnost. Čutnost je univerzalni pojav in je razpoložljivost za resnico, pripravljenost za resnico. Prihod resnice se dogodi lahko le v območju čutnosti, kar pomeni, da te resnice ni mogoče spoznati z logičnim sklepanjem ali drugimi racionalnimi operacijami. Prihod resnice je eksistencialni pretres, njegovo ime je utrujenost. Vprašanje je le, kaj se vse zgodi s čutnostjo, ko je ta pretres dovršen

in ko se volja do moči spremeni v moč za resnico in voljo do resnice. To vprašanje mora ostati samo vprašanje.

Resnico, o kateri tukaj govorimo, izreka Poezija. To ne pomeni, da se človeku »prikazuje« resnica samo preko Poezije, ona ni vezana na Poezijo, pač pa je Poezija vezana na čutnost. Če smo torej vseskozi obravnavali čutnost in poezijo skupaj, to ne pomeni, da je Poezija privilegirani prostor tudi na ravnini eksistence. Ta privilegirani prostor je tisto področje, ki mu pravi Balzac čutnost.

Vse, kar je bilo povedano o iluzijah in izgubljenih iluzijah, o čutnosti, poeziji in iznajditeljstvu, velja v tej obliki in v opisanih razsežnostih predvsem za svet Balzacovih *Izgubljenih iluzij*, in povedano je bilo deloma tudi s terminologijo *Izgubljenih iluzij*. S stopnjevanjem ekspanzije, z naraščanjem utrujenosti, ki se razrašča v strah in tesnobo, se spreminjajo tudi obseg, pomen in razsežnost vseh teh pojmov, čeravno ostaja marsikaj isto, kar je bil tudi vzrok, da smo ponekod lahko segli preko horizonta Balzacovega sveta in časa.

Ob tem pa ni mogoče mimo naslednjega vprašanja: če sta čutnost in poezija na določen način resničnejša od akcije in razuma, ni jasno, zakaj ima zgodba, ki govori o uničenju poezije in čutnosti, naslov *Izgubljene iluzije* ter tako opredeljuje poezijo in čutnost kot nekaj neustreznega in neresničnega. To se je zgodilo najprej zaradi tega, ker se je Balzac kot avtor »postavil na stran« razuma in akcije; prepričan je očitno bil, da volja in moč nista nekaj nihilističnega in vse-uničujočega, da ne pomenita tudi lastnega uničenja in da ne prinašata samo doslednega moralnega nihilizma, marveč nudita še druge, boljše in zlasti dosledno poštene možnosti. Te možnosti je upodobil v Danielu d'Arthezu in njegovih prijateljih. In ko v tej luči opazujemo razpored sil, se nam odkrije Balzacov svet kot svet štirih temeljnih možnosti: najprej so ljudje volje in moči, ki dosežejo uspeh, a pri tem ne zaidejo v zlo, nihilizem, cinizem itd. — to je d'Arthez s svojim krožkom. Na drugi strani stojijo ravno tako močni ljudje, ki ravno tako dosežejo svoj cilj, pa pri tem uporabljajo nemoralna sredstva od prevar do zločina — to so stari Séchard, gospa Bargentonova, brata Cointeta in nešteti drugi; njihovo najpopolnejše utelešenje je Jacques Collin, kralj podzemlja. Na tretji strani so slabiči, ljudje brez moči in brez volje, ki sicer ne morejo uspeti, postanejo žrtve, a ostanejo kljub temu plemeniti, dobri, poštene itd. — to so v prvi vrsti David Séchard, njegova žena Eva in njena mati. Nazadnje so slabotni ljudje, ki ravno tako propadejo, a pri tem zabredejo v zločin, se v svoji nemoči vdajo zlu — to je Lucien de Rubempré.

Balzac stoji na strani Daniela d'Artheza, tako da lahko opišemo njegovo prepričanje takole: biti močan in samo s poštenimi sredstvi v največji možni meri realizirati svojo moč kot obvladovanje sveta in ljudi. Takšno stališče pa je treba tudi utemeljiti, dokazati je treba, da je uresničljivo. V *Izgubljenih iluzijah* nam Balzac tak dokaz ponuja v naslednjih stavkih, ki jih je Daniel d'Arthez napisal v pismu Evi Séchardovi in v katerih je med drugim opredelil tudi razliko med svojo in Lucienovo potjo: »Družba je zaradi neke posebne muhavosti posebej prizanesljiva do mladih ljudi

takšne narave [kakršne je Lucien de Lubempré]: ljubi jih, izroča se lepemu videzu njihovih zunanjih darov; ničesar ne zahteva od njih, odpušča jim vse napake... Nasprotno pa je neomejeno stroga do močnih in popolnih narav. S tem ravnanjem, ki je navidez krivično, je družba verjetno nekaj vzvišenega. Smeji se norcem, od njih ne zahteva drugega kot zabavo in tudi pri priči pozabi nanje; da pa bi upognila koleno pred veličino, mora biti božansko sijajna... Vsakemu po njegovi meri: večni diamant mora biti brez napake, trenutni domislek mode sme biti lahkoten.«

Družba je potemtakem pravična, saj dopušča zmago moči in plemenitosti, zmago veličine, ki je božansko sijajna. Družba je torej prirejena načelu moči. Zato nihilizem moči ni nekaj univerzalnega, marveč samo nekaj delnega, kar seveda pomeni, da volja do moči ni samovolja in da moč ni moč zaradi moči same, saj gre vendar za večni diamant brez napake, za božanski blesk veličine, torej za vrednote in za popolnost. To, kar hoče volja, in to, kar doseže moč, je vanju tako rekoč že od vsega početka položeno in zato nista svobodni. Vprašanje pa je, od kod ta v načelu »plemenita« usmerjenost volje in moči? Balzac je moral to usmerjenost utemeljiti, najti njen izvor v nečem, kar ni več reduktibilno. To, kar je potreboval, je našel, ko je iznašel pojem *energije* in si na njeni podlagi zgradil obsežen sistem, obsežno vizijo sveta, ki ni položena samo v temelj njegovega literarnega dela, marveč jo poznamo tudi iz cele vrste njegovih čisto načelnih izjav in razmišljanj, zlasti tistih, ki jih najdemo v romanih *Fiziologija zakona* in *Šagrinova koža*. Ves ta sistem je podrobno popisal že Ernst Robert Curtius.* Ni naš namen, da bi ponavljali Curtiusova dognanja. Potrebno je omeniti le tiste aspekte, ki so v neposredni zvezi z našim vprašanjem.

Energija ima pri Balzacu vse tradicionalne lastnosti dosledno metafizične kvalitete, saj je temelj, vir in najvišje določilo vsega. Svet je za Balzaca samodejni organizem, ki ga je sicer ustvaril in v tek pognal bog, a ki od svojega nastanka naprej poteka v skladu z lastnimi zakoni in iz lastne moči, ki je energija, le-ta pa je v resnici samo nenehno obnavljanje in ponavljanje prvega — božjega — sunka. Balzacova vizija sveta zato v marsičem spominja na temeljne opredelitve Aristotelovega sistema.

Energija je nekaj, kar je kakor sila. Na eni strani je moč, izvaja pritisk, na drugi strani pa je nekaj dimaničnega, je vedno nekam usmerjena, ravno tako kakor npr. volja. Moč in ekspanzivnost sta eno in isto, kakor sta tudi volja in moč eno in isto, čeprav ne enako. Vse to je jasno razvidno že iz tistih Balzacovih izjav, ki smo jih doslej navedli.

Za Balzaca je energija temeljna substanca vsega: da sploh kaj na svetu je, da se sploh kaj dogaja — vse to je »zasluga« energije. Energija je Bit bivajočega in sama vrhovno bivajoče, vse ustvarja, vse omogoča, vse vodi v polnost in zrelost, ter je zato sama popolna zrelost, čista pozitiviteta. Realne stvari in realni ljudje so samo realizacija energije, njihova vrednost pa je odvisna od kvalitete in kvantitete energije, ki je v njih. Zares vredno, polno, zares svoja lastna realizacija je samo to, kar je najvišja

* E. R. Curtius, *Balzac*, 2. izd. Bern 1951. Glej tudi Georges Poulet, *La distance intérieure*, Paris 1952.

možna koncentracija energije. V tem duhu pravi Daniel d'Arthez takole: »Kaj je umetnost, gospod? Koncentrirana narava,« in narava je tukaj sinonim za energijo. Iz tega sledi načelo svobode: da bi se energija lahko skoncentrirala, da bi vse lahko prišlo do svoje polnosti, ne sme energije nič ovirati, mora biti svobodna. Slehera ovira preprečuje koncentracijo in onemogoča polnost.

Ko je Balzac ta svoj »model« razpel tudi preko družbe, se je pokazalo najprej, da vsak človek prejema od Narave določeno kvantiteto in kvaliteto temeljne substance. Človek je torej deteminiran, in zato tudi v *Izgubljenih iluzijah* kar naprej srečujemo naravo in naravne darove kot nekaj ireduktibilnega. Zdaj pa je vse odvisno od tega, če se človek vede tako, da je njegovo ravnanje v skladu z dodeljeno mu količino in kakovostjo energije. David Séchard npr. se vede ustrezno: slabič je in nikdar ne skuša iti preko meja svojih po naravi določenih možnosti. Lucien pa se vede neustrezno: slabič je, pa hoče posnemati močne ljudi, hoče to, kar pripada po naravni določenosti samo močnim. Ta primer kaže, da se človek lahko vede drugače, kakor pa bi ustrezalo naravi stvari in zakonom energije, ki so zakoni svobode in koncentracije. Mar je to znamenje človekove svobode? Ne. Energija privlači energijo, večja količina privlači manjšo. Zato spada v Balzacov sistem tudi teorija o privlačnosti in prenosnosti energije. Izdelal in opisal jo je zlasti v romanu o Louisu Lambertu.

Zdaj se začne položaj v družbi zapletati, tako da ustrezna količina od narave podarjene energije še ne določa vsega, saj je očitno, da so prav tako odločilna tudi razmerja, ki se spletajo v družbi kot sistem odnosov med različnimi količinami energije. Ta razmerja so glede na izvorno načelo le nekaj naključnega. Zato ima Balzacov model v bistvu samo dve razsežnosti: Narava — Naključje, a Naključje pomeni tukaj Družba. Ta model je prisoten npr. že v naslednjem kratkem pojasnilu o usodi Lucienovega očeta: »Narava je napravila iz gospoda Chardona kemika, naključje pa ga je napravilo za lekarnarja v Angoulému.«

Tako se vedno znova in znova odpira vprašanje, ali so tudi »naključne« sestavine takšne, da se energija lahko sebi primerno uresniči po logiki svobode in koncentracije? V primeru Daniela d'Artheza se je to zgodilo in zato je ostal tudi pošten, zvest vsem temeljnim moralnim normam. Drugače je z Vautrinom-Herrero. Njegova energija se v družbi ni mogla uresničiti, zato je postal upornik, maščevalec, zločinec, čeravno ni bil že po naravi utelešenje zla, saj vendar vemo, da je zašel prvokrat v ječo zato, ker je iz plemenitega nagiba vzel tuj greh — in to je docela v skladu s temeljem same metafizične energije. Zlo nastane samo takrat in tam, kjer in kadar stvari ne potekajo v skladu z načelom svobode in koncentracije. To se zgodi v dveh primerih: najprej, kadar hoče biti premajhna količina to, kar je primerno le za veliko količino energije; in kadar je veliki moči odmerjeno le to, kar je primerno samo za majhno količino energije. V prvem primeru slabič izsiljuje energijo, v drugem primeru množica slabičev ovira energijo. Iluzorično pa je oboje: izsiljevanje in oviranje. Resnična moč se bo uveljavila kljub vsem oviram, pa

čeprav s sredstvi zla in kot čisto zlo; nemoč pa bo ostala vekomaj samo nemoč, njeno »prenapenjanje« pa privede le do čutnosti — in kolikor je poezija že po tradiciji vezana na čutnost, je verjetno, da se v takem primeru izoblikuje izrazita pesniška narava, ki pa je zaradi svoje temeljne pomanjkljivosti obsojena na polom.

Ta kratek pregled glavnih sestavin in notranjih razmerij Balzacovega metafizičnega sistema je sicer pomanjkljiv, vendar pa kljub temu dovolj razločno kaže, da bi lahko vanj brez slehernega nasilja vključili celotno gradivo *Izgubljenih iluzij*, tudi tisto, ki ga je naša študija posebej obravnavala, tako da bi si že s tem sistemom samim lahko pojasnili celotni ustroj romana in vse pogloblitve nadrobnosti. Dodati bi bilo treba le še ustrezne podatke, ki bi pojasnjevali individualno psihološke in splošno družbene vzroke takšnega sistema in njegove literarne realizacije. Tak je tudi običajni postopek literarne zgodovine. Zato se zdaj z vso ostrino zastavlja naslednje vprašanje: zakaj je pričujoča študija ubrala drugo pot, tako da se njeni rezultati ne skladajo s tistim Balzacovim vrednotenjem stvari, ljudi, družbe in narave, ki logično izvira iz njegovega metafizičnega sistema in ki je tako ali drugače tudi v romanu prisotno?

Na zastavljeno vprašanje je treba odgovoriti, in sicer najprej zaradi Balzaca samega, nato pa tudi zaradi pobud, iz katerih je ta študija sploh nastala. Ne gre namreč za trenutno domisljico, ali prazno modo, marveč za vrsto tehtnih razlogov, ki jih poraja sodobna problematika literarne zgodovine, kritike in teorije in ki na Slovenskem nekako ne morejo uveljaviti vse svoje zahtevnosti, pač pa so zaradi starih slovenskih navad v svojih rezultatih in v poskusih, ki se iz njih rojevajo, deležni vse preveč nestrpnih diskvalifikacij.

Načeloma je jasno, da se bo upravičenost našega ravnanja potrdila le, če se nam posreči opisano Balzacovo vizijo relativizirati in če bodo rezultati te relativizacije skladni z rezultati celotne študije, skratka, če je možno tudi to vizijo vključiti v naš splošni koncept.

Balzacov pojem energije je, kot smo že rekli, tipično metafizična kvaliteta, je Bit bivajočega in najvišje bivajoče ter ima zato isto funkcijo kot Platonova Ideja, ki je »nadomestila« resnico razpolovljenega sveta in začela tako prikrivati resnico razpolovljenosti, se pravi resnico odsotnosti enotnosti, ki pomeni da enotnosti ni. Če je tako, mora tudi Balzacova Energija prikrivati resnico sveta, ki je Nič, kar v našem primeru pomeni, da prikriva nihilistično bistvo aktivizma in uveljavlja samo njegovo neomejeno svobodo. Iz tega mora slediti, da se je energija kot metafizično načelo lahko pojavila samo v takšni »fazi« razvoja Evrope, ko je volja do moči po večini še odpirala nove in nove horizonte. To domnevo potrjuje najprej dolga vrsta sestavin samih *Izgubljenih iluzij*. Družba je sicer bila res boj vseh proti vsem, vendar še ni bila totalitaristična diktatura niti ne planirana masovna potrošnja. Oblika in konvencija kot razpoložljivost, sta sleherni individualiteti nudili še dovolj prostora za njeno strogo in jasno zarisano enkratnost. Zato je v *Izgubljenih iluzijah* čutnost skoraj edino sredstvo volje do moči, kar pomeni, da je vse potekalo po »naravni«

poti, po logiki darwinističnega »naravnega izbora« brez neposrednega nasilja, da so torej imeli še vsi enake možnosti.

Pri tem najbrž ni brez pomena Balzacova osebna izkušnja. »Prišel je iz nič, zahteval je vse,« pravi o njem E. R. Curtius. Takšna drža pa razodeva optimizem aktivizma. Docela naravno je spričo vsega tega, da je ravno poezijo in čutnost proglasil za nekaj iluzoričnega in pogubnega, ko pa se je ravno preko poezije in čutnosti odkrivala druga plat svobode, tista namreč, ki je bila še do takšne mere prikrita, da je bila vera v zmagovitost plemenite moči zares še nekaj avtentičnega.

Vendar pa zdaj nikakor ni jasno, kako je bilo sploh mogoče trditi, da najdemo v Balzacovem romanu resnico sveta, če pa v isti sapi zagotavljam, da je bila ta resnica pravzaprav prikrita in da je razen tega Balzacu samemu tudi njegova metafizično racionalistična konstrukcija zastirala pogled v to resnico?

Prikritost resnice v našem primeru ne pomeni niti, da se resnica sploh ne dogaja, niti da se človeku sploh ne razkriva, saj vendar vemo, da se mu odkriva sredi čutnosti, v trenutkih utrujenosti in jasnovidnosti. Prikritost pomeni samo, da ta resnica še ni »splošno znana«, da se ljudje ne sprašujejo še o resnici žrtev, da je človek še vedno svoj lasten in svoboden projekt itd. Odkrivajoče se resnice v takšnem položaju ne moreta izrekati niti metafizika niti znanost, izreka jo samo poezija. Vendar iz tega ni treba sklepati, da se znanost in metafizika lažeta ali motita, da ponarejata resnico. Znanost in metafizika lahko docela natančno zaznata vse tiste »pojave«, v katerih se kaže resnica, le da te resnice ne moreta misliti. Zato je Balzac s svojim metafizičnim energetskim sistemom lahko zajemal celoto sveta, ohranjal njegovo nedotakljivost, kar pomeni, da kljub svoji metafizični racionalizaciji pojavov in dejstev teh dejstev ni deformiral, nasprotno bil jim je docela zvest. To je v sami naravi metafizike in znanosti.

Balzacu je njegov pojem energije omogočal, da je gledal na svet z neke transcendentne točke. Opazoval je življenje od zunaj, od daleč, kot marionetno predstavo, zares kot komedijo. Njegova metafizična točka mu je dajala sposobnost svojevrstne nepristranosti: nobena žrtev ni bila dovolj pretresljiva, noben zločinec dovolj zavržen, da bi enega poviševal, drugega poniževal. Takšni, kakršni so upodobljeni, so vsi enaki in enakovredni. Nietzsche si je zapisal tole misel: »Balzac — globoko zaničevanje množic.« Balzac se res ni skušal nikomur prikupiti, ves trden in samozavesten je stal na svoji razgledni točki, kot vladar, kot utelešenje volje do moči, zanesljiva metafizična moč. Zato npr. niti Danielu d'Arthezu, ki naj bi bil potrdilo njegove vere v zmagovitost plemenite moči, ni »prizanesel«, marveč je zapisal, da hoče ta mladi mož pogoltniti ves svet in da komaj čaka, da bodo njegove teorije spregovorile z jezikom pušk in giljotine. Vsi so eno in isto — energija. Zato je vključil v svoj svet tudi že »mejne« pojave, se pravi takšne prvine, ki so že jasno govorile, kako se vedno hitreje razkriva aktivizem kot totalni nihilizem. To je primer Collina-Herrere. V tem trenutku pa se je znašel Balzac na sami meji realizma, kajti vse kaže, da je realistična proza možna samo v okvirih neskaljenega aktivističnega

optimizma in da je docela prirejena času prikritosti nihilistične resnice sveta. Čim več je prihajalo v evropski svet novega totalitarizma, čim bolj je postajala družba masovna, čim bolj je naraščala moč organizacije in čim večje razsežnosti je dobivala skrita resnica volje do moči, tem hitreje se je realistični roman razkrajal, dokler ga ni zamenjal docela nov tip proze, ki jo je ustvaril Franz Kafka.

Balzacov metafizični sistem je bil torej tako docela prilagojen dejanskemu poteku sveta, da ni mogel deformirati njegove podobe. Z njim si je Balzac »napačno« — tj. metafizično in znanstveno razlagal realno dogajanje, ne da bi ga deformiral. Njegov metafizični »model« je slepa in natančna reprodukcija prikritosti resnice. In ravno zato se v njegovih delih docela svobodno razodeva tudi tista resnica, ki jo lahko izgovarja samo poezija in ki je metafizika in znanost sploh ne moreta misliti, tako da je tudi Balzac kot racionalistični metafizik ni mislil. Če pa je ni mislil in ne razumel, ne pomeni, da je kot pisatelj ni upodabljal.

IZ tega pa nedvomno sledi sklep: če hočemo razumeti resnico, ki je vključena v Balzacovo delo in ki je njegova metafizično racionalistična misel ni mislila, potem se moramo odreči ravno njegovi metafizični interpretaciji njegovega lastnega literarnega sveta. Literarno delo kot utelešenje določene metafizične vizije razkriva nekaj, kar je drugo in drugačno od te vizije. Razkriva tisto resnico, ki je metafizika ne misli, s tem pa hkrati razkriva tudi resnico te metafizike same, pripoveduje nam, katero resnico ta metafizika prikriva in je ne more misliti, odkriva bitno zgodovinski izvor in smisel »svojega lastnega« metafizičnega izvora. Literarno delo kot poezija prinaša na dan resnico sveta, hkrati pa tudi resnico metafizičnega načela, iz katere je bilo na svoj način porojeno. Zato mora vsako razmišljanje o literarnem delu zapustiti avtorjevo metafizično točko, ali pa se mora prej ali slej izgubiti v tezi o takšnem ali drugačnem notranjem protislovju, pa naj bo že nasprotje med mislijo in čustvom, med avtorjem kot pisateljem, med neposredno čutno percepcijo sveta in racionalno logično razlago istega sveta itd. V resnici pa sploh ne gre ne za protislovje in ne za nasprotje, saj je očitno, da se nam razlika med metafizično racionalistično razlago in med literarno pesniško vizijo enega in istega sveta pokaže kot nasprotje samo, če se postavimo na stališče metafizičnega načela, ki v svoji »slepoti« mora to, česar samo ne more misliti, razložiti kot nekaj, česar sploh ni mogoče misliti in kar je torej nerazumno. Treba pa je slediti resnici literarno pesniške upodobitve, saj nas ta resnica privede tudi do resnice in smisla samega metafizično racionalističnega načela. Tudi nam je konkretno literarno-pesniško »gradiivo« omogočilo, da smo sestopili v resnico Balzacovega metafizičnega energetskega sistema in se tako znašli v območju resnice, ki je tudi resnica *Izgubljenih iluzij* samih. Ni torej več potrebno govoriti o notranji razklanosti Balzaca, o dvojnosti njegove osebnosti — in če se je pričujoči študiji posrečilo uskladiti avtorja z njegovim delom, je s tem dosegla svoj namen in si našla svoje potrdilo.

IZ PRIHODNJIH ŠTEVILK

BRACO ROTAR: PUSTI KRAJ, ITAKA RODNA (proza)

HERMAN VOGEL: PESMI

ERVIN FRITZ: PESMI

CVETO PREŽELJ: PESMI

PAVEL LUŽAN: PESMI

SAMO SIMČIČ: PESMI

IVAN CIMERMAN: PESMI

TARAS KERMAVNER: ODSOTNA PRISOTNOST BITI (razprava)

VELJKO RUS: KLIKE V DELOVNIH ORGANIZACIJAH (razprava)

**STANE SAKSIDA: DRUŽBENA STRUKTURA IN MODELI DRUŽBENE
STRATIFIKACIJE (razprava)**

TINE HRIBAR: ČAS IN SMISEL PREBIVANJA (esej)

